



ÁSVÁNYI ILONA

A barát az az ember, aki nem mond feletted ítéletet¹

TŰNŐDÉSEK BARÁTSÁGRÓL - SZERETETRŐL ...

AVAGY ARRÓL BESZÉLÜNK, AMIT TUDUNK ...*

A barát az az ember, aki nem mond feletted ítéletet. ... ő az, aki megnyitja ajtaját a vándornak, mankójának, sarokba állított botjának, nem unszolja táncra, hogy aztán megtélhesse tánc tudását. És ha a vándor az utakat vidámitó tavaszról mesél, a barát az, aki benne a tavaszt fogadja házába. És ha arról mesél, milyen borzalmas éhínség dúlt abban a faluban, ahonnan jön, akkor vele együtt szenved éhséget. ... a barát az a rész az emberben, amelyik éretted van, és olyan ajtót tár ki előtted, amelyet talán soha másutt nem nyit ki... A barát, akivel Istennek hála találkozom, és összeér a könnyökünk a templomban, az, aki ugyanolyan arcot fordít felém, mint az enyém; az ő arcát is ugyanaz az Isten világítja át, mert ilyenkor egyik leszünk, még ha odakint ő boltos, én meg hadvezér vagyok is, vagy ha ő kertész, én meg távoli vizeken utazó tengerész.... És hallgathatók mellette, más szóval nem kell tőle féltennem belső kertjeimet, hegyeimet, vízmosásaimat és sivatagjaimat, mert nem fog beléjük taposni. Barátom az, akit szeretettel fogadsz belőlem: az én belső országom követe. Jól bánsz vele, leülteted, aztán hallgatsz. És mind a ketten boldogok vagyunk. ... A barátság.. hatalmas szellemi érintkezés a köznapi részletek kérdése felett. ... Mert tudd meg, hogy a vendégszeretet, az udvariasság és a barátság az embernek emberrel való találkozásai. ... Éppen elég bírálóval fogsz találkozni a világban. Ha már mássá kell, hogy gyúrjanak, és meg kell edződnöd, bízd ennek gondját ellenségeidre. Szívesen vállalkoznak rá, akár csak a vihar, amely a cédrust faragja ki. Barátod arra való, hogy befogadjon magához. Vésd eszedbe: amikor templomába lépsz, Isten nem ítél meg téged, hanem barátként fogad.²

Emberlétünk legnagyobb eseményeit titok fedi. Titokban fogan meg életünk... és titok, hogyan és mikor száll vissza lelkünk Istenhez. Rajta kívül senki nem tudja egészen pontosan, hogyan, mikor. Titok, hogy miért vonzódunk valakihez az első pillanattól kezdve, és miért taszít másvalaki akaratlanul. Titok, ahogy megszületik egy-egy érzés, gondolat.

Akitől idegenkedsz... vagy utálsz... ha megismered: megszereted. Nem feltétlenül „érzelmes” (barátságos, összeborulós, gondoskodó) szeretettel, de azzal, amilyen a

* A „Ha kiderül az alkony” – Spannraft Marcellina 60 – Köszöntőkonferencián, 2018. november 30-án a Károli Gáspár Református Egyetemen elhangzott előadás szerkesztett változata

krisztusi szeretet: elviseled, elfogadod, megérted a másikat. A szeretet nemcsak, nem mindig, nem feltétlenül érzem. Lehet felfokozottság, lángoló kötődés, túlcsonduló lélek, gyöngéd simogatás, szerelmes ölelés, de lehet, hogy CSAK törődés, felelősségtudat, kötelességtudat, hűséggel végzett tevékenység, gondoskodás, szolgálat. A szeretet nem mindig lángoló, de mindig melegítő.

„Mester, melyik a főparancs a törvényben?” – kérdezték Jézust a farizeusok.³ Jézus ezt felelte: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legnagyobb, az első parancs. A második hasonló hozzá: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat.” A héber eredetiben ez a parancs így hangzik: *szeresd felebarátodat, mert ő te vagy...*

Mi a helyes önszeretet? Alázat: minden képességemet, készségemet, eredményemet, sikeremet a teremtő Istennek tulajdonítani, a nehézségeimet, keresztségeimet, kudarcaimat elfogadni, mint a megváltásra szoruló világ, emberek, saját magam sajátosságát. Helyes látásmód: ismerni, felismerni erőnyeimet és hibáimat, minden túlzás nélkül, sem alul, sem felül nem értékelem magam. Elfogadás: elfogadni saját erősségeimet és gyengeségemet, sebezhetőségemet.

Isten mellett egyszerre csak egy ember fér el a szívünkben... a társunk. Mindenki más: gyerek, szülő, testvér, barát távolabb áll. Ha nem így van, megbomlik „a” szeretet rendje, szentsége. Fokozatok, melyeket a legtöbben összekevernek: ismerős, jó ismerős, kolléga, haver, barát, partner, társ, szerelmes.

Vannak akik „kevés emberesekek”: a felszínes kapcsolatokra, ismeretségekre sem idejük, sem erejük, sem szükségük, sem igényük nincsen. Akinek sok „barátja” van, (akinek mindenki a „barátja”), annak rendszerint egy barátja sincs. (Igazi) barát csak egy lehet, legfeljebb kettő... az egyik a társad – és jaj, ha a társad nem barátod – és legfeljebb még egy veled azonos nemű ember.

„Hiába fűröszted önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat.” – állapítja meg József Attila a *Nem én kiáltok* című versében. Ha egyedül élünk, önképünk torzulhat. Vagy túl, vagy alul értékeljük magunkat. Kell a másik szeme, hogy reálsan lássuk magunkat: értékeinket és gyengeségeinket is. Persze fontos, hogy a másik szeme ne legyen torz... ne lásson se rózsaszín, se sötét szemüvegen keresztül bennünket.

Az egyedüllét (emberileg, mert Isten mindig velünk van) azt jelenti, hogy társad nincs. A társ az, akivel lelki – szellemi – testi közösségben, egységben vagy, akivel kölcsönösen megosztjátok örömeiteket, bosszúságaitokat, jó és rossz élményeiteket, gondolataitokat és hangulataitokat. A társat nem pótolja szülő, testvér, barát... ezekkel az embertársaiddal legfeljebb lényed egy-egy szeletét oszthatod meg. Teljesen csak Istennel oszthatja meg magát az ember... akivel majdnem teljesen – az a társ.

Weöres Sándor tanácsa: *Mindent Isten szemével nézni... Nem azzal közeledni hozzád, vagy bármihez: „ilyet és ilyet akarok, megfelelsz-e?” hanem azzal: „milyen vagy? mert olyannak óhajtlak szeretni, amilyen vagy.”⁴ A bennünket körülvevő emberek közül csak kevesekről tudjuk és kevesekről tudjuk jól, hogy mit „hoztak” genetikailag, pszichésen magukkal, és nem ismerjük, hogy mi minden rakódott rájuk a szocializáció során. Ha ezt tudnánk, ha mindezt megismernénk, akkor – ha meg nem is tudnánk szeretni, érzelmes szeretettel –, de elfogadnánk nem közeli ismerőseinket, munkatársainkat is.*

Életed, sorsod egészét, vagy egy-egy részletét, az utadat keresztező vagy egyes szakaszain mellett ballagó embereket elfogadni, egy folyamat. Felismerem/megismerem, szembe nézek veled, vállalom, és aztán már elfogadom = együtt tudok élni veled. Ez a folyamat olykor csak egy-két pillanat, de lehetnek hetek, évek is, és igazán csak Isten segítségével lehetséges.

Éretlenség jele, ha valaki mindent és mindenkit csak rossznak vagy csak jónak lát. Csak a gyermek ítél fehérben és feketében; nem látja az átmeneteket. Mindenkiben és mindenben van jó is, rossz is, sőt minden és mindenki képes a (meg)változásra. Saját hibánkat, vétkeinket, gyengeségeinket, sebzettségünket másban visszalátni nagyon kellemetlen. Általában dühöt, haragot, ellenségességet szül a szívben. Mit tehetsz? CSAK annyit, hogy gyengeségeidet, sebzettségedet elfogadod, hibáidat pedig – amennyire bírod –, kigyomlálod.

*Akiket én szeretek, egészen egyszerű emberek. / Fakadnak, áradnak, kiapadnak, / Mások és másai önmagammal, / Veszítve nyernek, / Sírva boldogok, / Szépek és bolondok.*⁵ Milyenek az emberek, aki körülvesznek bennünket közelebb vagy távolabb, akikkel kereszteződik az utunk vagy párhuzamos úton járunk életünk során? Ilyenek (jó)k meg olyanok („rosszak”). Igen. Ilyenek is, olyanok is. Nem csak jók és nem csak rosszak. És képesek változni. Mint te magad, mint én magam.

Páros kint enyhíthet alázat... állapítja meg József Attila a *Nagyon fáj* című versében. Emberek vagyunk, gyengék, botladozók, igazi szeretetre vágók, és tiszta szeretésre törekvők. Hol így, hol úgy sikerülnek a mindennapok... Szülő és gyerek, te és társad, a barátod és te... is szenvedid, ha... Ám: páros kint enyhíthet alázat... és irgalom... Ha újra és újra feltéped a sebedet, soha nem fognak begyógyulni, és még Isten sem fog tudni meggyógyítani.

Senkinek sincs nagyobb szeretet annál, mint aki életét adja barátaiért – olvashatjuk János evangéliumában.⁶ A legtöbbször – Isten kegyelméből – soha nem kerül olyan helyzetbe élete során, hogy meghaljon mások helyett. De az életünket odaadni nemcsak azt jelenti, hogy valóban halálba mész a másokért. Mi is a te életed? Miből is állsz te? Persze gyengeségekből és hibákból is, de mégis inkább testi és lelki erőből, (élet)kedvből, értelemről és érzelemből, talentumokból, melyeket mind-mind átadhatsz másoknak, odaadhatsz másokért, mások javára.

Szentháromságos Egy Isten... (Még Isten „sem elég magának,” még Isten sincs egyedül, hogyan lenne elég magának az ember?) Isten nélkül élni az embernek lehetetlen. Ha mégis megpróbálja, az (ön)gyilkosság. *Élet*-társ és *ember*-társ nélkül élni két különböző állapot. Hogy *élet*társ nélkül, egyedül éljen az ember, nem lehetetlen, de csak nagyon kevés ember képes rá ép lélekkel. Az élet-társ nélküli élet-forma, életút-lehetőség: hivatás. Az egyedül élő embernek persze mások az örömei és szomorúságai, a nehézségei és sikerei, mint annak, akinek saját családja van. *Embertárs* nélkül élni nem tudunk, mert egymásra szorulunk.

Felismerni a másikban a barátot, a társat, a feladataidat, a hivatásodat, olykor csak egy pillanat műve. De hordozni a sorsodat, elhordozni a kapcsolataidat, a másikkal való közösséget, már egy folyamatos, életre szóló, mindennapi feladat.

Vannak olyan alkatú emberek, akik, ha sebet kapnak, ha nehéz, akkor elbújnak, mint a sebzett állat, és vagy előbújnak gyógyultan, bár hegekkel, vagy elpusztulnak, legalábbis elpusztul valami bennük, ám, ugyanakkor születik is valami: bölcsesség, irgalom, szeretet, alázat...

Legyen hát célod: Istennek dicsőség, / Magadnak munka. Az egyén szabad / Érvényre hozni mind, mi benne van. / Csak egy parancs kötvén le: szeretet – buzdít Péter apostol Az ember tragédiájában.⁷ Ha szeretsz – nem feltétlenül érzelmes kötődéssel, szerelemmel, CSAK a krisztusi: gondoskodó, felelősségteljes, tapintatos, szolgáló, igazi szeretettel –, akkor bármit (meg)tehetsz, mert ez a tiszta szeretet megment attól, hogy Istenhez méltatlan, embertársadnak ártó módon viselkedj.

Aki többé-kevésbé harmonikus kapcsolatban, családban él, annak figyelme, törődése, érzelmei = szeretete elsősorban a családjáé, bár talán természetesebben tud szeretni másokat és (többeket) a családján kívül is. Ha azonban „első szeretete” mégis a külsősökre irányul: családja, társa „mozgalmi árvaként” tengődik mellette, körülötte. A lángoló szeretet, a feltétlen, rajongó szerelem, mellyel amúgy is egyszerre legfeljebb egy embert bírsz szeretni: szerelmed, társad, gyereked, az utoljára született gyereked, rendszerint elmúlik, legalábbis, ha ég is, már nem lobog. Törekedj arra, hogy melegítő, megtartó szeretetté alakuljon.

A családot, melybe beleszületünk, nem választhatjuk meg. Bízunk abba, hogy Isten választotta nekünk. Ami jó benne, az ő ajándéka, ami *nem* jó, az is tudtával történik, ahhoz *ad* erőt. A saját családodat, a barátaidat és valamelyest a munkatársaidat is, már te választod. Persze, „bele is választhatsz,” de egy kapcsolat, kapcsolódás – barátság, ismeretség, párkapcsolat – a választástól kezdve folyamatosan alakul ki, vagy el sem jut a megismerkedéstől a kapcsolatig. Ha kapcsolat alakul ki, akkor valami jó történt, jó(ka)t fedeztél fel a másikban. Ezek miatt szeretted meg, szerettél bele. Nemcsak a kapcsolat kialakulása, a kapcsolatok elromlása is folyamat. Bizonyos pon-

tokon segíthet, ha visszaemlékszel az „első szeretetedre.” Társad, barátod, akkor sem volt hiba nélküli, de valamiért mégis felfigyeltél rá és megszeretted.

Ugyanakkor szükséges az is, hogy magunkban is legyünk – magunkkal. Persze akkor is Istennel – elszakíthatatlanul. Nem tudom már, honnan van az idézet: „enyém vagy s én is magamé, jobban, mint valaha.” Urunk teljesen ismer minket, még saját magunknál is jobban. Igazán csak Benne találhatunk igazi magunkra. Elemi vágyunk, hogy egyre közelebb kerüljünk, Istenhez, hogy meg-megpihenjünk Benne, s így egyre közelebb kerüljünk magunkhoz is.

„Magadnak teremtettél minket, Urunk, nyugtalan a mi szívünk, amíg meg nem nyugszik Benned” – imádkozza Szent Ágoston.⁸ Életünk értelme, célja, hogy megnyugodjon, megbékéljen Istenben. A nyugalom és a béke más-más állapot. A békesség annyival több, mint a nyugalom, hogy az már nemcsak a feszültség, szorongás stb. hiánya, hanem van benne derű, öröm, fény... A BÉKESSÉG felé tartva fényesedik a lelkünk.

Megszületni és meghalni is egyedül kell. Öleljenek át bár vagy fogják a kezünket, de bizonyos értelemben nem tud benne segíteni senki ember. De nemcsak a születésre és halálra igaz ez, hanem bizonyos sikerekre és örömökre, és kudarcokra és nehézségekre is. A „együtt érzek veled” és az „együtt örülök veled” inkább csak formális, udvarias gesztus. Vannak szomorúságok és örömök is!!!, amit nem lehet megosztani. (Mert az örömet is el kell tudni viselni, tudni kell jól elviselni, ami nem is könnyű.) Vegyenek bár körül barátnak mondott emberek, vegyen körül valóban szerető család, fogják bár a kezedet, de mégis egyedül kell végigmenni egyes jó vagy rossz (élet)szakaszon.

Az egyedüllét és a magány nem ugyanaz. Az egyedüllét életállapot, a magány lelki állapot. Az egyedüllét lehet pillanatnyi és sorsszerű. A magány azt jelenti, hogy EMBER-társad nincs... mert ISTEN mindig velünk van. Teljesen csak Istennel oszthatja meg magát az ember, AKI jobban ismer téged, mint te magadat. Akivel majdnem teljesen meg tudod osztani magad: az a TÁRS.

Weöres Sándor szerint *A magány nagy társaság; az elhagyatottsághoz legalább kettő kell.*⁹ A társ, azaz ember – mert embernek születted, nem angyalnak, vagy más lelkes lénynek -, akivel lelki – szellemi – testi közösségben, egységben vagy, akivel kölcsönösen megosztjátok örömeiteket, bosszúságaitokat, jó és rossz élményeiteket, gondolataitokat és hangulataitokat. A társat nem pótolja szülő, testvér, barát, ám ezekkel az embertársaidal is legfeljebb lényed/léted egy-egy szeletét oszthatod meg.

Igazában csak Isten ismer téged. Jobban, mint te magadat. Akár elfogadod, akár nem, IGAZÁBAN és TELJESEN vele vagy közösségben. Vannak életednek olyan moz-

zanatai, eseményei, útszakaszai, amit egyedül kell átélned. Megszületni, meghalni egyedül „kell,” hiába van ott anyád, bába, orvos, hiába fogja szeretted a kezedet, ápol, gondoz ápoló – emberileg egyedül vagy. Egyedül kell megbirkóznod a vizsgadrukkal, csalódással, hűtlenséggel, szeretetlenséggel. Ha vannak is körülötted, ölelnek, simogatnak, fogják a kezedet, és megnyugtató-eligazító szavakat is mondanak, magadnak kell „legyőznöd” a rossz érzelmeket, a félelmeket, a szorongást. Csak Isten van veled... csak a (Szent)Lélek tud rávezetni, rásegíteni a (tovább) éltető gondolatokra, érzésekre.

Vigasztaljátok népemet... üzeni az Úr a prófétáknak és mindannyiunknak.¹⁰ Olyan mondatok, melyek NEM ADNAK vigaszt, erőt a *magányos embernek*: ki tudja, milyen rossz kapcsolattól mentett meg az Úristen. *A gyerektelenek*: ki tudja, hogy nem egy beteg vagy hálátlan gyereked lett volna. *Az előzvegyültnek*: lehet, hogy nagyobb szenvedéstől mentett(e) meg az Isten. Erőt csak az a hit ad, hogy Isten öröktől elgondolt terve vagy te magad, a sorsod, ő nem akar rosszat neked, és ad erőt az életedhez.

*Amikor az ember érzi, hogy úgy szeretik amilyen, amikor bizalmat és szeretetet tapasztal, akkor szíve mélyén táplálékot kap. S ha minket a többiek táplálnak, ez felhívás arra, hogy mi is táplálék legyünk azok számára, akik szenvednek, akik magányosnak, szerencsétlennek érzik magukat. Az ember így megtanul, eledellé válni.*¹¹

Az egyik legtöbb, amit egyik ember a másiknak adhat, a JELENLÉT... a másik az IDŐ... a harmadik az (ÉLET)ERŐ... a negyedik az (ÉLET)KEDV... és még sok minden

Mikor elég a szeretet? A szeretetnek nincs mértékegysége... Vagy szeretlek, vagy nem szeretlek. A „nagyon” és „örökké” felesleges.

Feltétlenül – minden számítás, viszonzás-vágy nélkül – csak az Isten képes szeretni. Az ember ilyen szeretetre nem képes. Az emberi szeretetet így vagy úgy ki kell érdekelni. Szeretem, mert a gyerekem, szeretem, mert kedves hozzám, szeretem, mert...

*Ne fáradjatok bele a jótettektebe!*¹²... int bennünket Szent Pál. Igen, nem szabadna. De bizony bele lehet fáradni, ha mindig te adsz, ha mindig te törekszel, ha mindig te gondoskodsz. Ha mindig te tartod fenn a másikat, ha mindig te vagy a karó, ha mindig te teremtetted meg az ünnepet, ha mindig te... Az ember nem boldogul egyedül. Szükségünk van egymásra. Ám, ha mindig csak az egyik a karó, a mankó, a segítő, az hosszú távon nem viselhető el. Kölcsönösen kell karónak, támasznak lenni. Hol te, hol én...

Sokszor érezzük úgy, hogy az emberi-földi életnek nincs értelme. Ha mégis, az az Isten titka, amit majd csak az örökkévalóságban tudhatunk csak meg. Az emberi életnek nincs értelme, csak célja: Isten, az örök élet. Ha mégis értelmet keresünk, mert

értelmes embervoltunk nem képes „csak úgy lenni”, „tennie kell valamit, valamiért,” akkor azt mondhatjuk, hogy a földi élet, a mindennapok értelme – vagy úgy is mondhatjuk, hogy a mindennapoknak értelmet adó tevékenység – a szolgáló szeretet. Ezt, van, aki családban éli meg, van, aki foglalkozásszerűen: ápolók, orvosok, szociális munkások, és van, aki barátait, ismerőseit kíséri el életük egy-egy szakaszán, kísérve, segítve, gondozva, ápolva őket. Ha nyűgnek éled meg a párkapcsolatodat, a házasságot, a szülőségedet, akkor nem szeretsz, nem szerettél, talán soha. Mert a szeretet: adás, ajándékozás, szolgálat, áldozat, nem pedig az, hogy te, és csak te kapsz, hogy kiszolgáltatod magad másokkal, és mindig csak neked jó.

Az emberi életben vannak olyan tények, valóságok, amelyeket egy életen keresztül kell elhordoznunk – akarva-akaratlanul. Ezek az idő múlása, a felnőtt kor, a betegségeink, testünk, az öregedés, a halál. Emberi testünket, betegségeinket és fájdalmainkat Jézus Krisztus is vállalta, elszenvedte a halált is, csak egyet nem „próbált” – hallottam idős emberektől – az öregedést. Nem keserűséggel vagy egyenesen megkeseredve mondták ezt, de nem is volt bennük öröm...

Vannak melankolikus alkatú emberek, akik már felnőtté válásukat is nehezen élik meg, vannak, akik nem egészséges és nem is krisztusi értelemben (legyetek olyanok, mint a gyerekek) gyerekek maradnak, és vannak olyanok, akik már életük viszonylag korai szakaszában komolyak és felnőttesekek. De a teljesen normális ütemben és módon fejlődő ember is megéli, megérzi az idő múlását; előbb-utóbb szembe kell nézni a „végső kérdésekkel.” Először általában élete delén néz körül, majd vissza, a megtett útra és előre életére, az ember.

*Bölcs, vén könyvekben áll, hogy por vagyunk. / De én... / Tudom, hogy nemcsak por vagyunk: / Por és Istenpor vagyunk. // Visszabullván / A por a porral elkeveredik, / Visszabullván / Így keveredik el Istennel a lélek*¹³ – tanít bennünket József Attila. Mindenki sebzett, mindenkinek van hiányérzete, mindenkinek van gyengesége, mindenki küzd kisebbrendűségi érzéssel. Ugyan lelkünk békéjét nem szerezhethjük meg hiú, gögös, rátarti érzésekkel és gondolatokkal, de helyes önértékelésünk adhat erőt, egészséges, a másikat nem lenyomó, eltipró öntudatot, mely szükséges a mindennapi élethez. Por és istenpor vagyunk... Isten a saját képmására teremtett bennünket. Kicsik vagyunk, de Benne nagyszerű dolgokra is képesek. Szegények, de Általa gazdagok. Gyengék-botladozók, ám mert saját lelkéből adott nekünk – erősek.

„Mert miképpen a fáról, azonképpen az emberről sem tudsz semmit, ha életét szétszakítod folyamatában, ha változásaira darabolod. A fa nem mag, nem vessző, hajlékony törzs, majd végül kiszáradt rönk. Nem kell részekre bontani ahhoz, hogy megismerd. A fa az az erő, amely lassan magába öleli az eget. Akárcsak te... Isten a világra hoz, nagyra növeszt, aztán sorjában váglyakkal, megbánásokkal, örömmel és szenvedésekkel, haraggal és megbocsátásokkal ajándékoz meg, s végül magához szólít. De te eközben nem

*vagy sem az a bizonyos iskolás gyerek, sem az a bitvestárs, sem az az aggastyán. Hanem az vagy, aki beteljesedik. És ha fel tudod ismerni, hogy az olajfa törzséhez jól odanőtt-szélrázta ág vagy, akkor az örökkévalóságot fogod ízlelni változásaidban. És körülötted minden örökkévalóvá lesz.... Az idő nem homokóra, amelynek homokja leperreg, hanem arató ember, aki kévét köt.*²¹⁴

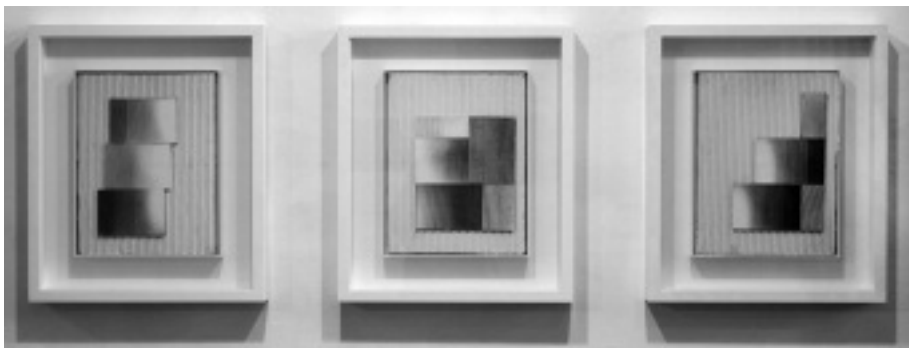
TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Szentmártoni Mihály: A barátság lélektanáról – in: Szolgálat 1986 (70) p. 29-37
Nemesszeghy Ervin: Barátság Istennel – Barátság emberrel – in: Szolgálat 1986 (70) p. 5-18
http://www.ppek.hu/facsimile/Szolgalat_70_1986_2.pdf

JEGYZETEK

- 1 A cím Antoine de Saint-Exupery Citadella című biblikus stílusban írt példázatából való. A keresztény értékrend szerint moralizáló szerzőnek ez az 1948-ban megjelent munkája előbb keletkezett, mint a nagy művei, illetve párhuzamosan született azokkal, szinte folyamatosan íródott egész életében, de csak Exupery halála után jelent meg nyomtatásban. A mű breviárium-szerű feljegyzések, bölcsességek, példázatok, olykor prózavers formájában írt töprengések, elmélkedések lazán összefüggő sorozata esszé stílusban Istenről, az emberi életéről, az Isten-keresésről. Az emberi élet értelmét a család vagy a nagyobb közösség javára végzett munkában jelöli meg, amely mások, az embertárs boldogulását szolgálja. Az elkötelezetten, hivatásszerűen végzett mesterség vezet el az ember kiteljesedéséhez és élete beteljesedéséhez – állítja. Azt sugallja, hogy az emberi élet célja maga Isten, az örök élet, ahol végleges és igazi otthonra talál a lélek békében és szabadságban. Mindez reményben már itt a földön, mulandó emberi életünkben is megízlelhető, amikor szolgáló szeretettel az igazságért, szabadságért, testvériségért, a békéért és szeretetért munkálkodunk. Ezek azok az örök értékek, melyek minden tárgyi-földi valóság pusztulása után is megmaradnak. A sokak által Pascal Gondolataihoz hasonlító mű egyrészt gyorsan papírra vetett, kidolgozatlan feljegyzésekhez hasonlít, másrészt mégis, annak ellenére, hogy valódi cselekménye nincs, egy önálló költői-tanító regénnyé áll össze tudatos vagy kevésbé tudatos, de folyamatos szerkesztés nyomán.
- 2 Antoine de Saint-Exupery: Citadella LVIII.Bp.: Szent István Társulat, 1982. p. 168-169
- 3 Mt 22, 36-39
- 4 Weöres Sándor: Az új évezred szelleme.
- 5 Presser Gábor – Sztevanovity Dusán – Sztevanovity Zorán: Egészen egyszerű emberek
- 6 Jn 15,13
- 7 Madách Imre: Az ember tragédiája. Hatodik szín

- 8 Szent Ágoston Vallomásai XIII. könyv. A sokat idézett mondat fordításvariánsai: *Magadnak teremtettél, Uram, nyugtalan a mi szívünk, amíg meg nem nyugszik benned.* Szent Ágoston sokat idézett mondata a Vallomások című művének XIII. könyvéből. Több fordítása született: *De magad buzdítod fel hogy gyönyörködjék dicsérni téged; minthogy alkotván magadhoz kapcsolál minket; azért nyugtalan is szívünk, míglen benned meg nem nyugszik.* (in: Szent Ágoston' Hipponi püspök' Vallomásaink XIII könyvei. Fordította Pongrácz József eösi plébános, al-esperes, veszprémi tisz. kanonok. Veszprémben Jesztány Totth János' nyomtatása. 1842.) *A te indításod az bennünk, hogy gyönyörűség dicsérnünk téged, mert magadnak teremtettél minket, s nyughatatlan a szívünk, míg csak el nem pihen benned.* (in: Szent Ágoston Vallomásai. Fordította Vass József, Budapest, Élet kiadó 1917.) *Te serkentesz fel, hogy örömmünket leljük a te dicséretedben, mert magadnak teremtettél minket s nyughatatlan a mi szívünk, míg benned meg nem nyugszik.* (in: Szent Ágoston Vallomásai I-X. könyvek. Fordította: Balogh József – latin-magyar kétnyelvű kiadás Budapest, Parthenon-Franklin Társulat, 1943.) *Te ébreszted föl bennünk magasztalásod örömét, mert magadért teremtettél bennünket és nyugtalan a szívünk, míg meg nem nyugszik benned.* (in: Szent Ágoston: Vallomások. Fordította Városi István, Budapest, Ecclesia Kiadó, 1974)
- 9 Weöres Sándor: Rongyszőnyeg II. 18.
- 10 Iz 40,1
- 11 Jean Vanier forrás: https://www.citatum.hu/szerzo/Jean_Vanier
- 12 Gal 6,9
- 13 József Attila: Tanítások
- 14 Antoine de Saint-Exupery: Citadella I. Bp.: Szent István Társulat, 1982. 20.p.



Változó té1–3



P É N T E K I M R E

„Átfazonírozott” valóság

HEGYESHALMI LÁSZLÓ KIÁLLÍTÁSAI

A VESZPRÉMI MŰVÉSZETEK HÁZÁBAN

A kortárs művészet ismét változóban van. S ez feladja a leckét az alkotóknak, az intézményeknek, a műhelyeknek. A posztmodern, a hosszsan elnyúló válság után, amikor már szinte minden pozíciót megszerzett, visszaszorulóban van, elméletben és gyakorlatban elveszette virulenciáját, utóvédharcokra kényszerül. Felkészülhetünk a korrekciók, az irányváltások, az alkotói önvizsgálatok időszakára. Hegyi Lóránd az Élmény és fikció című könyvében ezt írja a 80-as évekről: „A megelőző másfél évtized intellektualista, elvont modelleket felállító, analitikus, elanyagtalantató rendszerközpontú koceptualista és minimalista tendenciáival való szembefordulás”, az ami eljön... Eltávolodás a koceptualizmus és a minimal art tiszta, homogén, reduktivista formafelfogásától és fogalmiságától.” Az elmúlt ötven évbe sok minden belefért. Belefért az a következetesség is, amivel egyesek életművüket akarták megvalósítani a posztmodern elképzelések jegyében. Köztük Hegyeshalmi László is, aki figuratív kezdektől jutott el a az ecsetnyomok rögzítéséig, az installációig, a performanszig.

Egyes kritikusai „rejtőzködő” egyéniségnek tartják, pedig talán nem erről van szó. A festőművészet mellett vezetői, kurátori elfoglaltságai, az utóbbi években a veszprémi Művészetek Háza irányítása rengeteg energiáját felemésztette, s valóban nem egy önmotogató alkat, akkor lép a nyilvánosság elé, ha van mondandója, ha úgy érzi, megszülettek az új, számára is fontos alkotások. S mint kiderült, a november végén megrendezett három tárlat, a saját intézményében, egy grandiózus, mondhatni lázas munkakedv, egy szerteágazó, de mégis szerves elképzelés és precíz kivitelezés eredménye. Az egésznek Hybrid theory lett a címe, a Csikász Galéria kollektívája az Angelus novus, a Várgaléria a Fekete és fehér, a Magtár (szintén a Várgaléria épületében) a Tender textures címet kapta. Hegyeshalmiról a festészet ugrik be elsőnek, s ő maga is annak tartja magát, pedig voltak ígéretes textiles művei is, és sokoldalú tájékoztatója, anyagfelhasználása és megmunkálása ebből az anyagból kitetszik.

Ezt csak azért mondom, mert a fő helyen, a Csikász Galériában a festmények és grafikák kaptak helyet.

Bár a figurálisról lemondott, az első képek közt számosat találunk, amelyek felbomlott formák közt is az emberi test alakzataira emlékeztetnek. Az *Egy férfi- Egy nő* – ráadásul párban – ennek a vibráló, szellős ecsetjárásnak a következménye. A másik – ez csak később derül ki – a művész nem kronologikusan rakta össze a képeket, hanem különböző, olykor tematikus, formai jellegű csoportokat, kisebb egységeket rakott össze, s bizony néha elképedünk – az évszámokat nézve – miként váltak a különböző korszakokban készült festmények, grafikák egylényegű halmazzá. Hegyeshalmi nagyon is érdeklik – érdekelték – a természeti formációk, mint Park, Nap,

Hold, Színes tér – de belőlük már a művész látomása lett, belső víziója, melynek törvényei inkább pszichológiaiak, mintsem a valóság, a látvány leképezéséi. Van, amikor egy dátum lett a képcím, mint a 2016.5.8.1. esetében, máskor a Park viruló zöldje válik hidegletlős hangulati analógiává. A 2017-es *Greenday* arról tanúskodik, hogy a művészre nem voltak hatástalanok a zöld teóriák és mozgalmak, s több sorozat is keletkezett a zöld szín variánsaiból, hogy a mellettük lévő kép (1989-ből) Kandinszkij emlékének áldozzon.

Foglalkoztatják a természeti jelenségek, mint a fény. Az *Esti dal* egy korai kép, ennek a jelenségnek egy lírai feldolgozása, s a mellette lévő kép, 2016-os dátummal – *A fény útja* – már fizikai törvények lenyomata, Alkony és Felhő alcímekkel. De ide tartozik a 2017-es vízió, a *Colors on he lake* – a *Tő színei* című festmény. Hegyeshalmit – ahogy kitűnik válogatásából – rendkívül érdekelték a csomópontok, az összerolódások, amelyek sűrűbb szövetét adták az analízis mítoszának. A félabsztrakt *Madárállomás* ilyen, 1983-ból. A szintén korai *Macondo* a Nobel-díjas író, Garcia Mar regényének helyszíne, a kellő titokzatossággal. Feltűnnek az utazások emlékei, mint a *Berlin* és *Fragment*.

Számomra egy kedves közjáték a Vázlat a fürdőzőkhöz, 1975-ből. Talán a művész – kissé ironikusan – emlékeztetni akarta (magát is) a nézőt –, honnan indult el valamikor... S hova érkezett? A Cím nélküli képhez, amelyen csak egy mondat áll: A bab alatt a gázt 12 órákor gyűjtsd meg. Igazi konceptualista mű, s még szellemes is.

Az *Angelus novus* – 1982-ből – a spiritualista időszak terméke. A látlat azon részét képezi, amely művész ilyen jellegű elkötelezettségéről vall. A *Kereszt* ilyen kifejeződés, amely lényegét, a szenvedésnek kitett embert ábrázolja. A *Krisztus-fej* – szintén a korai időszakból – ennek a szenvedésnek grafikai emblémája. Hegyeshalmi *Angel*-je pedig metsző élességgel száll(t) fel 1973 égre. Radnóti idézése – *Sem emlék, sem varázslat* – egészen megkapó, bár a dátum szerint ugyancsak a pályakezdés időszakából való. 1974-es. A Korom-képek ugyancsak egy sorozat darabjai, melyek tulajdonképpen fekete-szín tanulmányoknak is megfelelnek. S ennek a vonzásában került ide a Római árnyék is, amely történelmi falak elsötétülését állítja elénk. A *Római éjszaka* szintén e koncentráció része.

S persze, nem hiányozhat a „keleti szál” sem. Hegyeshalmi ezt is kipróbálta: *Távoli hang* címmel festett japános-kínaias mintákat, kalligrafikus jegyeket.

Egy újabb fény-kavalkád: A *Ragyogás 1-2*, a *Nyári dél Gébárt, Kék árnyékban, Fény 1-2, 4-5*.

A Várgalériában *Black and White* címet kapta a kísérletezőbb, anyaghasználatában is szokatlanabb összeállítás. A *Változó tér* darabjai papír és nyomdafesték felhasználásával készültek, a fekete-fehér foltok alkalmazásával. A *War is over* a betűrácsponthoz variánsaival játszik el, az *Érintés*, a *Fekete kép* hajdani textiles megoldásokra emlékeztet. A nagy méretű hajtogatások, rácsok, assemblage-ok, a mértani és optikai műveletek a tér kitöltésének változatos építményeit állítják elénk.

Végül a Magtárban található mű egy installáció – nyitott, lebegő sátorlapok, amelynek oldalait fekete rajzok, ábrák borítják be. A belül elszórt téglák valamilyen

romra engednek asszociálni, a falakon látható képek az út, az utazás élménykörét jelenítik meg. (*Úton, Torzó, Jittera*) A *Velem* pedig egy forrás felbuggyanását idézi fel, 1982-ből.

Hegyeshalmi László bizonyított, magának és közönségének. Rejtőző műhelyében jelentős mennyiségű műtárgy halmozódott fel, amelyek egy része most nyilvánosságra került. Következetessége tiszteletre méltó. Az a bizonyos analitikus látásmód teljes spektrumában érvényesül a művek kiformalásában.

A leépülés, a roncsolás, az alapegységekre visszavezetett érintés, olykor ecsetvonás, megteremtette a posztmodern kánonnak megfelelő műveket. Praznovszky Mihály megnyitójában a következőket mondta:

Én még ennél is tovább mennék. Némi nagyképűséggel szembesíteném magunkat mindazokkal a mai képzőművészeti kérdésekkel, amelyek a jelenkori művészt érdeklik, meghatározzák, befolyásolják. Vajon a képeire igaz-e még az, amit pár éve kedves, néhai barátunk, Heitler László fogalmazott meg egy lexikon szócikk terjedelméhez igazítva: „A gesztusfestészet és a geometriai absztrakció jegyeit viselő, néhol ötvöző képein kultúr- és művészettörténeti elemeket használ föl. A természeti és a mértani motívumokat a montázs, a kollázs, az összeépítés módszerével igyekszik – szavai szerint – kortárs képvilággá igazítani.”

A „kortárs képvilág” kétségtelenül megvan, s ez a szó: *igazítás* is helyénvaló. A motívumok elrendezése, átrendezése fontos eszköze ennek a művészeti elgondolásnak. Kérdés: meddig, s hova jutunk el az átfazonírozott valóságképpel?







L Á S Z L Ó F F Y A L A D Á R

A Sorfal*

Rösernek az antikváriumba
Háttal a könyvek: áll a könyvtár.
Megersértődtek, mert ellentmondtal?
Mi vezényelt itt hátraarcot?
Ki ellen vették fel a harcot?
Mi miatt duzzognak így háttal?
Velem? a léttel? a világgal?
mutatják, hogy haragban vannak?
Ekkora bölcsesség-anyagnak,
ekkorá tapintat-tömegnek,
ennyi felgyűjtött szeretetnek,
ki parancsol e hadosztálynak?
Hű katonáim. Állnak, állnak,
homályban, ködben, zajló csendben,
örtállnak talpig-érdekemben,
fejem körül, melynek hogy megmondd,
fejed kockáztatod, mint Egmont,
ez most a saját regimentem,
amivel szempontjaim mentem;
ha külön svédek és palócok,
értem egységes martalócok,
kiknek összehangolt fegyelme
eszmények kicsikart kegyelme.
Megözvegyült tévhiteimre
őrszent vigyáz: egy könyv-Szent Imre,
a lélek poklaiba érni
egy kötet-Dante fog kísérni
viszonozván Vergiliusnak,
hogy időnként mindent megúsznak
a Brunók is mint menekültek,
ha könyvkolostoromba gyűltek.
Foglár-kötet kukucskál szembe
koponyám kulcslyukán fejembe.
Amit megtudhattam, már tudták
és bármely álmom már aludták.
Mint garatba, egyetlen lénybe
hordják, bár ők vannak fölényben.

* A költő hagyatékából.

Megbénítanak e hátraarccal:
nem ősember vagyok, se marsall
sorfaluk mögött ahogy járok,
közönyös készséget találok.
A tumultusban egy se vész el
a tarkón viselt rangjelzéssel.
Különben végig háttal állnak
megvetett életnek, halálnak. . .
Ez hát a Gutenberg-galaxis.
Ha netán 2000-ben laksz is,
reád borul az este szépen
a hipertechnika jegyében –
ne hidd, hogy bármi más megoldás:
az ég acéllapján a hold ás
aranyosával matricákat. . .
Öntetek betűt a világnak,
adatok agyrém helyett könyvet,
jóllehet varázsolni könnyebb
a kilogrammból hologramot,
agyból trösztöt, kolhozról bankot,
békés némából veszett kántort,
mártírból szellemagitátort –
a gyermeklányok, gyermeklányok
nem érzik trükknek a világot,
melyből csak sorról sorra jönnek
jelei bánatnak, örömmek.
Makogva mezítláb és bamba
felriadás félámulatban
indultunk el valahol messze
hogy fajtánk könyvét megkeresse.
Marad a Gutenberg-galaxis,
megszenvedett és drága praxis
világok rongya, bűne, bája.
Hány hómező terült alája,
hány patyolatlap lobogásán
gyönyörködött inkább a sátán,
az eszmélet hány gályarabja
tolongott szolgálni alatta!
Ragyog és kiiktathatatlan,
mint Vezúvok alól a katlan,
számolni vele véges-végig
könnyebben vezethet az égig.



OPLATKA ANDRÁS

Hölgyeim és Uraim,*

Elnézésüket kérem, mert tőlem most nem felköszöntő beszédet, hanem nagyon személyes emlékeket fognak hallani.

Drága Pistám, jó negyven esztendeje ismerjük egymást, és nem tudom, számon tartod-e, hogy találkozásunkat egy hazugságnak köszönhetjük. E föllentés Létay Lajos, a te akkori főszerkesztőd szájából hangzott el, aki hivatalos minőségben járt Zürichben s ott kérdésemre – szegény feje mit mondhatott mást – biztosított, hogy az erdélyi magyar kisebbség felhőtlenül boldog. Ám talán nem minden ravaszság nélkül tette hozzá, menjek el egyszer magam Kolozsvárra. Hát elmentem.

Így kezdődött, 1976 októberét írtuk. Irodalmi lapotok szerkesztősége még a Főtéren volt – később kiszorultatok onnan, egyre távolibb hátsó udvarokba és szűkebb odúkba telepítettek benneteket. Hosszúra nyúlt a társalgás, egy-két kollégád felette bőbeszédűen felelgetett. Te viszont ott ültél, az akkor még elhagyhatatlan pipával a fogaid közt, hallgattál és hümmögtél. Már csak homályosan emlékszem a témákra, míg aztán a közelmúltban kiderült, hogy gondos szellemek mindent feljegyeztek az utókornak. A rólad vezetett vastag Securitate-dossziéból összeállítható a beszélgetés jegyzőkönyve.

Elvittél akkor Kalotaszegre, meg a Szigethegységbe, s ott a magányban elmondtál egyet s mást. Te ekkor már ismert író voltál, novellásköteteket publikáltál, és az esztendővel előbb megjelent *Kő hull apadó kútba* végképp megalapozta híredet. Sokadmagammal tartozom azok közé, akik számára élménnyé vált a regényben lefestett kisváros borongós hangulata, s főként a lélektani tanulmány – mert ez érdekelt téged mind jogászként, mind íróként: miként él az, aki súlyos bűnt követett el, de nem kell bűnhődnie. És hát a kötet nyelve, ez a látszólag archaikus és érezhetően mégis élő nyelv! Ha zürichi otthonomban összejött egy-egy magyar társaság, azt mondtam: figyeljetek, ki tud még így magyarul? Majd felolvastam egy fél oldalt a regényből. Ezt követően rendszerint nagy csend támadt, míg valaki ámulva annyit nem mondott: «A teremtőjét!» Vagy valami ilyesmit.

Egyszer aztán – már nem számoltam az erdélyi utaimat – együtt mentünk Zilahra, ami a Te gyerekkorod városa és Jajdonnak, a *Kő hull*-regény színhelyének eredetije. Bejártuk a tereket, s megmutattad, képzeletedben mit hova helyeztél. Elmesélted azt is, miként sikerült megmenteni a ledöntéstől Wesselényi Miklós zilahi szobrát; csodával határos módon hatott az érv, hogy a reformpolitikus az erdélyi román jobbgáységért is felemelte szavát. És meglátogattuk édesanyádat, akinek s vele családotoknak sorsát rövid, ám a 20. század számtalan emberi tragédiáját magában foglaló mondattal jellemezted: anyám az első világháborúban hadiárva lett, a másodikban hadiözvegy.

* Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2018. október 15-én, Szilágyi István 80. születésnapjára rendezett ünnepségen

Elmagyaráztad, mi az oka, hogy az erdélyi magyar elbeszélők műveikhez rendszeresen történelmi háttérrel választanak. Nos, jelenük világát magasztalniuk kellene, s mindehhez még isteníteniük is a párt «bölcse» vezetőjét. Valójában azonban az idők egyre cudarabbá váltak. Ceausescu, a vezér saját népét szó szerint éhezette, télvíz idején áram és fűtés nélkül hagyta, ám arra ő is hamar rájött, hogy a magyar kisebbség elleni izgatás kitűnő eszköz az indulatok levezetésére.

Ekkor még utazhattam Erdélybe, majd csak a nyolcvanas évek vége felé tagadták meg tőlem a vízumot, miután zürichi újságomban felhívás jelent meg a romániai falurombolás terve ellen, tiltakozás, amelyet mintegy hetven nagynevű európai értelmiségi írt alá. Ha felétek jártam, jártunk, kalauzunknak szegődöttél Máramarostól Székelyföldre. Korondon Pál Lajos festőművész barátod házában az ő példáján mondtad el, mi is történt Erdélyben az 1956-os magyarországi felkelés után, amikor is nálatok számos, főleg magyar és szász értelmiségit börtönöztek be elrettentő példaként: véssétek az eszetekbe, itt nem lesz forradalom!

Lettem viszont végül nyomor s hozzá egy aljas és ostoba rendőrállam. Ekkor, Pista, nekem úgy tűnt, hogy jórészt a te sok nyelvi fantáziával riposztra mindig kész humorod segített nektek át- és túlélni a zord időket. Mert hát a diktatúra fenyegető gonoszsága és abszurd nevetségessége kéz a kézben jár. Minket megtanítottál, hogy a bezárt benzinkutak országában miként kell útépitési munkásokkal megalkudni üzemanyagra, kit hogyan s mivel megvesztegetni, és hála a látogatóidtól nyert sokévi tapasztalatodnak figyelmeztetted, melyik szobákat fogjunk kapni a lepusztult kolozsvári szállodában: azokat, amelyekben egy valami még működött: a lehallgató készülék.

Ebben az örült világban mindig szilárdan állt melletted Julika, feleséged, akinek találékonysága és lelki támasza nélkül – bizony meglehet – még a te intellektuális vagányságod sem lett volna elegendő a megmaradáshoz. Minket pedig Julika bevezetett a kényszerű alkalmazkodás művészetébe, hogyan kell például olajos padlizsánkrémet készíteni, helyettesítendő a boltokból eltűnt húst. Eközben te megosztottad velünk a vadászkalandjaidat. Ha az ezeréves, kis Skoda autód reflektorának fénycsóvjába belekerült egy bambán bámuló mezei nyúl, akkor egy időre megoldódott az élelemprobléma. Meg persze ha valahol a barátok feketén közös disznót öltek és sikerült belőle a magatok részét a Skodával nagy óvatossággal hazaszállítani. Ez a Skoda a szocialista cseh ipar dicsőségére felette sokáig kitartott, bár végül indulásnál az első métereket már csak rückwärts-ben, hátrafelé volt hajlandó megtenni, ám arra még alkalmasnak bizonyult, hogy egy, a Securitate által körözött, s most asszonynak átöltöztetett kollégát éjnek idején kimenekíts vele Kolozsvárról s elvigyél egy rejtekhelyre.

E nyomasztó években írtad a következő nagyregényt, az *Agancsbozót*ot. Téli esteiken a Szamosra néző, könyvekkel teli, fűtetlen kis szobádban ültél az íróasztalodnál rélikabátdban, fejedben sapkával, így készült a mű, amelyet, úgy érzem, tisztelőid közül is csak kevesen értettek meg. Helyesen értelmezte viszont a kéziratot a kiadásra nemet mondó cenzor. És valóban, az *Agancsbozót* nagy ívű hasonlatával egyrészt azt az emberiséget ábrázolja, amelyik nem tudja, honnan jön, hova megy, mi végre gondolt rá

a teremtés, de létének értelmét mégis megéli a munkában. S másrészt rabokról mesélsz benne, akiket zsarnokuk merőben értelmetlen feladatok elvégzésére kényszerít, ám ők belső szabadságukat akkor is, így is megőrzik a költő szava szerint, hogy «dolgozni csak pontosan, szépen» érdemes. 1990-ben a nagy fordulat után jelenhetett meg a regény, s ez is hozzájárult a félreértéshez, miszerint többé nem időszzerű a valójában időtlen téma.

A nagy fordulatot megelőző hónapok bizonyultak a legkeservesebbnek. A diktátor immár mindenkitől hűségnyilatkozatot követelt, s te eltökélted: ha török, ha szakad, akár a teljes nincstelenség árán is, de nem fogsz fejet és térdet hajtani. Aztán jött december hónapja, s te néhány kollégával együtt hallgattad a televízióban a temesvári események miatt tájékozó Ceausescut, míg egyszerre csak kacagni kezdte. Társaid csodálkozva meredtek rád, s te akkor azt kiáltottad: «Utóljára beszél!»

1990 januárja a kétkedő remény, márciusa a marosvásárhelyi atrocitások után a reményvesztés ideje. És jöttek Kolozsváron Funar polgármester évei, akinek programja, úgy tűnik, két pontból állt: üldözni a magyarokat és a parkokban román nemzeti színűre festetni a padokat. Te, aki az egyetemem románul végeztél és átvitt értelemben is jól értesz a többség nyelvén, mindig a megbékélés híve voltál. Annál szomorúbb, hogy magad is mily borúlátó lettél az utóbbi esztendőben. Immár a Helikon nevet viselő lapod főszerkesztőjeként hosszú évekig védelmeztél az erdélyi magyar irodalom egyik utolsó bástyáját, s ez nemegyszer azt is jelentette: kilincselte, hogy meglegyen a papír a következő szám kinyomtatásához. Ám tovább dolgoztál íróként is, és 2001-ben megjelent az újabb nagy mű, a *Hollóidő*.

Séma-e vagy netán rögeszme, ha azt mondom, ennek a regénynek a legbelső mondanivalója sem jutott el sok, amúgy lelkes olvasód tudatáig: az, hogy a három részre szakadt Magyarország korában az elcsatoltakban erősebben él az összetartozás érzése, mint a megmaradt haza magyarjaiban, s hogy határon túli magyar fiatalok sietnek fegyverrel megvédeni az anyaországot, ahol azonban őket kelleetlenül fogadják, idegennek tekintik. S ez ma sincs másképpen, mert kemény fejű emberek vagytok ti ott Erdélyben. Mint ahogy kemény, dacos ember vagy te is, barátom, mikor visszautasítottad a Magyar Irodalmi Díjat, amelyet a zsűri egyszer teljesen, majd véleményét furcsán megváltoztatva csak megosztva ítél neked a *Hollóidő*-ért, amire te azzal felelsz, hogy vagy egészen, vagy egyáltalán nem.** Mint ahogy morcosan kosarat adsz a jó nevű filmrendezőnek is, aki a *Kő hull*-regényedet vászonra akarja vinni. Mert hogy a te művedet ne forgassák ki.

Vannak, akik téged a népiek fiókjába tesznek. Úgy vélem, tévednek. Igaz, éberen figyeled a magyarországi eseményeket, a kis szobádban szinte éjjel-nappal szól a Kosuth rádió, és a nappaliban bekapcsolva a Duna televízió, ámte a kolozsvári távolságból szkeptikus, kívülről néző maradsz. Nem férsz te be skatulyákba. Rád is áll Kántor Lajos néhai barátunk megfogalmazása Erdélyről és az erdélyiekről: «itt valami más van». Hagyjuk is ezt ennyiben.

** A pletyka szerint valami efféle mondott Sz. I. a nemtelen ajánlatra: „Mit gondolnának rólam a hőseim, ha ezt elfogadnám?” (*A szerk.*)

Tudjuk: lassan, mérlegelve, kézirataidat, önmagadat szüntelen javítgatva dolgozol. Nem is beszélsz a munkádról szívesen. Ha az utóbbi időkben fel mertem efféle kérdést tenni, rám mordultál: «Bántottalak én téged?» Hát ne bántsuk egymást. Ám jómagam úgy gondolom, a te könyveidet még nemzedékek fogják olvasni, amelyek – s ezt remélem – elképzelni sem tudják már, milyen volt a tér és a kor, milyenek a körülmények, amelyek közt a te életműved született. Ezért most azt kívánom, adjon neked a Jóisten egészséget és munkakedvet – a magad örömére és valamennyiünk hasznára.



Színes tér



B. TÓTH KLÁRA

Beszélgetés Kulin Ferencsel*

2018 JÚNIUS 12.

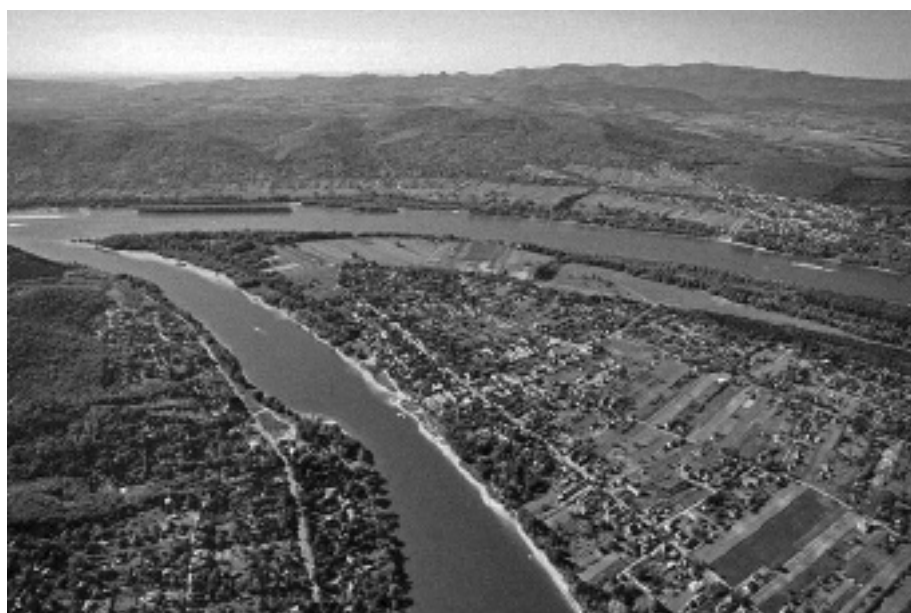
– Úgy tudom, hogy Ön is járt ki Kisorosziba Mészöly Miklósékhoz Alexa Károllyal, ahol számtalan író és művész fordult meg a hetvenes évek elejétől, többen le is telepedtek a faluban, Sváby Lajosék, Nádas Péter és Salamon Magda, Simonffy András, Kukorelly Endre. Tudna mesélni erről az időszakról?

– Az említett nevek mellett eszembe jut még Balassa Péter, akinek szintén volt ott házikója, egy időben nagyon jóban voltam vele, s néhányszor ki is mentem hozzá. Nem tudom pontosan, hol volt a ház, ez a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején volt. Nagyon szerettem, közöltük is rendszeresen a kritikáit. Azok közé tartozott, akikkel végül is – összebékíthetetlen politikai nézeteink miatt – sajnálatosan megromlott a kapcsolatunk. Egyszerűen tudomásomra hozta, hogy velem többé nem tárgyal, mert én az MDF-ben vállaltam szerepet. Nem mondom, hogy ő aktív politikusként odakötődött volna a másik táborhoz, mindenestre ellenszenvvel figyelte azt, amit mi csinálunk. Holott, ha már a nevét említettem, éppen a rendszerváltozással kapcsolatban felidézhetek egy történetet. Egyike volt a „négyeknek”, akik 88-ban aláírást szerveztünk Knopp András kinevezése ellen, akiből államtitkárt vagy miniszterhelyettest akartak csinálni. Knopp az Aczél-korszaknak egyik emblemikus figurája volt. Egészen konkrétan ő volt az, aki a főszerkesztői értekezleteken ismertette a tilalmi listákat, hogy kiket nem szabad közölni. A „nemlétező” cenzúrának volt a főszereplője, s ezért nem jót jelentett a neve.

Azok után, hogy már kezdett recsegni-ropogni az egész Kádár-rendszer és akkor még őt próbálják odatenni a fejünk fölé, ez kivágta a biztosítékot a köreinkben, és akkor Czakó Gábor, Alexa Károly, Balassa Péter és én indítottunk el egy aláírási ívet. Végül is közel 200 aláírást gyűjtöttünk vezető értelmiségiek körében: tiltakoztunk a Knopp-akció ellen, és ha jól emlékszem, akkor valamit mérsékeltek is a szándékukon, nem emelték olyan pozícióba. Ez a Kádár-rendszer utolsó előtti éve volt. Egy ilyen akcióban, ami még politikainak is mondható, még együtt voltunk Balassa Péterrel, de aztán megromlott a kapcsolatunk.

Én nagyon nagyra becsülöm az ő esszéírói munkásságát, annak ellenére, hogy sok vitám volt vele, és hogy utólag is a szellemi életnek azon a pólusán látom a helyét, amelyikkel nekem nem politikai, hanem inkább értékrendi és világnézeti vitám volt. Hadd említsem itt meg, egész pontosan nem emlékszem, de talán 87-ben lehetett,

* A Művészkolóniák Kisorosziban című kutatás részlete. A szerző – akinek édesapja évtizedekig a falu református lelkipásztora volt – a XX. század elejétől kívánja feltérképezni a Szigetcsúcs településéhez kötődő művészetet, a térség kulturális és spirituális mozgalmait.



amikor Csengey Dénessel volt egy nevezetes vitája, és ebben a vitában tulajdonképpen két értelmiségi eszmény rajzolódott ki. Balassa szerint a szabadság kizárólag az esztétikumban teremthető meg, Csengey Dénes pedig azt a nagyon markáns álláspontot képviselte, hogy kutya kötelességünk megpróbálni, hogy a közéletben és a politikában is megteremtjük a szabadságot. Tehát Dénes akkor már olyan szerepvállalásra készült, amelyre később – az általa is előkészített – lakiteleki program kínált lehetőséget. Mindezt Kisoroszi említése juttatta eszembe. Péter fiatalon meghalt, de a nemzedékének ma is kiemelkedő képviselőjeként tarthatjuk számon, akinek – vitáink ellenére – nagyon szerettem az írásait. Tekintélyes képviselője volt a nemzedékének: az esztétika, az irodalomelmélet, a művészetelmélet területén maradandó értékű műveket alkotott.

A másik bonyolultabb kapcsolat szintén részben Kisoroszihoz kapcsolódik. Láthatóválságban volt Mészölyék nyaralójával Kukorelly Bandié, nem tudom, meddig.

– 16 évig lakott ott.

– Én egyébként közelebről ismertem, mert én is szentistvántelepi (budakalászi) vagyok. Jóllehet ő 7-8 évvel fiatalabb nálam, de gyerekkorunk jó részét együtt töltöttük, mert ők kijártak a nagyszüleikhez, később, már felnőttként vett ott egy házat, és most is ott él. Tehát mi a focipályán és a pingpongasztal mellett kerültünk közel egymáshoz, de Kisorosziban is voltam nála többször, mert a Duna-part az mégiscsak kellemebb kikapcsolódási lehetőség volt. Kicsit hasonlóan alakult vele is a kapcsolatom, mint Balassa Péterrel. Egyfelől egy nagyon régi, nagyon jó barátság, másfelől pedig jött a politika és összekavarodtak a dolgok. Talán éppen az utóbbi hetekben látszik oldódni ez valamelyest. Most volt egy akadémiai vita az irodalomtanításról, és abban ő is részt vett, én is részt vettem, és hát legalábbis tudunk kommunikálni egymással, úgy érzem elég hasznosan.

Mészöly Miklóssal pedig – a kora miatt is – ilyenfajta közeli barátságban nem voltunk, mert ő az előző generációhoz tartozott, de hát nagyon a szívünkhöz nőtt. Én akkor ismerkedtem meg vele személyesen, amikor már a Mozgó Világot csináltuk, és a szerzőnk volt, de miután ő gyakran ment ki Kisorosziba, és ily módon útba esett neki Budakalász, gyakran beugrott hozzánk. Nagyon emlékezetes beszélgetéseink voltak, sőt nem csak beszélgetéseink. A lányaim picik voltak még, és Miklós a lakásunkban dedikálta nekik az egyik mesekönyvét. Engem nagyon mély vonzalom fűzött hozzá, nem pusztán az írásai, hanem az emberi értékeiért, tulajdonsági miatt is. És mégis, anélkül, hogy konfrontálódásra került volna sor közöttünk, azt kellett megélnem, hogy rossz szemmel nézi, amit csinálok. Tehát az MDF-es időszakban vállalt szerepemet rossz szemmel nézte. Nem sokkal a halála előtt volt még egy beszélgetésünk, akkor ő nagyon morc volt, és – mintha üzeni akart volna a kultúrpolitikának, azt mondta, hogy ő nem bírja tovább ebben az országban, és ki fog menni Kanadába, mert meghalni se akar már itt.

Szóval Kisoroszi sajnálatos módon ilyen furcsa konfliktusos történeteket juttat az eszembe, méghozzá az irodalmi élet jeles figuráival összefüggésben, akikre változatlanul nagy szeretettel gondolok, és akiknek az emlékét ma is ápolom magamban. De hát, mint ahogy rengeteg mindenbe, ezekbe a kapcsolatokba is beleszólt a politika.

– Mi Miklósékkal nagyon szoros barátságban voltunk családotul, ők a szüleink generációjához tartoztak. Polcz Alaine szinte a második anyám volt, a sok kamaszkori probléma, amin az ember keresztülmegy, kikészített, én is túl érzékeny kamasz voltam, végül idegszanatóriumig fajult a dolog, de nélküle nem tudom, hogy másztam volna ki belőle. Hatalmas segítség volt nekem Alaine, 1969 óta, akkor jöttek először Orosziba. Nagyon sokat jelentett nekem és az egész családuknak. Ők nagyon áldozatkész emberek voltak, nagyon segítettek az erdélyieket, vagy ha valahol természeti katasztrófa volt, árvíz vagy földrengés, rohantak segíteni, gyűjtötték a ruhákat, mikor mire volt szükség, azonnal mozdultak. Alaine-nek hatalmas lelke volt.

– Persze, ismertem őt is nagyon jól.

– Nem tudom hova tenni azt, hogy az egyik politikai oldal kisajátítja őket. Szerintem ők sokkal összetettebb, sokkal autonómabb személyiségek voltak annál, hogy most utólag így elvágólagosan oda lehessen őket sorolni. Ahogy nézegetem a régi fényképeket, pl. a születésnapján Helle Mária készített remek fotósorozatot a jelenlévő barátokról.

– Ő volt a Mozgó Világnak a fotósa.

– Ott olyan emberek voltak együtt, akik most már a jobb-, illetve baloldal prominens képviselői, akik többnyire már nem is köszönnek egymásnak, ott még nagy nevetgélés közepette együtt ünnepeltek. Kisorosziban is nagy közös tábortüzek, iszogatások mellett együtt voltak a legnagyobb barátságban, és amivé fajult ez az egész rettenetes szétválasztódás, igazából ez vitt arra, hogy belefogjak a témába és megkeressem azt a pontot, amikor még ezek az emberek egyet akartak, bár Czakó Gáborral is beszéltem erről, szerinte nem is volt ilyen pont. Ezek az emberek mindnyájan utálták a Kádár-rendszert, de most már az a kérdés, hogy tényleg akartak-e egyet valaha, vagy már akkor is megvolt látens módon ez a széthúzás, csak akkor még annyira ez a közös ügyük volt, a rendszertől való megszabadulás vágya, hogy elfedte a háttérben húzódo különböző felfogásokat?

– Igen, én azt hiszem, nem volt az széthúzás, sokféleség volt. Az teljesen nyilvánvaló volt, hogy különböző alkatú, világnézetű, közösségi ügyekhez való viszonyában különböző affinitású emberekből állt ez a – hadd mondjam így – Mozgó Világ-tábor. De ez nem volt akadálya annak, hogy – folytonosan társalognva – emberileg is a legjobb kapcsolatban legyünk egymással. Tehát én azt hiszem, hogy ez egy kívánatos

állapota lehet egy későbbi időszaknak is, mert arról álmodni sem érdemes, hogy gondolkodásmódjában, világnézetében tökéletesen összehangolódjon a magyar értelmiség. A gyökereink annyira különbözőek, hogy ha összehangolódnánk, az azt jelentené, hogy elfelejtettük, honnan is jöttünk.

Kell ez a sokféleség, csak az az áldatlan ellenségeskedés, szorongás, gyűlölködés és gyanakvás, ami már 85-től kezdett eluralkodni rajtunk, az vált elviselhetetlenné a 90–94-es első ciklus idején. És hát voltak ebben természetes, a politikai polarizációval szükségképpen együttjáró ellentétek is, mert hiszen mi akartuk, hogy rendszerváltás legyen, többpártrendszer legyen. Nem akarhattuk, hogy mindenki ugyanabba a pártba menjen, tehát az, hogy az egyik ebbe, a másik abba a pártba megy, az abszolút természetes volt. Azt, hogy ez ilyen soha nem gondolt heveségű és mélységű ellentétbe, érzelmi szembenállásba csapjon át, nem gondoltunk.

Elmondok egy sztorit, ami bennem máig szomorú emlékeket hagyott. Miután én lettem az első ciklusban a Parlamentben a kultúra felelőse, volt egy nagyon hosszú nevű bizottság: Oktatás, Kultúra, Sport, Rádió és Televízió Bizottság. Ez tartozott hozzám, és ebben a szerepemben, egyszer még az elején, 91-ben lehetett, amikor Mészöly Miklós, Nádas Péter és Esterházy Péter javasolták, hogy ülünk le, és dumáljunk egy kávé, vagy sör mellett. Le is ültünk valahol a belvárosban beszélgetni, és természetesen ők azt várták, hogy az én jelenlétem a politikai élet középpontjában – mert nemcsak parlamenti bizottsági elnök, hanem az MDF-ben általános alelnök is voltam – hatalmat is jelent. Kívülről úgy látszott, mintha rajtam múlna: mi lesz a kultúrával, mi lesz a könyvkiadással, mi lesz a képzőművészettel; csak a jó tanácsaikat kell megszívlelnem, és jó irányba kell haladnom. A helyzet abszurd volt. Nem tudták megérteni, hogy a kultúrára nem volt jószerint semmi pénz. A szó szoros értelmében nem volt semmi pénz. Amikor elkezdtünk kormányozni, akkor derült ki, hogy úgy el vagyunk adósodva, hogy nem nulláról, hanem mínusból indul a magyar államháztartás. Következésképpen, amikor mi azon gondolkodtunk, hogyan lehetne beledítenni a szellemi élet műhelyeit, kiderült, hogy ehhez nincs semmiféle forrás.

Hadd meséljek el egy rövid történetet. Rabár Ferenc volt az első pénzügyminiszterünk. Már az is nagyon sokkoló élmény volt, hogy ki kellett mennie 90 szeptemberében Washingtonba, be kellett mutatnia a magyar költségvetés tervezetét, annál az oknál fogva, hogy az egyik legnagyobb hitelezőnk az Egyesült Államok volt. Közölték, hogy ha nem egyeztetjük velük a költségvetési tervezetünket, akkor nemhogy nem fognak többet adni, hanem szankciókat fognak alkalmazni, tehát befagyasztásokra kerül sor: a már működő kölcsönöket, hiteleket is leállítják. Szóval elképesztő zsaroló akciókat helyeztek kilátásba, és amikor Rabár Ferenc bemutatta azt a költségvetést, amiben többek között az egész humán szféra – egészségügy, oktatás, kultúra – tervszámai szerepeltek, (szerettük volna, hogy ha nem nagymértékben is, de valahogy az előzőekhez képest mégiscsak látványos fejlődés látszódjék), azt mondták: törölje ki ezeket a tervszámokat, és közölje a miniszterelnökével, hogy ilyesmiről majd akkor beszélhetünk, ha visszafizettük a hiteleket és kölcsönöket. A kínos az volt, hogy én ezekről a dolgokról a nyilvánosság előtt csak két évvel ezelőtt beszél-

hettem, amikor a Veritas Intézet a huszonöt évig kötelezően titkosított dokumentumokat nyilvánosságra hozta egy vastag kötetben, és akkor a Paktum-fantom című könyvecskében megírtam az első év történetét. Ezekről a zsaroló akciókról frakcióban se lehetett beszélni, mert akkor még súlyosabb szankciókat helyeztek volna kilátásba. Ilyen körülmények között ültem le Mészölyékkal, és hallgattam meg az ő kívánságait, akik abszolút természetesnek vették, hogy segíteni fogok...

Mert hát mi a könyvkiadás a vasúthoz, egészségügyhöz, a közigazgatáshoz képest? Semmi. Csak tudok intézkedni, hogy belendüljön már valami, és én hiába mondom, hogy nem, ez nem fog menni. Éreztem, hogy nem tartom be a barátságunkból következő erkölcsi kötelességemet, hogy őszintén feltárjam előttük a tényeket. Ugyanakkor azt is tudnom kellett, hogy ha elmondanám azokat, rögtön nyilvánosságra is kerülhetnek. Ezzel pedig ártottam volna a saját kormányomnak. Annyit „bevallottam”, hogy óriási meglepetések érték a kormányt az ország pénzügyi állapotát illetően, de ez láthatólag nem győzte meg őket. Úgy éreztem, hogy igazolva látták a gyanújukat, mely szerint én az MDF-nek azokat a radikálisait képviselem, akik a Nádas-Mészöly-Esterházy-féle irodalmat szeretnék kiszorítani a kultúrából. Ez a bizalmatlanságuk számomra már akkor is feldolgozhatatlan és megemészthetetlen dolog volt. Pedig akkor még azok a feszültségek, amik később generálódtak Nádas és Esterházy publicisztikai írásai miatt a politikai életben, még nem is voltak jelen. Ilyen előzmények után történt az, hogy egyszer Miklós azt mondta, hogy meghalni se akar itt, ebben az országban. Nem gondolom, hogy komoly terv volt ez a részéről, inkább egy erkölcsi nyomásgyakorlás, hogy csináljak már valamit. Miklósnak különben is óriási tervei voltak. Ott volt a Magvetőnél, tulajdonképpen ő indította a Hírmondó sorozatot, tehát az ő ötlete volt, csak kivették a kezéből, Kardos Györgyhöz beadott valamikor még a hetvenes évek eleje-közepe táján egy tervet – ez volt a Magyar Hírmondó sorozat koncepciója –, ami a középkortól, a reformációtól kezdve a XX. századig a legnevesebb, legizgalmasabb magyar történeti tárgyú és klasszikus irodalmi alkotások újrakiadására vonatkozott, de a vállalkozás végül is nem kapcsolódhatott a nevéhez, jóllehet mindenki tudta, hogy tőle indult. Miklósnak a szépírói ténykedésén kívül volt olyan ambíciója is, hogy szervezze is az irodalmi életet és a könyvkiadást, és számomra súlyos kudarcélmény volt, hogy nem tudtam ebben segíteni.

– Szerencsés Károllyal is jó kapcsolatban vagyunk, Ausztriában, Linzben van egy szabadegyetem az ottani magyaroknak, amit a barátnőm, Szabó Rózsa Veronika orvosnő szervez hosszú évek óta, Szabó Árpád klasszika-filológus professzor lánya, többször kimentünk mi is. Amíg élt Károly felesége, Földesi Margitka, aki szintén történész volt, vele együtt, aztán sajnos már egyedül folytatja, szóval ő mondta, hogy amikor az Antall-kormány átvette a hatalmat, öt napra való pénz volt az ország-kasszában, és nem lehetett mást csinálni, mint kölcsönt fölvenni. De ezt nem tudták az emberek.

– Persze, de azt se volt olyan egyszerű. Nagyon zsaroló feltételeket diktáltak, hogy milyen esetben adnak kölcsönt. Ők mindenképpen azt akarták, hogy az MDF álljon össze az SZDSZ-szel. Először is a Szabad Demokraták győzelmét akarták, ez nem jött be, utána azt, hogy legyen koalíció, de ez se jött be. Ahogyan leírtam ezt A Paktum-fantom című könyvecskémben: nem azért, mert ne lett volna benne reálpolitikai ésszerűség. Volt egy pillanat a taxis blokád idején, amikor már az MDF frakción belül is többen úgy látták, hogy ha nem állunk össze a Szabad Demokraták Szövetségével, akkor polgárháború lesz. Göncz Árpád kiállt a barikádokra és közölte a tüntetőkkel, hogy velük van, Antall Józsefet pedig kórházban kezelték, tehát reménytelennek látszott a helyzetünk. Én azok közé tartoztam, akik nem akarták az MDF–SZDSZ koalíciót. Egyszerűen azért, mert biztos voltam benne, hogy ha a frakciónk ilyen lépésre szánná el magát, a párttagság többsége nem fogadná azt el. Egyszerűen szétrobbant volna az MDF. Ne felejtjük el, hogy a párt lakiteleki többségének már azt is nehéz volt feldolgoznia, hogy az 1989 októbere végén bekövetkezett fordulat következményeként Antall József került az MDF élére.

– Mi volt ennek a fordulatnak a lényege? A vezetésben történt személycsere?

– Nem a személycsere miatt váltott politikai irányt az MDF, hanem – éppen fordítva – a kényszerű irányváltás miatt kellett új elnököt választanunk. Mi is volt ez a kényszerűség? Három alaptétele volt az MDF lakiteleki programjának. Egyik a semlegesség, másik a népi ballal, tehát a Pozsgayékkal kötendő szövetség. 87-ben még arra számítottunk, hogy az MSZMP ún. „népi baloldala” szociáldemokrata pártot hoz létre, és velük együtt csináljuk majd a rendszerváltozást. Programunk harmadik tétele az ún. „harmadik-utas” fejlődés koncepcióját fogalmazta meg, azaz azt a szándékot, hogy se a „szocializmus” se a „kapitalizmus” modelljeit ne utánozzuk. Egy nagyon markáns, a két világháború közötti népi írói mozgalom legtömörebben összefoglalt politikai filozófiája volt ebben. És mi történt 89 októberében? Az MSZMP megtartja az utolsó kongresszusát, ahol kiderül, hogy Pozsgay nem lép ki az utódpártból, nem szervez új pártot, belül marad Hornékkal, Vitányiékkal együtt az utódpártban, következésképp az az esélye az MDF terveinek, hogy majd a népi ballal fog kormányozni, ez egyszer és mindenkorra lekerült a napirendről. Ekkor volt az – ezt többször elmondtam, le is írtam –, hogy Csoóri Sándor odavágta a dossziéját az asztalhoz és azt mondta, hogy ezzel az emberrel, mármint Pozsgayval többé nem fog beszélni. Bíró Zoltán ekkor jelentette be, hogy lemond, (megbízott elnök volt,) hogy nem folytatja, mert az MDF létezésének nincs tere, nincs esélye.

Ebben a helyzetben az elnökség többsége úgy szavazott, hogy próbáljunk megmaradni, és keressünk egy új elnököt és dolgozzunk ki egy új programot. Így merült föl Csoóri felvetésére, Szabad György támogatásával és végül az én megerősítemmel Antall József neve. Én azért avatkoztam bele, mert véletlenül aközé a három ember közé tartoztam, akik Antallt már korábban ismerték, tudniillik mint történésszel volt vele személyes kapcsolatam. Így jött Antall József. Ő bejelentette, hogy vállalja,

de csak akkor, ha erről a három programról le tudunk mondani, mert irreális. A semlegesség ötlete addig volt reális, amíg úgy nézett ki, hogy teljesen egyedülállóan fog Magyarországon végbemenni egy rendszerváltozás, de már akkor látszott, hogy bom-



Antall Józseffel és Boros Péterrel a kilencvenes évek elején

lik az egész tábor, és hogy itt nekünk pillanatok alatt el kell dönteni – miután nyilvánvaló, hogy a két nagyhatalom nem fogja garantálni a semlegességünket, – hogy melyikhez akarunk hosszabb távon csatlakozni. És hogyha mi nyugati orientációjú országot akarunk létrehozni, akkor már most fel kell arra készülnünk, hogy a gazdasági berendezkedésünk és a diplomáciánk nyugat felé fog közelíteni. Az elnökség elfogadta ezt a helyzetértékelést, és elindult az Antall-féle program. Tehát amikor az a helyzet látszott kialakulni, hogy az MDF – most már nem csak a külső, amerikai nyomás, hanem a polgárháborúval fenyegető belső állapotok (taxis blokádnak) miatt is – képtelen lesz megőrizni kormányzati pozícióját, akkor fölmerült, hogy össze kell állni a Szabad Demokratákkal. És még egyszer mondom, hogy ez racionálisnak látszott, csak éppen egy hatalomtechnikai racionalitás lett volna, de semmiféle szociológiai alapja nem volt. Nem volt az MDF tagságában és képviselőcsoportjában annyi ember, aki egy ilyen frigyet elfogadott volna. Mint mondtam: szétrobbant volna, – ahogy most a Jobbikot látjuk szétrobbanni, – hogyha az alapelvekben már nincsen egyezés. Én ezeket éltem meg. Nem voltak adva a feltételei, hogy erősödjék az irodalom pozíciója, nem kaphattak új fórumokat, új színházat az írók. És Miklósek mindezért rám is neheztek.

– Volt egy Eszmélet kör, amit Nadas Péterék szerveztek, és egy folyóiratot próbáltak évekig megjelentetni.

– Én ebben nem voltam benne, de tudok róla. Akkor elmondok egy történetet a Nadas Péterrel való konfliktusomról. Közvetlenül a rendszerváltozás előtt, 88 végén

kaptam a felkérést, hogy szervezzem meg, indítsam el a Magyar Napló című hetilapot, az Írószövetségnek a lapját, főszerkesztőként. Akkor én ezt el is fogadtam, és el is kezdtem szervezni, részint a „régi Mozgó” csapatra támaszkodva. Reményi Jóska jött akkor be, ő volt a helyettesem, meg még néhányan az egykori társaságból. Noha többségükben mégis új emberekkel hoztam létre a szerkesztőséget, fontosnak éreztem, hogy jelezzem a világ felé, hogy ez – jóllehet, már nem havilapként, hanem hetilapként, tehát publicisztikusabb orgánumként – valamilyen módon mégis a „régi Mozgó” folytatása akar lenni. Ebből a megfontolásból kiindulva felkértem Nádas Pétert is, hogy vállalja, nem is a szerkesztőségi, hanem a főmunkatársi tagságot. Ez abból állt, hogy a címdoldalon a cím alatt ott volt felsorolva négy vagy öt főmunkatárs neve, köztük Nádas Péteré, akik alkalmanként persze írásaikkal is megjelentek. Így csináltam a lapot, és természetesen nagyon jó kapcsolatban voltunk. Én azután 90 elején, amikor már nyilvánvaló volt, hogy el kell indulnia a kampánynak, és mint MDF alelnöknek nagyon sok országjáró feladatomban lettem, fölmértem, hogy ez nem fog menni. Egyébként is, ha úgy alakulnak a dolgok, ahogy tervezzük, hogy bejutunk a Parlamentbe, akkor meg pláne nem megy az, hogy én egy kulturális hetilapot szerkesztek és közben politizálok.

Tehát én akkor leköszöntem. Kis Pintér Imre vette át a lapot, de természetesen nem szóltam bele, hogy ő milyen koncepció szerint fogja csinálni. Tudomásul vettem, hogy nem sokkal az átvétel után ő megszüntette ezt a struktúrát és ezt az egész főmunkatársi rendszert. Snitt. Évek telnek el, már a Horn-kormány idején Tolvaly Ferenc, – ő volt a „Csigatévé” tulajdonosa, amikor privatizálták a kereskedelmi csatornákat, ő vette meg a kettős csatornát – fölkért néhányunkat kulturális tanácsadónak, mert ő egy erdélyi származású, nyugat-németországi, „magyarlelkű” ember. Kérte, segítsünk, hogy egy kulturális műsorszerkezetet is megvalósíthasson a televíziónál. Akkor részt is vettünk ebben néhányan, Jankovics Marcell, Kodolányi Gyula, Szabados György zeneszerző, aki sajnos már nem él. Lényeg az, hogy ez olyan jól látszott beindulni, hogy Tolvaly Ferenc egy nagyobb szabású tervével is előállt. Új Nyugat címmel egy folyóiratot akart elindítani, és mint gyakorlott főszerkesztőt, engem kért meg, hogy szervezzem meg a csapatot. Én lelkesen elkezdtem szervezkedni, és annak ellenére, hogy Nádas Péter nyilvánvalóan az ellenzékünkkel szimpatizált és nem velünk, úgy éreztem, hogy itt van az alkalom, hogy jelezzem neki, hogy az én számomra a napi politika nem a világ teteje. Így hát megkerestem őt, hogy fölkérjem, vegyen részt az Új Nyugat szerkesztőségben. A nagy trauma ekkor ért. Telefonon beszéltem vele, és elkezdett kiabálni, hogy csak nem képzelem, hogy ő még egyszer hajlandó bedőlni az én trükkjeimnek, mert ő a napnál világosabban látja, hogy amit én akkor csináltam vele, az is egy politikai manőver volt, azért, hogy föl tudjam mutatni, hogy van házi zsidaja a Magyar Naplónak. Hogy én házi zsidónak akartam őt fölkérni. És lecsapta a kagylót. És kész. Nádas Péterrel egyszer és mindenkorra megszünt a kapcsolatomban. Jól mutatja ez a történet, hogy milyen romboló mélyáramlatai is voltak a rendszerváltozásnak. Igyekeztem megérteni és az eszemmel is felfogni, hogy ő hogy élte ezt át, de nem gondoltam, hogy odáig fajulhat a dolog, hogy soha ne tudjam

neki egy pohár sör mellett elmondani, hogy Péter, ne haragudj: félreértetted, félreismertél. Ez természetesen nyomasztó dolog, de nem tartozik abba a kategóriába, ami miatt viszont én úgy érezném, hogy vezekelnem kellene. Én kezdeményeztem egy korrekciót a kapcsolatunkban, ez nem sikerült, és tulajdonképpen az ő reakciójából értettem meg Miklós „morcoságát” is, amit velem szemben éreztetett.

– Én Péterrel most is kapcsolatban vagyok, bár elég minimum szinten, nagyon sokra tartom emberileg és íróilag, a Kisorosziiban töltött 15 évük mérhetetlenül sok közös emléket égetett belém, érzelmileg a régi barátot látom benne most is, örülök, ha találkozzunk, rengeteg emberi pozitívumát számon tartom, Magdával együtt. El is küldte nekem a Világló részleteket, amit nem lehetett letenni, egy kedves, régi közös karácsonyt idéző labirintus rajzzal. Olyan érdekes a könyv, és annyi új információt ad egy olyan világról, amibe csak neki lehetett belelátása a vezető kommunista réteghez tartozó szülei révén, ahol kőkemény ítéletet mond fölöttük.

Arra is emlékszem, hogy vagy hét évig nem jelenhettek meg az írásai a Kádárrendszerben, mert – ahogy ő fogalmazta – nem tudták eldönteni, hogy szemita, vagy antiszemita... És néhány évtized után egy ilyen mögöttesül úgy kiállt Gyurcsány politikája mellett, az nekünk nagyon mellbevágó volt és nem tudtuk hova tenni, nem tudtuk feldolgozni, mert a közös múltból alkotott véleményünket kérdőjelezte meg, mintha feltárult volna egy titkos ajtó, ami mögé akkor nem volt belelátásunk...

– Nekem erre van magyarázatom, merthogy irodalomtörténész lennék a polgári foglalkozásom szerint, és azt látom, hogy a legnagyobb írók, költők „politikai életrajza” egy külön műfaj. Alig lehet felmutatni olyanfajta írói magatartásokat, amelyek később igazolódnak. Filozófiként ezt persze meg tudom érteni. Az író, a művész mindig az ideálisra törekszik. Azt szeretné kihozni a világból. A politikus pedig csak a reálisra törekedhet, tehát a lehető legkevésbé rossz kompromisszumra. Mert a politikában nincs más, különösen egy magunkfajta kis államnak nincs más lehetősége. Következésképpen amikor az eladdig szellemi, érzelmi kötődésben, barátságban élők egyik tagja a politikába kerül, a másik pedig íróként, művészként figyeli őt, óhatatlanul kibobbannak ezek az ellentétek. Az adott esetben én ezt nem úgy fogom fel, hogy Nádás Péternek és Esterházy Péternek valami elementáris erejű vonzalma lett volna Gyurcsány iránt. Inkább arról lehet szó, hogy csillapíthatatlan indulatokat tápláltak magukban a hatalmon lévőkkel, vagyis velünk szemben, és ezt nem tudták másképpen kifejezni, mint a legutáltabb ellenfelünk melletti kiállással.

Hadd mondjak példákat! Én a Kazinczyék korával kezdődő korszakot kutattam, tanítottam, műveltem, szóval Kazinczytól kezdve Vörösmartyn, Petőfin keresztül Adyig nincs olyan, aki a politikai logika szempontjából valami óriási nagy bakit ne követett volna el. Nem szokták Petőfi szemére hányni, pedig kimondta, megírta, hogy a Batthyány-kormányt akasztófára kellene küldeni. A legdrámaibb pillanatban, 48 nyarán. Dicséretére váljék, hogy 48 őszén aztán kiegyezik velük, de kimondott egy ilyet. Na most, hogyha a Petőfi-féle alkat és tehetség képes ekkorát tévedni, akkor

miért csodálkoznánk Nádas Péteren, hogy Gyurcsány mellé állt? És Adynak a Tiszával szembeni gyűlölete? Az író, a költő, a művész az utolsó pillanatig megpróbál teljesen intakt maradni a politikával szemben, és amikor úgy érzi, hogy azt tovább nem lehet, akkor nyilvánvalóan csak radikális ellenzékiként határozhatja meg magát. Ebből következik, hogy – még egyszer mondom: a politika nézőpontjából – igazságtalanul ítélkezik.

– Arról mit gondol, hogy a titkosszolgálatnak milyen szerepe lehetett abban, hogy a kulturális élet képviselői így szétválasztódtak?

– Lényegesen kevesebb, mint amit gondolnak róla. Örülök, hogy fölvetette, tudniillik erről nekem van egy, most már külön-bejáratúnak mondható tapasztalatom. Annak ellenére, hogy nekünk az Antall-kormány hivatalba lépésének napjaitól tudomásul kellett vennünk – ha csak egy nagyon szűk körben is, tehát az elnökségen belül – hogy a 165 MDF-es képviselő között 13 ügynök van. Horn Gyula e tekin-



Búcsúzik a Mozgó Világ

tetben korrekt volt, átadta Antallnak a listát, mint volt külügyminiszter. Tehát ezt tudtuk. Ugyanakkor azt is tudtuk, hogy ezeknek a többsége tulajdonképpen ártatlan, illetve ártalmatlan volt. Különböző helyzetekben megszaroltak gazdaságban, kultúrában dolgozó embereket, hogy írjanak alá egy nyilatkozatot, ami arra kötelezi őket, hogy ha olyasmit észlelnek, ami a népköztársaság ellen irányul, akkor arról jelentést tesznek.

Voltak olyanok, akiket csak 88 körül szerveztek be, vagyis akkor, amikor az ún. elhárítás már csak látszattervékenység volt, tudniillik a nyolcvanas évek elejétől a titkosszolgálatok már nem voltak a politika főáramában. Már nem nagyon érdekelte a

rendszer, hogy az ügynökeik miket jelentgetnek. Kevesen tudják, illetőleg tudatosítják magukban, hogy 1982-ben Magyarország hosszú előkészítés után belépett a Valutaalapba, és ettől kezdve egyfelől új világpolitikai térbe került, másfelől megkezdte a gazdasági rendszerváltást. Akkor már majdnem tíz éve megtörtént a magyar gazdaságban az a fajta struktúraváltás, amit 73-74-től beáramló amerikai hitelek fejében kellett végrehajtani, vagyis azt, hogy a magyar gazdaságnak a nagyobb része a piacgazdasághoz kapcsolódott, és mindössze ötven vállalat, cég – s ebben benne voltak – az agrárvállalatok is – maradt a KGST-ben. Én magam se tudnám ezt, ha nem dolgoztam volna együtt éveken át a politikában a két gazdaság-történéssel, Bogár Lászlóval és Vass Csabával. Ez azt is jelentette, hogy az a fajta szilárdsága a diktatúrának, ami odáig jellemezte, végképp megszűnt („puha diktatúrává” vált), mivel központi bizottsági döntésnek kellett születnie arról, hogy most már nem kritérium a párttagság sem a vállalatvezetők kinevezése, sem az útlevelek kiadása esetében. Amikor a magyar pártvezetés Valutaalappal kötött szerződés értelmében engedélyezte, hogy akár üzleti, akár tanulmányi célból nyugatra utazhassanak az állampolgárok, egyúttal azt is tudomásul vette, hogy 82-től jelen van a CIA a magyar közéletben. Tehát azzal kapcsolatban, amiről itt máig megy a találgatás, hogy kik lehettek ügynökök, csodálatos módon mindenkinek csak a Moszkvának dolgozó kommunista ügynökök járnak a fejében, és nem jut eszébe senkinek, hogy rákérdessen: kik dolgoztak az Egyesült Államoknak. Akkor sem, amikor a nagy balhé: miniszterelnökünk kettős ügynöksége kiderült. Emlékszik?

– Medgyessy.

– Akkor azt úgy fogta föl a közvélemény, hogy hú de érdekes, egy-két ilyen embert beszerveztek. Pedig hát sok ilyen hálózatot szerveztek. Csak erről máig nem célszerű a magyar sajtóban sem beszélni, tudniillik a rendszerváltó magyar állam is elfogadta ezt a paktumot Amerikával, hogy itt vannak a megfigyelők, jelentéseket írogatnak. Ráadásul azóta irgalmatlan módon fejlődött a technika, tehát nem is kellett különösebben szervezkedniük. Van egy mély gyökerű kádárista titkosszolgálat, amelyik Kádár pozíciójának gyengülésével folyamatosan elveszíti a hatalomra, és van egy új titkosszolgálat, amelyik viszont már nem Moszkvának dolgozik, hanem az Egyesült Államoknak. Még két adalékot hadd mondjak ehhez. Németh Miklós leírja a memoárjában, hogy 89-ben, amikor a Duna-Gate-ügy kirobbant, teherautókaravánnal vitték ki a szovjetek a titkos iratokat. Miért? Azért vitték ki, mert – ez máig sem tudatosult kellően a magyar társadalomban – a magyar titkosszolgálatok közvetlenül a KGB alá rendelt titkosszolgálatok voltak. Tehát nem volt egy teljesen önálló magyar titkosszolgálat, ezek a KGB alá voltak rendelve. Mit csináltak? Minden olyan dokumentumot, ami ezt a szoros összekapcsolódást igazolhatta volna, elvittek és itt hagyták ezeket a beosztott névsorokat azokról, akik nekik dolgoztak. Legtöbbszörben nem is tudták.

Akkor két apró sztorit hadd mondjak el, ez nem titkosszolgálati dolog, hanem katonai történet. Én csak egyetem után lettem katona több hónapos kiképzéssel, összesen nyolc hónapig voltam, és amikor befejeződött, megkaptam a végleges beosztásomat, és mint diplomás ember, tartalékos századosként szereltem le. Amikor átvettem a beosztásomat, látom, hogy Százhalombatta városparancsnok-helyettese vagyok. Ez a beosztásom. Tehát ha háborús helyzet van, akkor nekem azonnal Százhalombattára kell menni, ez azt jelentette az akkori törvények szerint, hogy ha mozgósítás van, akkor az első civil is köteles engem elvinni, ha felmutatom a parancsot. Tehát nem kell megvárni, amíg a katonaság küld értem egy kocsit, hanem akkor mozgósítás van, a katonai parancsokat a civil társadalomnak is teljesíteni kell. Kétségbeesve jelentkezem a megyei parancsnokságon, hogy itt valami félreértés történhetett, mert én bölcsész vagyok, én az olajcsapokat se tudom, hogy melyik irányba kell csavarni. Csodálkozott az ezredes is, hogy ez hogy van, miért van, nézegeti az adataimat, és azt mondja:

– Nahát, megvan! Kulin elvtárs, maga orosz szakos is volt! (Magyar–orosz szakos tanári végzettséget szereztem az ELTE-n.)

– Igen, ez stimmel, de mi köze van ehhez?

– Ne vicceljen, hát maga fog tolmácsolni a szovjet városparancsnoknak, amikor „helyzet van.”

Én nagy naivan kérdeztem:

– Ezredes elvtárs, Százhalombattának szovjet városparancsnoka van?

Ő ugyanilyen értetlenül:

– Ne csinálja már, maga ezt nem tudta, hogy minden magyar városnak szovjet városparancsnoka van?

Hát ez így volt. Ezt a nagyon-nagyon szoros összefonódást a szovjet hatalommal, ezt a Kádár-rendszer nagyon ügyesen igyekezett, és tudta tudat alá nyomni, és nem is tudatosult. Ugyanakkor azt a fajta morális szempontból kényes ügyet, hogy valakik aláírták a feljelentési kötelezettségüket, azt pedig fölnagyították. És ma is az foglalkoztatja a magyar társadalom nagy részét, hogy még mindig nem tudják, hogy kik voltak a besúgók.

A másik sztori, amit el akarok mondani: miért is voltam én e tekintetben nyugodt, és miért nem érdekelt, hogy kik súgnak be. Ha a kezébe kerül az Életünk című szombathelyi folyóiratnak az idei második száma, elolvashatja, amit tavaly elmondtam a Petőfi Irodalmi Múzeumban a Kádár-korszak kultúrpolitikájáról. Annyit hadd idézzek fel ebből, hogy amikor én visszakerültem a Mozgó Világhoz főszerkesztőnek, (korábban csak helyettes főszerkesztő voltam a lapnál) Aczél kiadta az ukázt, hogy minden hónapban üljek le értekezni azzal az elvtárral, aki a Belügyminisztériumtól fog fölkeresni. Mondom, hogy nem, Aczél elvtárs, ezt nem tudom vállalni. Hiszen Veress Miklós is ebbe ment tönkre, hogy neki is „beszélgetnie” kellett. Nem volt ő besúgó, csak éppen beszélgetnie kellett.

– Gyakorlatilag ugyanaz, nem?

– Nem, nem! Más dolog az, hogy valaki a munkahelyén feljegyzéseket csinál, utánajár bizonyos kapcsolatoknak és beküldi a tartóiszjtjének... Veress Miklós – nagyon jól ismertük mindnyájan – mindig beszámolt utána, hogy miket kérdezgettek, és ezért biztosak lehettünk abban, hogy teljesen ártalmatlan volt. Én azt mondtam, nem vállalom így.

Néhány nap múlva hív megint Aczél, hogy jó, megértettük, akkor maga nem csinálja, majd megoldjuk másképp. Persze bennünk volt a gyanú, hogy valakit majd mégis rá fognak venni. A rendszerváltozás után derült ki, hogy az a hajdúsági szociográfus, aki a legradikálisabb szerkesztőtársunknak, Berkovics Gyurinak volt a legjobb barátja, hetenként feljött és kimentek sörözni, ő volt a Mozgó Világnak a besúgója. Ő pénzért csinálta a besúgást.

De mondom a másik történetet is. Amikor 81-től 83-ig csináltam a főszerkesztést, Siklósi Norbert volt a Lapkiadó Vállalat vezérigazgatója. Egy végtelenül kedves modorú, barátkozó, nyitott ember volt, aki már a belépésemkor azzal hívta fel magára a figyelmemet, hogy meglepően szolgálatkész.

Amikor a beléptetésem ünnepi aktusánál Aczél György, Bajnok Zsolt, Siklósi Norbert, én, négyesben leültünk, és Bajnok Zsolt arról faggatott engem, hogy milyen példányszámú lapot tervezek, akkor Siklósi Aczél irodájában a szék alatt megrúgta a lábamat, és intett, hogy erről ne beszéljek. Akkor éreztem, hogy ő nem akarja ezt, és halandzsáztam valamit. Amikor együtt mentünk ki a Kossuth téren keresztül a kettes villamos megállójába, azt mondja, hogy azért mondtam, hogy ne beszélj erről, mert nem kell ezeknek tudni, hogy mi mennyit adunk el a lapból, én itt a Kossuth téren tízezret eladok, ha olyan izgalmasan csináljátok, mint eddig. Ezt monda Siklósi 81-ben! Odáig fajult az ő renitens magatartása, hogy amikor legalább minden második szám miatt figyelmeztetést, olykor fegyelmit kaptam, azaz mindig megszidtak valamiért, hogy mit miért közlünk, ő akkor sem vette fel a szigorú hivatalnok pózát. A New York Palotában volt az irodája, és minden hónapban a lapleadás előtt behívott, hogy beszéljünk. Külön dossziéba tette a kecskeméti nyomdába leadott kéziratokról írott besúgói jelentéseket, és azt mondta:

– Nézd, Ferikém, ezekben vannak a liberálisok jelentései, ezekben meg a moszkovitaké. Olvasd el mind a kettőt, aztán ahogy gondolod, hátha a hasznodra lesznek a következőkben.

Ez volt a Siklósi. Snitt megint.

Telik-múlik az idő, kilencvenvalahányban, tehát már a rendszerváltozás után történetesen éppen a New York Palota előtt futok vele össze a járdán, és elbeszélgetünk, és kihasználva az alkalmat megkérdezem:

– Mondd Norbert, amikor nekem ezt a titkot elárultad, hogy megmutattad nekem, hogy a titkosszolgálat miket írogat rólam, nem tartottál attól, hogy feldoblak téged? Rám néz, röhög: – Hát hogy tartottam volna? Hát te nem tudtad, hogy ebben

az országban minden feljelentés, ami a sajtóval kapcsolatos, az elsősorban hozzám érkezik, csak az megy tovább Kádáréknak, amit én továbbítok?

Akkor még nem ismertem a titkát. Azóta több emberről megtudtam, hogy közvetlenül KGB-szolgálatában álltak, s közöttük volt ő is. Ők nem voltak az Aczél hierarchiájában, csak papírforma szerint. Közvetlenül a „birodalmi központhoz” voltak bekötve.

Tehát a magyar kultúrát a legfelelősebb posztokon, felülről irányító hivatalnokok közvetlen moszkvai alárendeltségben dolgoztak, és most jön a poén: Moszkva a hetvenes évek közepétől már lényegesen liberálisabb magyar kultúrpolitikát kívánt, mint amelyet Kádár erőltetett. Ezt persze Aczél is tudta. Csak ezzel magyarázható – és ezzel összegezem a visszaemlékezésemet – hogy amikor 83 szeptemberében végül is kirúgtak, s én szentül meg voltam róla győződve, hogy Aczél parancsára tették ezt, a kirúgásom után pár nappal ő maga hívott fel a lakásomon:

– Hát hallom, mi történt, Kulin elvtárs! Látja, nem voltam itthon.” (Bulgáriában volt egy párt-küldöttség élén). Én persze meg voltam győződve hogy csak játssza az ártatlant. Még azt is érteni véltem, hogy azért játssza el: azért szeretett volna belőlem akár még színházigazgatót is csinálni, hogy a kirúgásom miatti értelmiségi tiltakozóakciókat leszerelje. Utólag értettem meg, hogy: azért szeretett volna csendet teremteni körülöttem, hogy bizonyítani tudja a washingtoni hitelezőinknek, hogy nálunk nincs diktatúra. Ha valakit arrébb tesznek, egy másik helyen alkalmazzák. Az a bizonyos 1982-es (valutaalapi) megállapodás ugyanis azt is jelentette, hogy az amerikai elnökök minden év elején bejelentik az úgynevezett évertékelő beszédükben, hogy a szocialista országok közül melyeket tartják érdemesnek a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazására és melyeket nem, és hogy a legnagyobb kedvezményt, a hiteleket, azoknak adják, akik teljesítik a velük kötött megállapodásokat. A Magyarországgal kötött megállapodások márpedig a kultúra liberalizálására is kötelezték a pártvezetést. Tehát arra is, hogy ne alkalmazzanak cenzúrát a bírálóikkal szemben. Egyszerre működött ennélfogva egy hagyományos Kádár-féle keményvonalas kultúrpolitika és egy Nyugat felé nyitó aczéli politika. 1982 őszén már arról is sejthettem valamit, hogy e mögött az aczéli politika mögött, mint ahogyan az 1973/74-es és 1982-es nyugatra nyitás mögött is, moszkvai ösztönzéseket kell keresnünk. Miként azt – az imént már említett gazdaságtörténész barátaimtól később megtudtam – Moszkva szándéka volt, hogy Magyarország egyfajta kísérleti állammá váljék. Ennek egyszerű magyarázata van. Fölismerték azt, hogy ha háborúban már nem lehet nyerni, mert egy atomháborúnak már nem lehet győztese, a két világrendszer versengésében az fog győzni, aki a rivális rendszer használható elemeit be tudja építeni a sajátjába. A magyar tervutasításos rendszerbe azért kellett megpróbálni beépíteni a piacgazdasági elemeket, mert ha ezek itt működnek, akkor náluk is lehet alkalmazni. Ez volt a lényeg. Ez volt a gorbacsovi út, amint később kiderült. Most sok olyat mondtam, amit akkor nem láttam, de utólag megértettem, hogy miért van, és ez válasz arra is, hogy miért látom ma már annyira súlytalannak a hetvenes évek

közepétől kezdve az úgynevezett titkosszolgálatoknak a működését. Ezek nagyon sok undorító dolgot csináltak, de már nem volt politikai súlyuk.

Én annak ellenére, hogy a Bertalan utcai szerkesztőség előtt reggel nyolctól este nyolcig ott állt egy belügyminisztériumi autó feltűnő lehallgató-készülékekkel, s hogy



Családi körben a nyolcvanas évek végén

a lakásom előtt, a teraszunk alatt mindig, amikor otthon voltam, és jött hozzám valaki, ott pihent egy ügynök a parkoló gépkocsijában és jegyezgetett, egész odáig menően, hogy – ezt a rendszerváltozás után kellett megtudnom – a fölöttünk lévő lakás parkettájának felújításakor a kivitelező cég egy lehallgató-készüléket épített be a csillárunkba, tehát mindenhol megfigyeltek, elmondhatom, hogy ezeknek az „elhárítási” módszereknek már nem sok köze volt a korábbi évtizedek államvédelmi eszközeihez. Németh Györgynek a *Mozgó Világ* történetét feldolgozó könyve utólag is arról győzött meg, hogy semmi összefüggés nem volt már a titkos megfigyelések és a szerkesztőségünkkel szembeni nyilvános intézkedések között. Elérkezett az a pillanat, amikor átléptük a rendszer tűrőképességének határait, és amikor – ezt is Németh György tárta föl – Kádár János nem tűrte tovább az aczéli kultúrpolitika lazaságát. Az 1983. július 26-i központi bizottsági ülésén az asztalra csapott, és azt mondta, hogy ez egy szemét lap, a szerkesztők gazemberek, azonnal be kell szüntetni, ő tovább nem akar ezzel az ügygel foglalkozni. Tehát a rendszeren belül ott volt még az akkor már sze-

nilissé vált, a Nyugat felé nyitásra már alkalmatlan Kádár János, és ott volt már egy új garnitúra, amelyik viszont – washingtoni ösztönzésre – a később balliberálisaként megismert értelmiségi elitnek szerette volna átadni az országot.

Kicsit talán bonyolult és hosszú volt ez a történet, de hát ilyen összefüggések voltak itt. Tehát egyszerre kellett tudnom azt, hogy igen, benne vagyok egy olyan rendszerben, amelyikben tökéletesen kiépítették a megfigyeléssel történő nyomásgyakorlás eszközeit, s ugyanakkor azt is, hogy sem az idősebb, sem fiatalabb író- és művésznemzedékeket ez a hatalom már nem tudja elhallgattatni. Nem mondhatom, hogy nem szorongtam ebben a szerepemben, de azt igen, hogy nem tudtak megfélemlíteni. Talán alkati adottságaimnak, családi örökségemnek is köszönhetem, hogy úgy fogtam fel: addig csinálom, amíg hagyják. ha nem hagyják, akkor nem fogom csinálni.

Még egy sztorit elmondhatok? Mert ez is egy kulcstörténet. Ezt is leírtam már, de ha szóba került, elmondom, hogy a kirúgásomat megelőző botrányok közül a leg súlyosabb 82 őszén volt, amikor leközöltük a később SZDSZ-es képviselőként hírhedté vált Bauer Tamásnak a tanulmányát, amelyik a KGST-ről leírja, hogy nemcsak fölösleges, haszontalan, hanem káros is. Árt a magyar gazdaságnak. Ettől teljesen összezavarodott a magyar kultúrpolitika. Köpeczi Béla kultuszminiszter azonnal összehívta a főszerkesztői értekezletet, irgalmatlanul nekem esett, mondván, hogy a Mozgó Világ főszerkesztője nemcsak hibát követett el, de súlyosan ártott is a Magyar Népköztársaságnak, és – a pártvezetésnek címezve mondandóját – az én azonnali leváltásomat javasolta. Hozzátette: ha a pártvezetés ezek után is a helyemen hagy, ő mint miniszter a továbbiakban semmiféle felelősséget nem vállalhat a Mozgó Világért. Ezek után Aczél összehívta novemberre a kommunista akadémikusokból – történészekből, irodalmárokból, filozófusokból – álló huszonöt tagú Elméleti Munkaközösséget. Mindegyik tagnak az volt a kötelessége, hogy az általam szerkesztett három évfolyamot értékelje és tegyen javaslatot az irány kijelölésére. Tizenkilencen tudtak eljönni, és négyötödös többséggel szigorúan elmarasztaló véleményt fogalmaztak meg a munkámról. Aczél ekkor hozzám fordult és feltette a kérdést: elfogadom-e az elvtársak kritikáját? Miután azt válaszoltam, hogy nem, nem tudom elfogadni, nem tartom tárgyszerűnek, stb., újra megkérdezett: milyen következtetést vonok le a saját szerepemet illetően? Csak annyit válaszoltam, hogy „erre nem tudok mit mondani, nekem ezen gondolkoznom kell”, s ő rögtön bejelentette, hogy „jó, akkor ezt a napi-rendi pontot lezárjuk.”

Amikor a szünetre készülődve felállt a társaság, ő rögtön odajött hozzám, nagyon feltűnően átkarolt, és jól hallhatóan mondta:

– Ne vegye szívére az elvtársak kritikáját KGST-ügyben. Ne vegye szívére. Hanem Kardos Márton elvtárs decemberben ki fog menni Moszkvába a KGST konferenciára, és január első munkanapján jöjjön be reggel nyolckor az irodámba és akkor meglátjuk, hogy mi a teendő. Ez így is történt. 83 január negyedikén reggel nyolckor ott voltam Aczélnál, aki, mint egy kis Napóleon, hátratett kezekkel vidáman sétálgatott le s föl, és azt mondta: – Kulin elvtárs, nagyon jól fogadták a KGST-kritikát Moszk-

vában. Hangsúlyozom: ez 1983-ban volt! Akkor ezt Magyarországon még nem lehetett érteni, hiszen csak három-négy évvel később derült ki, a gorbacsovi irányváltás Moszkvában már akkor győzött! Ők már szabadulni akartak a KGST-től. A magyar elvtársak nem tudták még ezt. És ő, Aczél György is csak így tudta meg. Ha én akkor nem robbantom ki ezt az ügyet itthon, akkor nem tudják meg a magyar elvtársak.

– Még hálások is lehettek!

– Tulajdonképpen hálások voltak. Tehát ezt is arra mondok példának, hogy mennyire másodrangú, vagy sokadrangú volt az a szereplőgárda, az az ügynökhálózat, amelyik a kádári politikát próbálta még mindenképpen szolgálni. Tulajdonképpen azt kell hogy mondjam utólag, hogy amikor belekeveredtem, én magam sem tudtam semmit a Mozdó-ügyek világpolitikai háttéréről. Még egy slusszpoént, és akkor befejezem ezt a történetet.

Tudja, hogy Boross Péter volt az első titokminiszterünk.

– Igen, tanítottam az unokáit a Baár-Madasban, időnként ő jött értük, egyszer beszéltem is vele.

– Igen? Boross Péterrel én nagyon sokáig feszült viszonyban voltam, mert amikor a szakadás történt az MDF-ben, már a második ciklusban, akkor ő a radikálisok szárnyát képviselte, én meg az úgynevezett polgári szövetséget, amit a Fidesszel akartunk megcsinálni. Amikor Antall meghalt, ő lett a miniszterelnök, én meg a frakcióelnök. És akkor megfogadtuk, hogy a hátralevő időnkben minden ellentétünket félretesszük, mert a frakciónak az a feladata, hogy a kormányt szolgálja. Meg is csináltuk, de ahogy vége volt, megbukott az MDF, jöttek a vádaskodások, részemről, hogy ő rontotta el, az ő részéről, hogy én rontottam el, ez eltartott egészen addig, amíg történetesen nem kerülünk megint munkakapcsolatba. Ez már 2000-ben volt, amikor Mádl Ferenc köztársasági elnök lett és engem kért föl társadalompolitikai főtanácsadónak. Bekerültem az elnöki irodába, és történetesen az enyémmel szemben volt Boross Péter szobája, aki pedig Orbán Viktor főtanácsadója volt. És akkor elkezdtünk beszélgetni. Ebből az lett, hogy három éven keresztül hetente egy-két alkalommal kávéztunk együtt és beszélgettünk. Ennek köszönhetem, hogy olyasmit is elérült, hogy milyen apró kis incidens történt azon nevezetes alkalommal – 1990 szeptemberében – amikor Magyarország képviseletében együtt mentek Antall Józseffel Washingtonba. Miközben miniszterelnökünket George Bush fogadta, Boross Pétert a CIA vezérigazgatója hívta egy megbeszélésre. A vendéglátó rögtön a lényegre tért, imígyen:

– Miniszter Úr, remélem, számíthatok az együttműködésére, a jó szándékára. Azt szeretném kérni, hogy juttassa el hozzám az 1990 előtti titkosszolgálati iratoknak a bennünket érintő anyagait.

– Elnök Úr, természetesen, de csak a kölcsönösség alapján.

Ennek az úrnak lefagyott az arcáról a mosoly, mesélte Boross Péter. Titok-miniszterünkben akkor tudatosult, hogy az Antall-kormány és az USA viszonya nem lesz ideális. A nagyhatalmú CIA-igazgatónak is tudomásul kellett vennie, hogy a rendszerváltás a mi felfogásunk szerint nem azt jelentette, hogy a Nyugat csinálja majd ugyanazt velünk, mint amit Moszkva csinált a csatlósáival, mert az új magyar kormány komolyan gondolja, hogy egy önálló Magyarországot fogunk csinálni. Igaz, nagy ára lett ennek a kurucos tartásnak, de bízzunk benne, hogy megérte!

De visszatérve Boross Péterrel: sok korábbi viszálykodásunknak az volt a fő oka, hogy nem ismertük egymást. És nem egyszerűen mi ketten nem ismertük egymást. A politikában végtelenül kockázatos dolog, ha olyan emberek kerülnek hatalmi pozícióba, egymáshoz közel, akik nem ismerik egymást. Zárójelben hadd említsem meg, hogy a Fidesz titka az, hogy egy vezető garnitúráját olyanok alkotják, akik jó harminc éve ismerik egymást. Ezzel szemben én például, mint szervező alelnök, a legtöbb MDF-es képviselőt ismertem, de ez a legtöbb is csak 40 volt a 165-ből. Antall e 40 közül is csak keveset ismert.

– Mindig azon spekulálok, hogy mi okozhatta és okozza ezt a rettentő nagy gyűlölködést, ezt a borzasztó széthúzást? Mit tehetnék én, mint kisember, hogy valamit lehessen ezen segíteni, megtalálni azt a pontot, amikor ezek az emberek még szerették, elfogadták egymást, jóban voltak, és ahogy Önök Boros Péterrel le tudtak ülni és megbeszélni, hátha egyszer Nádas Péterrel is sikerül.

– Jó, ezek istenadta alkalmak, én soha nem gondoltam volna azt két-három évvel előtte, hogy Boros Péterrel barátilag tudok beszélni, ezt úgy hozta a sors, de megint a politika hozta össze a mi kapcsolatunkat. Tehát az, hogy Orbán Viktor meg Mádl Ferenc nagyon jóban voltak egymással, és hát az hogyan nézett volna ki, hogy az egyik főtanácsossal a másik nem ül le beszélgetni? Hát leültünk, hivatalból, és kiderült, hogy indokolatlanul voltunk gyanakvóak egymás iránt.

– Én is úgy gondolom, hogy ilyen ősrégi, érzelmi, intellektuális és baráti kapcsolatok sokkal mélyebben kell hogy gyökerezzenek, mint a napi politika által generált indulatok.

– A politika nagyon kegyetlen.

– Most, hogy volt ez az iszonyú véres választási küzdelem, a facebookon rég nem látott gyerekkori barátok is feltűntek, és többnyire sikerült úgy zárni a legádázabb vitát, hogy azért mi ugyanúgy szeretjük egymást, mint régen, és a politikai hadszíntér majd elvonnul felettünk, mert úgymint azon múlik, ki mit tart hiteles forrásnak, kit tart hiteles embernek, hiteles újságnak, médiának, és abból milyen következtetést vonunk le.

Sváby Lajosékkal nagyon jó interjút sikerült készíteni, akiket én nagyszerű embereknek tartok, de hát ők nagyon liberálisok, de ettől függetlenül mindig is nagy-

szerű embereknek fogom tartani őket. A feleségét, Katit gimnazista korában az ország összes gimnáziumából kiltották, mert letépett egy 56-ot gúnyoló, kritizáló plakátot, az apja ügyvéd volt, valahogy sikerül a megyére korlátozni a tiltást, és el kellett hogy jöjjön albérletbe Budapestre. Mindig utálták a Kádár-rendszert, ebben kiválóan egyetértettünk, de most teljesen megváltozott a véleménye, nem győzi dicsérni, magasztalni...

– Igen, hát ezek rejtélyes dolgok...

– Ez olyan ijesztő, hogy a Kádár-rendszerről volt egy nagyon sarkos véleménye, és meg is indokolta, ami ésszerű volt és logikus, és eltelik néhány évtized, és elkezdi isteníteni.

– Igen, de valószínű, az lehet e mögött, hogy amiről az elején beszéltünk, hogy akkor még ezek a természetes különbözőségek a gondolkodásmódok és alkatok között békében megfértek egymás mellett, nem hozta őket fölszínre a politika. És utólag ez az állapot ideálisnak tűnik, és nosztalgia ébred az emberben, hogy ez a kor volt, amikor még nem utáltuk egymást, és ez a Kádár-korszak.

– Mert közösen utáltuk a Kádár-rendszert...

– Pontosan. Csakhogy utólag sokan annak a hamis látszatnak az áldozatai lettek, hogy ha az a korszak volt, amikor még nem utáltuk egymást, akkor mégse lehetett olyan rossz ember Kádár János...

– Czakó Gáborral is váltottam néhány levelet a Mészöly Miklós 60. születésnapján összejövő társaságról, Konrád, Csengey, ilyen szélsőséges emberekről, és mondta, hogy szerintem mindig is megvolt ez az ellentét, csak nem volt kiélezve...

– Pontosan.

– Huth Gergelynek megjelent egy filmje, a Szétszakított Magyarország – ék hadművelet, és tudtommal egyetlenegy napon adták az Urániában, én két napra rá tudtam meg és eltűnt a film, senki nem tudott róla. Alexa Karcsi is szerepelt benne.

– Nem tudom, tudja-e, hogy Alexa nekem komám, a fiam keresztapja. 19 éves korunktól kezdve vagyunk együtt mindenben. Évfolyamtársak is voltunk, együtt kezdtük el a tanársegédi karrierünket, aztán jött a Mozgó Világ, aztán jött az MDF.

– Hány évig működött a Mozgó Világ?

– 74 végétől 83 végéig, és ebben az utolsó három évet csináltam én főszerkesztőként. Közben egy évet kihagytam, mert elmentem. A KISZ Központi Bizottságához tartozott a lap, és borzasztóan untam ezt, mert azok hivatalnokok voltak, mint Lendvai Ildikó, vagy Barabás János. Nem tudom, emlékszik-e, aki a KISZ KB ideológiai titkára volt, és nem mondom, hogy durvák, de nagyon vonalások voltak, és szeretnék volna, hogy mi is olyanok legyünk. És ezért megfeddtek, hogy renitensek vagyunk. Akkor elmondom a történetet. Barabás János mint ideológiai titkár képviseli a nagy ügyet, a rendszert, a szocializmust és mindent, és végül is a Központi Bizottság mégis arra a következtetésre jut, hogy a KISZ KB nem tudja ellenőrzése alatt tartani ezt a lázongó nemzedéket. Ezért elveszik tőlük, így kerül a lap 80-ban a minisztériumhoz és Aczélékhoz. Barabás János, akitől én kritikán kívül semmit nem hallottam, amíg ott dolgoztam, amikor az MDF alelnöke leszek, és bekerülünk a Parlamentbe, az MDF elkezd kormányozni, megjelenik nálam a Kulturális Bizottságban, kér egy időpontot, hogy beszélgessem velem, fogadom, történetesen abban a szobában, ami korábban Knopp András szobája volt, és Barabás János előadja:

– Ferikém, látom, hogy te Antallal nagyon jóban vagy személyesen is, ezért arra kérlek, miután mi is nagyon régen ismerjük egymást, és jó barátságban vagyunk, ajánljál Antall figyelmébe, hogy én legyek a moszkvai nagykövet és mondd el neki, hogy mi együtt csináltuk a Mozgó Világot. Hát ez volt a Barabás. Nem tudtam, hogy sírjak vagy nevessek, hogy mire képes egy ember...

– Hát igen, mint a börtönőr és a rab, együtt csinálták azt az időszakot...

– Ez volt a Mozgó Világ, de Karcival itt is – rövid időszakokra korlátozódó mosoly-szüneteinket kivéve – végig mindenben együtt voltunk. Ő képviselő nem volt, de ő volt a Távirati Iroda elnöke.

– Igen és elég sokáig. Úgy emlékszem, hogy Antall idejében lett elnök, de utána meghagyták egy darabig, és az Új Magyarország főszerkesztője is volt, nagyon sok ilyen dolgot csinált.

– Ha még visszatérhetünk kicsit Mészöly Miklósról, nagyon érdekel a szerepe a Demokratikus Chartában.

– Miért, érthető, nem?

– Nekem Miklós nem beskatulyázható. 69 óta ismertem őket, szinte napi barátságban voltunk velük, és mindig az volt a benyomásom, hogy felelős, nemzetben gondolkodó ember. És amikor meghalt, elkezdik ennyire beszorítani a baloldali irányzatokba.

– Az egyik indíték benne az, amit az író-politikusokról mondtam, hogy nem kerülnek alá a politikai ügyekbe, de indulataik vannak, érzelmeik vannak, és ha politizál-

nak, akkor oppozícióban politizálnak. Tehát nem a Charta iránti rokonszenvvel, hanem a jobboldal iránti fenntartással és ellenszenvvel. Mert nem kapták meg, amit akartak. Aminek a gyökerei mélyebbre vezetnek, és nem is csak a Kádár-korszakbeli előtörténetet értem itt a mélyebben, hanem a kultúraszociológiai hátteret is. Mészöly Miklós egy nemzeti gondolkodású ember volt, a nemzeti oldalon azonban sok árnyalat van, de csak két prototípus. Az egyik Csurka, a másik Mészöly. Mi ennek a kultúratörténeti háttere? Az egyik az alföldi, tiszántúli mezőváros, a másik a dunántúli polgár város. Két markánsan különböző polgárosulás zajlik az országban, s ez a társadalomtörténet folyamat visszavezethető legalább a XVI–XVII. századig. Az általam tanulmányozott korszakban elképesztő alkati különbségek vannak például egy Berzsenyi Dániel és egy Csokonai Vitéz Mihály között. Nem személyiségalkati, hanem kultúraalkati, mondhatnám kultúraantropológiai különbségek. Alexa Karcinak van egy nagyon tanulságos könyvecskéje Pannoniáról, hogy mit jelentett: a pannoniai nemzeti tudat a hunniai nemzeti tudattal szemben, vagy ahhoz képest. Emlékszem rá, hogy Karcit nagyon irritálta az, hogy a mi nemzedékünkben is tapasztalható volt, hogy a pannóniaiakat általában amolyan Habsburg-pártiaknak tartják. Éppen egy Életünk konferencián mondta el, hogy azért vállalta föl a szombathelyi folyóirat szerkesztését, mert azt tapasztalta, hogy ugyanolyan mélységű, csak más jellegű nemzeti elkötelezettsége van ennek a fajta értelmiségi típusnak. Mészöly Miklós ezt a dunántúli nemzeti/polgári gondolkodásmódot képviselte, és ezt a típust irritálja az a fajta hajlam a kizárolagosságra törekvésnek, amit a kurucos tiszántúli és alföldi, mezővárosi magyarság képviselt. Ez nagyon mély ellentét. Irodalomtörténetileg is megragadható ellentét. Miklósnak az MDF-fel szembeni fenntartásaiban ott van ez a kultúratörténeti háttér is. Tehát ő egy más töltetű nemzeti gondolatot táplál magában. A rendszerváltozás ezt a mélyen lappangó ellentétet is felszínre hozta. Emlékszem rá, már sok színtéren volt felvillanó, felizzó vita a két „tábor” között. Ott volt a nagyszerű műveltségű és nemzeti elkötelezettségű Granasztói Gyurka, a történész, aki ráadásul még csak nem is ez a pannóniai, hanem a budai polgár mentalitását képviselő gondolkodó volt. Tehát nagyon magas szintű nemzeti elkötelezettség jellemezte, de őbenne is megvolt ez a tartózkodás a vidékiesebb nemzeti érzelmeket táplálókkal szemben. Amikor egy ilyen törésvonal keletkezik a politikai életben, akkor nemcsak azok a feszültségek törnek a felszínre, amelyek az utolsó tíz-húsz év alatt halmozódtak fel, hanem évszázadok tipológiai ellentétei is a kiéleződnek.

– Igen, a gyökerek örületesen erősek és ilyenkor aktivizálódnak, diktálnak...

– Előjöttek, de azt mondom, hogy végül is ez egy nagy áldása a magyar történelemnek, hogy előjöttek, mert így lehet róluk beszélni.

– Igen, ezt szeretném ezzel a könyvvel elérni, hogy legalább az érintettek beszéljenek egymással. Mert amíg harc van, kampány, akkor mindenki összeshár, a közös „ellen-ségre” fókuszálnak, a többi szempont ehhez képest eltörlődik.

– Azért ne tessék ettől tartani, hogy ezek a gyűlölködések hosszú ideig képesek lennének fennmaradni. Tessék csak belegondolni, hogy az az SZDSZ-es garnitúra, amelyik elképesztő gyűlölködéssel vetette rá magát Antallra, az tizenöt-húsz évvel később úgy beszél róla, mint az ideális vezetőről, szóval nem kell ezt annyira komolyan venni.

– Meg az is a gond, hogy túl kevés az önállóan gondolkodó ember, csak vannak hangadók és mennek utánuk, ki milyen hatás alá kerül. Lényeg, hogy ne kelljen önálló véleményt alkotni, mert az nagy munka. Mindennek utána kéne járni, olvasni, de hol? Mi az objektív hírforrás? Egyszerűbb a közvetlen környezetből felszippantani az információkat, vagy fél-információkat, ellenőrzés nélkül. Mint ahogy most az oroszokkal a gazdasági kapcsolatokat az Orbán-kormány felújította, mert a szükség így hozza, de ezt úgy állítják be, hogy bezzeg akkor hogy utáltatok a ruszkkikat! De hát az egy politikai elnyomás volt, teljesen más a felállás, mint az, hogy mit diktál a gazdasági logika, piacra van szükség. Most nekem nagyon sok mindent megvilágított, ami nagyon homályos volt eddig.

– Nekem is az lett volna, ha nem sodródok bele a politikába. Attól azonban, hogy túlságosan belesodródjak, megóvott egy „jó szokásom.” Egyetlen egy szemesztert nem hagytam ki, politikus-korszakomban sem, hogy legalább heti egy alkalommal egy szemináriumot ne tartsak az egyetemem. Nekem ez egy lelki szükséglet volt, hogy mindig legyen valami távolságom a politikától. Ezt nekem a tanítás adta meg. Az, hogy bölcsész gyerekekkel beszélgethettem, ráadásul a magyar irodalomnak azokról a korszakairól, amelyek igen erősen át voltak hatva a politikával (itt most elsősorban a felvilágosodásra és a reformkorra gondolok) sokat segített a lelki egyensúlyom megtartásában.

– Egy objektív nézőpont, amikor a kívülállóság bölcsességével lehet szemlélni, elemezni az eseményeket.

– Igen, az, hogy valamiféle távolságtartással a legkegyetlenebb élményeket is megpróbáljam valahogy földolgozni.

– Gondolom, Antallnak is nagyon sokat segített, hogy történészként tudta ezt tekinteni.

–De mennyire! Egyébként, ha már szóba hozta, április hatodikán tartották meg a születésnapját Cegléden, én voltam az egyik előadó. Ott meséltem el, hogy hogyan ismerkedtem meg vele. 74-ben jelent meg egy tanulmánya Eötvös Józsefről, én akkor az ELTE reformkori tanszékén dolgoztam, és nekem is jelentek már meg Eötvös-dolgozataim, és miután az Irodalomtörténet című lapnál is tevékenykedtem, rám lőcsölték, hogy én írjak recenziót erről a tanulmánykötetről. Antall Józsefről soha nem

hallottam korábban, de ez a tanulmánya rendkívül figyelemre méltó volt, s ezért ki is emeltem a kötet szerzői közül. A recenzióm megjelenése után nem sokkal Antall felhívott a tanszéki titkárságon, megköszönte, hogy jókat írtam róla, és meghívott egy beszélgetésre az Orvostörténeti Múzeumba, aminek ő volt az igazgatója. Amikor



Marosvásárhelyen Alexa Károllyal, a hetvenes évek közepén útban Sütő Andrásához

elmentem hozzá, a formális ismerkedést követően rögtön a lényegre tért. A szobája falánál álló négy ládára mutatott, és elkezdett róluk beszélni. – Nem sejtet, hogy mi van ezekben a ládákbán, ugye? – Nem bizony. – Eötvös József életművének a kéziratok hagyatéka. – Hogy került ez ide?

Válaszából kiderült, hogy Oltványi Ambrus (egy kivételes műveltségű, arisztokrata származású filosz) volt kapcsolatban az Eötvös-család emigrációban élő tagjaival, és azok szerették volna Magyarországra áttelepíteni az Eötvös-hagyatékot. Kérdésükre, hogy kire lehetne rábízni a kéziratok gondozását, Oltványi Antall Józsefet ajánlotta mint Eötvös-kutatót. Nos, első találkozásunk azzal zárult, hogy Antall megkérdezte tőlem: nem lenne-e kedvem, hogy részt vegyek a hagyaték feldolgozásában? Igent mondtam, s el is kezdtük a munkát, de néhány hónap után azzal kerestek meg, hogy vállaljam el a *Mozgó Világ* főszerkesztő-helyettesi tisztségét. Elvállaltam ezt is, abban a reményben, hogy mindkét feladattal megbirkózom, de hamar kiderült, hogy ez nem fog menni. Amikor bevállaltam Antallnak, kaptam tőle egy útravalót. Azt

mondta, hogy megérti és nagyon sajnálja a döntésemet, de jegyezzem meg, hogy amire most vállalkoztam, az nem irodalom, az nem kultúra. Az politika. „Igen, azt sejttem” – válaszoltam, mire ő ironikusan hozzátette:

– Hát akkor azt is jegyezd meg, hogy egy valamirevaló filosz nem hagyja magát elcsábítani holmi politikai ügyekkel!

Ez hetvennégyben volt, ezt követően irodalomtörténeti vándorgyűléseken néha találkoztunk, de nem volt munkakapcsolatunk. Majd, amikor jött ez a korábban emlegetett történet, hogy az MDF elnökségében elnököt kerestünk, és Csoóri, majd Szabad György ajánló szavai után megkérdezték, hogy ki ismeri még Antall Józsefet, elmondtam a fenti történetet, s hozzátettem: azért tudom jó szívvel ajánlani az elnöki tisztségre, mert tudom, hogy hogyan gondolkodik a magyar történelemről, Magyarországról. Az Eötvös-tanulmányaiból tudom. Amikor aztán elnökünké választottuk, felidéztem neki a tőle kapott „útravalót”, miszerint „egy valamirevaló filosz nem hagyja magát elcsábítani holmi politikai ügyekkel.” Hosszú idő után először láttam felszabadultan nevetni....

– És aztán Antall megírta az Eötvös-monográfiát?

– Nem, nem csinálta meg.

– Aztán ki folytatta ezt a munkát?

– A kéziratos anyag teljes feldolgozása nem készült el, de írt jó néhány Eötvös-tanulmányt még és ezek meg is jelentek a kétkötetes munkájában, amikről aztán én is írtam.



ARANY ZSUZSANNA

Újgnosztikus filozófiák hatása a századforduló magyar irodalmi életére

„Nagy nevek röpködtek a levegőben, különösen Nietzsche, Verlaine, Ibsen és Wilde neve, a magyarok közül pedig Csokonai Vitéz Mihályt és az elfelejtett, nem méltányolt, fiatalon elhalt Komjáthy Jenőt emlegették. Nem is kellett sokat olvasni, a légkör telítve volt velük, elég volt rátekinteni a könyvkereskedések kirakataiban álló könyvekre; hogy közvetlenül kisugározzon az eszméjük villamossága, a művészetük varázsa. Egy új nemzedék érkezett meg, mely más irányba óhajtotta terelni az életet” – emlékezik vissza egyetemi éveire Kosztolányi Dezső.¹ A XX. század eleji szellemi áramlatokkal többek között a Négyesy László professzor vezette *Stílusgyakorlatok* órákon ismerkedtek meg a fiatalok, ám a foglalkozásokon tárgyalt eszmerendszerek nem csak az oktatási intézmény falain belül, hanem a korszak közgondolkodásában is erősen megmutatkoztak. A nem egyszer spirituális karakterrel bíró irányvonalak hátterében – Németh Andrást idézve – „azok a XIX. század utolsó harmadában világszerte kibontakozó társadalmi reformmozgalmak állnak, amelyeknek egyik nagy áramlata a közép-európai német, illetve osztrák monarchiákban is megjelenő életreform volt.”²

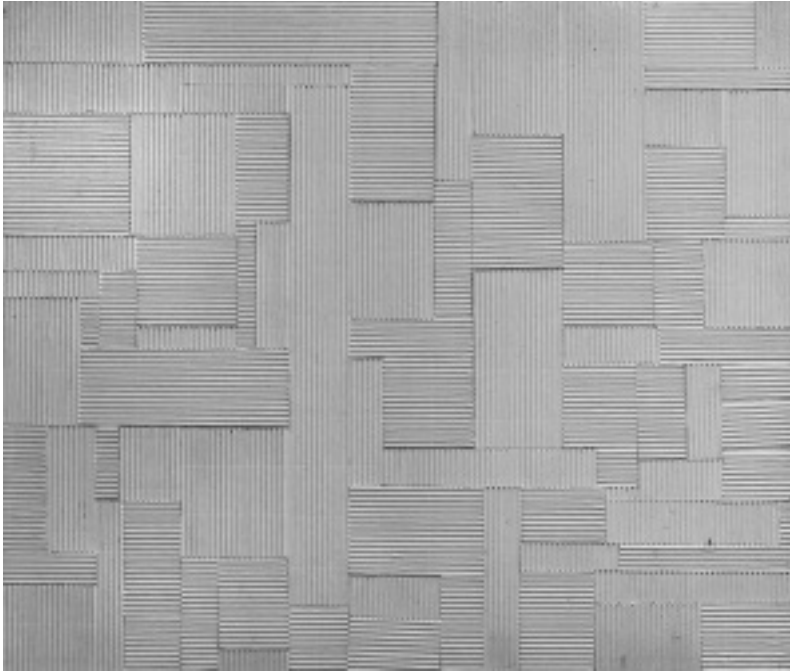
A civilizációkritikai motívumokban bővelkedő áramlat-együttes nem utolsósorban Friedrich Nietzsche bölcséletéből táplálkozott, illetve a német szerző munkáinak ismerete a már egyértelműen újgnosztikusnak nevezhető irányzatok magyarországi föllendülésében is komoly szerepet játszott. A filozófus tanításait még a sajtóban is gyakran idézték, sőt – ahogyan Lengyel Béla rámutat – „1910 körül Nietzsche neve már a legfelszínesebb csevegésekben is sűrűn szerepel”.³ *A Hét* című folyóirat egyik tárcanovellájában például a kalapboltban vásárló hölgyek dialógusában is szerepet kap a Nietzschére való hivatkozás,⁴ de Kosztolányi Dezső ugyancsak szól a kultuszról: „Állapítsuk meg, hogy Nietzsche népszerű Budapesten és már nemcsak a Lipótvárosban, hanem a Ferencz- sőt a Józsefvárosban is.”⁵ Babits Mihály sem ment el szó nélkül a divattá válás jelensége mellett („A Nietzsche-utánzás sem igen imponál mióta Nietzsche gondolatai is divatickek lettek.”)⁶ Juhász Gyula pedig szinte megmámorosodott Nietzsche stílusától: Kosztolányi nem véletlenül nevezte őt 1905 nyarán kelt levelében „Zarathustra Gyulának”.⁷

Bár az 1900-as évek elejére a Nietzsche iránti rajongás részben mérséklődni látszik, az akkor induló, nem sokkal később pedig az első nagy nyugatos nemzedékként befutó szerzőkre jelentős hatást gyakorolt. Többek között azzal a Komjáthy Jenővel rokonították, akit költőként elődjüknek tekintettek, s aki a szellemidéző tevékeny-

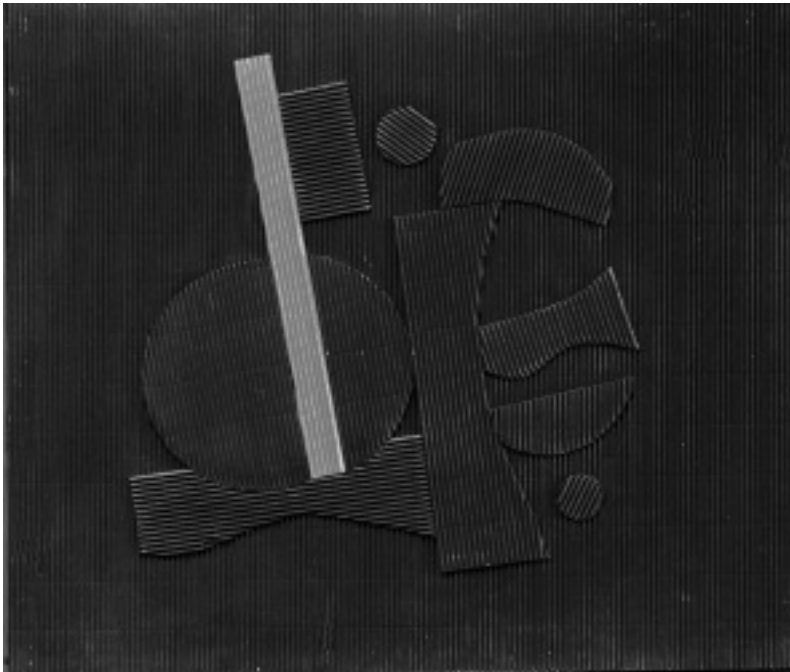
ségéről (is) híres Madách Aladár – Madách Imre fia – hatására gnosztikus tanokkal foglalkozott: „ismerhette az ekkoriban létező két hazai szellemidéző eszmerendszert, a spiritizmust és a reinkarnációt elutasító »szellembúvárlatot«, sőt a teozófia és vele a buddhizmus gondolatait is.”⁸ Nem tudjuk pontosan, vajon a költő a kor híres újgnosztikus filozófusa, Schmitt Jenő Henrik révén ismerkedett-e meg a gnózással, vagy egyéni olvasmányainak köszönhetően. Mindössze egyetlen levél maradt fenn, melyet Komjáthy Schmitthez írt, s ugyan nem küldte el neki végül, de a *Krisztus istensége a modern ember szempontjából* című 1892-es művet említi benne.⁹ Komjáthy olvasmányai között ellenben több más ezoterikus munka is szerepelt,¹⁰ Schmitt pedig föltehetően már a költő halála után véglegesítette eszmerendszerét.¹¹

Komjáthynak nem pusztán baráti kapcsolatai és olvasmányélményei mutatják, hogy érdeklődött az ezoterikus elgondolások iránt, de műveiben is kimutatható számos gnosztikus motívum: Eisemann György elemzései többek között a versek és a „Szophia-mítosz”¹² közti kapcsolatokra vetnek fényt. Komjáthy költészetében a pozitívista tudományosság a démoni erők megtestesítőjévé válik, a teremtés Isten önmegragadása lesz, a negatív energia és a bűn a „párjától való elkülönültség állapotaként” értelmeződik, a napkultusz pedig mint az ősenergia tisztelete jelenik meg. „Szophia, valamint a tudás és a gyönyör motívumai Komjáthynál – miként a gnózáisban – nem a teremtéshez, hanem a megváltáshoz kötődnek elsősorban” – állapítja meg Eisemann.¹³ De Komjáthy művészetében szerepet kap a metafizikai síkon értelmezett szerelmi újjáteremtés, valamint az imagináció is. „Tiszta mély a költő szeme, / Ajakán a szózat zene, / Vágy, indulat formába tör, / Szebb valóság lesz a tükör. / Új teremtés vagy, költészet, / És a régít szebbé tészed!” – olvasható például az *Elmélyedés* című versben a művészet teremtő funkciójának gnosztikus szimbolista nyelven történő leírása.¹⁴

Az első nyugatos nemzedék tagjai már egészen fiatalon, egyetemista korukban Komjáthy Jenő Társaságot alapítottak. A létrehozás ötlete – Mohácsi Jenő Kosztolányinak címzett levelének tanúsága szerint – 1905 nyarára datálható.¹⁵ A Társaság hivatalosan szeptember 21-én jött létre, tagjai pedig Babits Mihály, Endrődy Béla, Göndör Ferenc, György Oszkár, Hegedűs-Bite Gyula, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Madai Gyula, Mohácsi Jenő és Oláh Gábor voltak. *Tűz* című lapjukról Mohácsi az alábbiakat írja: „A Tűz-ből lett a Komjáthy Jenő-Társaság, tíz taggal. Ebbe meghívtuk Oláh Gábort is, aki köztünk legidősebb volt és szabályaink értelmében még csak hat évig lehetett volna társunk. Legfőbb törvényünk tudniillik az volt, hogy harmincéves korában mindenki köteles volt otthagyni a társaságot.”¹⁶ *Az Új Század* című kiadványban Hegedűs-Bite Gyula közölt cikket a Társaság programjáról, aki „modernként és magyarként” határozta meg az új irodalmi társaság profilját, illetve misszióteljesítésnek nevezte azon tevékenységüket, miszerint „egy elfelejtett magyar lángészre”, azaz Komjáthy Jenőre kívánják ráirányítani a figyelmet.¹⁷ Pár évvel később Babits Mihály is fölidézte emlékeit a *Nyugat* oldalain: „Én Istenem, ha elgondolom: nem is oly régen kevesen, fiatalok, ismeretlen rajongtunk egy halottért, egy ismeretlenért, aki éppen azért, mert ismeretlen volt, mert nem beszéltek róla az irodalom hi-



A város metafizikája



Black on black

vatalos fórumai: a miénk volt, teljesen, kizárólag, a mi költőnk, gyökerünk a multban, erőnk a jövőre. Tizen voltunk és tizen úgy őriztünk egy nevet, mint a koptus a vallását, melynek messze földön ő az egyetlen híve. Tizünkön kívül ki tudta ezt a nevet?”¹⁸ A szerző *Halálfiái* című, életrajzi elemekben bővelkedő regényében ugyancsak találunk vonatkozó utalást, a hatás tehát nem függetleníthető a tagok szépirodalmi szövegeitől sem: „Komjáthy Jenő, – hangzott az ismeretlen név és Imrus megtudta, hogy Komjáthy filozófikus, pantheista költő, akinek nevérol már egy irodalmi társaságot is csináltak a pesti egyetemisták”¹⁹

A *Tűznek* végül csak egyetlen száma jelent meg, 1905. április 20-án. A szépirodalmi, kritikai és társadalmi havi szemlélt Hegedűs-Bite Gyula és Mohácsi Jenő szerkesztették, s a kétíves, füzet formájú kiadványnak összesen 88 előfizetőt sikerült szerezni. „Ebben az egyetlen számban fedezte fel újból Juhász Gyula, akkor negyedéves bölcsészhallgató, a tíz éve halott Komjáthy Jenőt, ebben a számban jelent meg Budapesten először írása Babits Mihálynak és Kosztolányi Dezsőnek.”²⁰ Babits Mihályt jól ismertük a Négyesy-féle stílusgyakorlatokról, ahol fölolvasta egyszer celebráló hangsúlyozásával Edgar Allan Poe A harangok című versének fordítását. A *Tűznek* is fordítást adott: Friedrich Nietzsche Gaya szienzejából [„La gaya scienza” – Vidám tudomány] a Délen című verset” – idézi föl emlékeit Mohácsi személyes hangvételű beszámolójában.²¹ A lapszámban szerepelt még többek között Hegedűs Gyula *Halál* című elbeszélése, Mohácsi Jenő *Nélkülem* című verse, Juhász Gyula *Intim művészet* című esszéje, Varga Hugó Jenő *Hírlap és kritika* című cikke, valamint Madai Gyula *Vergődés* című költeménye. Ismerünk azonban olyan levelet is, ahol Kosztolányi meglehetősen negatív fényben tünteti föl a vállalkozást: „Ezek az emberek, kik körültem élnek s cigarettaszó mellett tárgyalják a moderneket, a mai jó egyetemi ifjuság, mely »Tűz« et szerkeszt és vidéki hírlapokat gyárt, kezdettől fogva ellenszenves volt előttem. Nagyon újságíró. Nagyon tudatlan. Sohasem vergődő, de mindég író. Ám ritkán érő.”²²

Komjáthy népszerűségét csak tovább növelte, hogy a korban közismert Schmitt Jenő Henrik szintén sokat foglalkozott munkásságukkal. Az 1900-as évek elején az újgnosztikus bölcselő az Akadémia Kávéházban (az Akadémia utca 5. szám alatt) tartotta előadásait, ahol hallgatói között találjuk a fiatal Babitsot, Juhász Gyulát, Kosztolányit, Mohácsi Jenőt, Zalai Bélát és Csáth Gézát. Miután Schmitt apja császári és királyi kapitány volt, kezdetben ő is katonai pályára készült, idővel azonban föladta a családi hagyomány követését, és írnoknak állt. 1887-ben Hegel-pályadíjat nyert, s fölkelte Trefort Ágoston vallási és közoktatásügyi miniszter érdeklődését is. Állami ösztöndíjat kapott a budapesti egyetemen, majd Berlinben tanult, doktorátust szerzett, s az igazságügyi minisztériumban dolgozott könyvtárosként. Könyvei főként Németországban jelentek meg.

A Társadalomtudományi Társasággal is kapcsolatban álló Schmitt „vallásról alkotott felfogására erőteljesen hatottak a nazarénus szekta eszméi, akik a társadalmi változásokat az állami erőszak tagadásával kívánták elérni.”²³ Anarchista nézeteinek megfogalmazása mellett keményen bírálta az egyházat, így a hatalmon lévő német

kormány nem nézte jó szemmel működését, és diplomáciai lépéseket kezdeményezett ellene. A filozófus ezt követően vonult vissza hivatalából, s alapította meg az *Állam nélküli* (később *Ohne Staat*) című anarchista lapot, illetve tartott előadásokat az Alföldön és Budapesten. Agitációs tevékenysége miatt bíróság elé került, de az esküdtek fölmentették, ezért az ügyészség is visszavonta a följelentést. Sokan „ideális anarchis-tának” bélyegezték, és nem is vették komolyan tanításait.

Schmitt *újgnózisnak* nevezte filozófiáját, az embert isteni természetűnek mutatta be, így minden olyan elgondolás ellen föllépett, amely az emberi létet rabságként, illetve mulandóként definiálta. Ellensége volt a materializmusnak és a naturalista fölfogásoknak, így Darwin és Büchner tanait egyaránt kritizálta. Rendszerében a modernitás „mint átmeneti kor jelenik meg, amelyben az elmúlt korok megismerési formáinak árnyai szertefoszlanak és egy egészen újfajta tudás tűnik fel a horizonton. Ezen új korszak letéteményeseinek tekintik többek között és mindenek előtt Ibsent, Nietzsche-t és Tolsztojt” – összegzi V. Szabó László.²⁴ Az említett három szerzőről Schmitt nemcsak előadásokat tartott, hanem elemző könyveket is írt munkásságukról. Élete utolsó éveit (1916-ban halt meg) Németországban töltötte, az általa alapított gnosztikus berlini–friedenauai társaság aktív tagjaként.

1933 januárjában, Négyesy Lászlóról írt nekrológiájában Kosztolányi is említést tesz Schmitt Jenő Henrik Akadémia Kávéházbeli előadásairól. „Kürtökalapos világfiak jönnek ide, elefántcsontfogantyús sétabottal, széplelkek »merészen öltözködő« leányok társaságában, tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátraférsült, nagy haját viselnek és børsarujukból meztelen lábuk kandikál ki, piros-nyakkendős szocialisták, akiknek a Marseillaise még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik es-ténként az Akadémia-kávéházban Schmidt [sic!] Jenőt hallgatják, komor és titok-zatos materialisták, akik angol pipát szívznak s Herbert Spencer nevét úgy ejtik ki a kongó, homályos folyosókon, mint valami világfölforgató jelszót.”²⁵ Leírásában el-sősorban a Négyesy-féle *Stílusgyakorlatok* közönségéről beszél, de tudjuk, hogy e szem-ináriumok hallgatósága az egész akkori fiatal generáció keresztmetszetét adta. Az író levelezése azt is elárulja, hogy ő is részt vett Schmitt „szeánszain”, hiszen 1904. május 19-én az alábbiakat írja unokatestvérének, Csáth Gézának: „Magamról a kö-vetkező érdektelenségeket mondhatom. Tegnapelőtt az Akadémia kávéházban Schmidt [sic!] Jenőt hallgattam, ki egy igen nehéz, s alapos tanulmányokat igénylő témát fejtegetett két órán keresztül. A legérdekesebb, s értékeesebb ember, kit valaha láttam. Teljesen ősz, nagyon sovány, kiálló pofa csontokkal, előpityyedt ajkakkal. A hangja erős és érces. Ha keményen beszél: menydörög. Egy okvetetlen[er], ki ellenve-tést tett a szószeres értelmében agyonütött. Máskülönbén szíves és előzékeny, sőt le-ereszkedő. A pincérekkel társalog; velem kezét fogott, mint a többi hallgatóival.”²⁶

Babits Mihályt ugyancsak foglalkoztatták az újgnosztikus irányzatok,²⁷ s az ő le-veleiben is előkerül Schmitt neve. Babits azonban már jóval kritikusabb hangon nyi-latkozik róla, egy készülő munka apropóján: „ami pedig filozófiai ürülékemet illeti (sok volt ebből a táplálék, s bizony volt közte budai víz is – értve az Uri-utcai Schmitt J. ur²⁸ gyártmányait) ez a Dialektikai Regény (régí terv és semmi köze Willéhez, hál-

isten) még mindig anyira töredékes, hogy csak én érthetem, pedig én nem vagyok Wilde Oskar elvtársa a homályosság ügyében.”²⁹ *Halálfi* című regényében szintén több helyütt olvashatunk utalásokat a Schmitt által népszerűsített elgondolásokra, sőt olykor név szerint is említi a filozófust.³⁰ „A művészet sohasem a tömegnek való, mindig csak a keveseknek. A művészet újat hoz a világra, folytatja az Isten teremtését, maga is teremt új érzéseket, új szenzációkat hoz létre, melyeket először csak a legfogékonyabbak, legdifferenciáltabb idegzetűek tudnak befogadni, mert rendes ember csak »rendes« érzésekre képes. A művészet lényegében van valami dekadens” – olvasható a főszereplő Imrus véleménye az „ezoterikus” művészetfelfogásról.³¹

Mohácsi Jenő ismét csak említi, hogy egyetemi társaival látogatták Schmitt Jenő Henrik kávéházi előadásait. Visszaemlékezéséből kiderül, hogy a keresés, a fiatalkori „soha-meg-nem-elégedés” hajtotta őket az újgnosztikus tanok felé: „Mi, akik az egyetemre jártunk vagy az egyetemet kerültük, túlműveltük magunkat. Fölfigyeltünk minden külföldi hangra, több nyelven olvastunk. [...] Egyik napon megrészegeedtünk Nietzsche Übermensch-étől, másik nap egy kávéház különszobájában a prófétás arcú Schmitt Jenő ideálisan anarkisztikus, de egyúttal teozófus prédikációit szívtuk magunkba, vagy Alexander Bernát panteisztikus Spinoza-magyarázatait hallgattuk, Bodnár Zsigmond hullámelméletét mosolyogtuk meg, de eltűnődtünk rajta ép úgy, mint Kant kategóriáin.”³²

Rajtuk kívül Juhász Gyula és – az életreform-csoportként is fölfogható Vasárnapi Körhöz tartozó – Zalai Béla is hallgatta Schmitt kávéházi előadásait. Mindezt többek között Juhász levelezése igazolja,³³ de a szerző egyik 1918-as cikkét szintén idézhetjük, melyben Trockij jelenlétéről is szó esik: „Egy budapesti kávéházi sarokasztalról van szó csupán, amelynél az első orosz forradalom³⁴ utáni időkben néhányszor, mint csöndes vendég helyet foglaltam és ennél az asztalnál ott ült Trockij is, akkor még névtelen, vándorló orosz száműzött [...] Ennél a kávéházi asztalnál az Akadémia mellett nem volt tekintély, azaz hogy mégis, Schmitt Jenő Henrikre esküdtek néhányan, [...] de ezek közt nem volt Trockij, ő mint érdeklődő és kritikus ült [...] Megvallom, nem emlékezem világosan reá. A Schmitt mester szürke denevérköpönyege, amelyet panyókára vetve viselt szögletes, szikár vállán, veséig ható tekintete, amelyben a rajongás és szellem lidérce lobogott, Zalai Béla dionysosi nevetése, irónikus mosolya mélyen lelkembe vésődtek, de Trockij földi alakjából csak annyi maradt meg emlékezetemben, hogy meglehetősen hallgatag volt, hogy németül beszélt, [...] csak annyit tudtunk, hogy ember, hogy orosz, hogy gondolkozó és hogy van egy messze, forrongó hazája, egy távoli, vergődő népe, amelynek sorsán virraszt, tőpreng hosszú éjszakákon.”³⁵

De Trockij az 1900-as évek elején gyakori vendége volt a bécsi Café Centrálnek is. A kávéház művelődéstörténetét földolgozó Buzinkay Géza – az osztrák származású színművész, Rudolf Forster visszaemlékezéseire hivatkozva³⁶ – írja: „Egy kecskeszakállas úr mindennap végigolvasta újságjait, amíg elfogyasztotta mokaóját, s ezután mindig két sakkpartit játszott, majd távozott. Az illetőt Leo Trockijnek nevezték.”³⁷ Juhászt egyébként Farkas László vitte először az Akadémia Kávéházba, aki

a *Virágfakadás* című lap egyik szerkesztője, valamint a Táltos Könyvkiadó tulajdonosa volt.³⁸

Csáth Gézának ugyancsak akad olyan írása, mely egyértelműen elárulja, hogy szerzőjük ismerte Schmitt Jenő Henrik előadásait. *A költő megtérése* című novellában – mely a *Budapesti Napló* 1907. április 3-i számában jelent meg – találkozhatunk a kereszténységet újgnosztikus szempontból kritizáló költővel, vegetáriánus étrenden élő teozófusokkal és tolsztojánusokkal, illetve egyáltalán a spiritualista világnézet felé való fordulás gesztusaival.³⁹ Az életreform-áramlatokkal szoros kapcsolatban álló Schmitt-féle filozófia másfajta életmódot hirdetett, így a vegetáriánus táplálkozásra való fogékonyságot sem függetleníthetjük az újgnosztikus vonulatoktól. Csáth naplójából kiderül, hogy Kosztolányival együtt ők is jártak vegetáriánus éttermekbe: „Szép hősés napos meleg tavaszi nap. Este Didével elmenék a vegetarjánokhoz.”⁴⁰ Tudjuk, hogy Kosztolányi életében volt olyan időszak is (néhány évet átfogó periódus), amikor családjával együtt teljes mértékben áttért a húsmentességet hirdető bisztrista étrendre.⁴¹

Az újgnosztikus tanok, illetve életreform-mozgalmak térhódítását jelzi még, hogy 1905-ben idehaza is létrehozták a Magyar Teozófiai Társaságot. A mozgalom vezetője – és sokak szerint a modernkori ezoterikus gondolkodás vezéralakja – Helena Petrovna Blavatsky volt.⁴² A magyarországi társaság alapítójaként azonban Isabel Cooper-Oakley-t említhetjük, aki eredetileg egy Saint-Germain nevű titokzatos grófról⁴³ keresett adatokat. A gróft a teozófiai tanok előfutárának tartották, állítólagos magyar származásáról pedig anekdoták keringtek a korban.⁴⁴ 1912-ben indult meg a *Teozófia* című folyóirat, melyben külföldi szerzőktől, valamint hazai alkotóktól egyaránt közöltek szövegeket. „A magyarországi teozófia történetéhez tartozik Schmitt Jenő Henrik gnosztikus elmélete is, akinek gnózisa a korai teozófiai hagyományokat éppúgy tartalmazza, mint a modernet. Könyvében külön részt szentel Blavatskyék mozgalmának is. Gnosztikus bölcselate a teozófusok szerint is »alapjában megegyezik a teozófiai világnézettel [...]«.”⁴⁵

A teozófia összetett bölcselati rendszer, mely sokat merít mind a nyugati filozófiákból, mind a keleti vallásokból. Alaposabb elemzés helyett, inkább illusztrációként, Tarjányi Esztert idézhetjük, aki a buddhizmussal való összefüggésekre is rávilágít: „Feltételezték, hogy a szellem újraszületéseiben megtisztulva, túljutva az anyagi világon, öntudatra ébred és újra visszatér a szellemi állapotba. Ez az alapgondolat azonban kiegészül náluk egy teljes kozmológiával, a kozmikus szinten is értelmezett, az égitestekre is kiható reinkarnációs tökéletesedéssel, és ennek mintájára a mikrokozmoszra, az emberre is érvényes fejlődési törvénnyel: a karmával.”⁴⁶

Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című regényének *Ötödik fejezetében* ugyancsak utal a teozófiai vonulatra: „A gépzongora a Tannhäuser nyitányát játszotta. Gách József, az unokaöccse, az orvosnövendék, az orrához tartotta két tenyerét és megsza-goltatta vele. Aznap boncolt először. Faltay, a børsarus tolsztojánus tejbedarát vacsorázott. Bisszám, a szakállas, fiatal teozófus, akinek olyan piros arca volt, mint az alma és olyan fehér foga, mint a porcelán, melegen szemükbe tekintve arra intette

őket, hogy szeressék a Természetet és éljenek összhangban a Világmindenséggel. Erre, gondolták, még ráérnek s újra átnéztek a kávéházba.⁴⁷ Az író szövegében – akárcsak Csáth novellájánál láthattuk – az újgnosztikus tanok követői együtt jelennek meg: ugyanabba a kávéházba jár a tolsztojánus és a teozófus. Gách József orvosnövendék Kosztolányi unokatestvérének, Csáth Gézának az alakmása a regényben, Faltay pedig – Kosztolányi Dezsőné utalásai alapján⁴⁸ – föltehetően Boromissza Jenő, aki az író egyetemista társa volt, s később tanár, fordító és újságíró lett. Bár nem tudjuk, kit mintáz a „teozófus Bisszám”, annyit bizonyosra vehetünk, hogy ehhez a karakterhez is társul életrajzi vonatkozás.

A teozófia szoros kapcsolatban állt a spiritizmussal, illetve a „spiritizmusban benne rejtőzött a későbbi »isteni bölcsesség«, a teozófia gyökere is. Abból a szellemtani irányzatból, amely a francia Allan Kardec (1804–1869) tanítására támaszkodva a reinkarnációval magyarázta a szellemek nyilatkozatait, nőhetett ki az új hajtás, a teozófia, amely a szellemtan kereszténységre való alapozását a keleti bölcsélet felé mozdította el.⁴⁹ Mikos János a következőképpen foglalta össze a „modern spiritizmus” lényegét: „a szellemekről szóló tan, és a lélek halhatatlanságának bizonyítéka; kutatja az ember létezésének okát, származását és végrendeltetését; foglalkozik továbbá a természetben előforduló rejtelmes tünemények törvényszerűségével, az embereknek cselekményeikért való felelősségével és végre a két létállapot, t. i. a földi és más világi lények vagy is emberek és szellemek egymásközi közlekedésével.⁵⁰ Nem véletlen, hogy a XX. század fordulóján megszorodott a spiritiszta szeánszok, szellemidézések száma. Több olyan kör is alakult, ahol médiumok segítségével próbáltak érintkezésbe lépni a túlvilággal.⁵¹ Kosztolányi például fiatalkorában, illetve később, az *Édes Anna* megírásának hónapjaiban (1926 februárjában)⁵² ugyancsak részt vett ilyen eseményeken. Regénye készítésekor Domokos Lászlót kereste föl, s kérte, vigye el őt egy szeánszra: „Igen tisztelt barátom, ismerőseimtől hallottam, hogy ön komolyan foglalkozik a spiritizmussal, vagy érintkezik olyan körökkel, melyek ezt mívelik. Hálás, nagyon hálás lennék önnek, ha egy séance-ra bejuttatna. Fiatalabb koromban sok spiritisztával érintkeztem, de azóta a kapcsolat megszakadt közöttünk. Most akkori tapasztalataimat szeretném ellenőrizni, nem a nyilvánosság, hanem önmagam számára. Ha tehát igazán kedves óhajt lenni hozzám, hívjon vagy hívasson meg egy séance-ra, akármikor és akárhová. Ígérem, nem leszek túlságosan a terhükre.”⁵³

Domokos kezdetben állami végrehajtó volt a szegedi pénzügyigazgatóságnál, majd pénzügyi fogalmazó, illetve segédtitkár lett. Miután áthelyezték Budapestre, tanácsjegyző, később pénzügyi titkár, de voltak írói és újságírói ambíciói is, így több lapban publikált. Szegeden többek között épp Juhász Gyulával barátkozott, 1918–19-ben pedig Jászi Oszkár egyik vezető munkatársa lett. 1928-ban írta meg *A szellem élete – Az evangéliumi tanítás a 20. század világosságában* című művét,⁵⁴ melyet Kosztolányinak is elküldött.⁵⁵ Korábbi felesége a reformpedagógiai tevékenységéről híres Löllbach Emma volt, aki az első magyar „Új Iskolát” alapította. A később leánygimnáziummá bővült intézménynek Löllbach lett az igazgatója, aki számos cikket publikált reformpedagógiai elképzeléseiről: „Pedagógiájának alapelve: a munka, a

tanulók ösztönös, szabad, de általában közösségben szervezett tevékenysége.”⁵⁶ Löllbach szintén kapcsolatban állt spiritisztákkal és teozófusokkal,⁵⁷ édesapja (Domokos apósa) pedig az a Löllbach Gusztáv volt, aki többek között a Magyarországon élő antropozófusok baráti köre hazai ágazatának első vezetőjeként tevékenykedett.⁵⁸

Kosztolányi *Édes Anna* című regényében többször előfordul a szellemidézés motívuma, s leírásai valóban azt tükrözik, hogy a szerző tapasztalatokkal rendelkezett a szeánszokat illetően. A VIII. fejezet végi jelenetben például Vizyné meghalt kislányával szeretné fölvenni a kapcsolatot: „Egy gyalogsági tábornok volt a »szellemi körvezető«. Katonák szellemét idézték, akik hősi halált haltak. Anyák és apák várták róluik a hírt. Vizyné mellett egy beteg kúriai bíró ült s egy katolikus lelkész, polgári ruhában. A médium, rajongó lány, fejét önkívületesen hátravetve németül beszélt. Láthatatlan szellemhuzalok nyúltak ki innen, melyek körülhálózták a világmindenséget. Piroska szelleme a Jupiter-csillagból jelentkezett. A médium keze által teleírt egy egész ív papírt az ő ákom-bákom betűivel: »anya, anya«. Egyszer materializálódott is a médium mellén, ködös párafényben, valami tejszerű köd alakjában.”⁵⁹

Az író másik közismert művének, az *Aranyársarkánynak* záró fejezetében ugyancsak szerepet kap a szellemidézés motívuma.⁶⁰ Nem állíthatjuk, hogy Kosztolányi spiritizista lett volna – többen ironikusan értelmezik az említett regénybeli jeleneteket is –, de valószínű, hogy élete több szakaszában nyitottan fordult az újgnosztikus tanok, illetve egyáltalán a életreform-mozgalmak felé, melyek erősen meghatározták a korszak mindennapjait. Tette mindezt még akkor is, ha magát nem egy ízben agnosztikusnak vallotta. Állításunkat nem utolsósorban az is igazolja, hogy fennmaradt levelei között megtalálható Henry Thomas Hamblin *Within You is the Power* („Bened van az erő”) című ezoterikus alapművének gépiratos fordítása, amit föltehetően – Domokos könyvéhez hasonlóan – szintén olvasott.⁶¹

Harsányi Kálmán *A kristálynézők* című regényének kulcsjelenete ugyancsak spiritizista szeánszot idéz. A mű cselekménye tizenegy napra korlátozódik: „Történt 1913. január 13–24.” A főhős, Balogh Fábrián egy tragédia emlékével a lelkében – idegbeteg felesége megölte közös fiúkat – hét évi kényszerű magány s vidéki tartózkodás után visszatér a fővárosba, hogy új életet kezdjen. A regény bővelkedik az életrajzi vonatkozásokban, ahogy azt Rónay György is megállapítja: „Hogy az író saját magát gyúrta bele hősébe, az magából a regényből is gyanítható; bizonyos életrajzi párhuzamosságok és vallomások kétségtelenné teszik.”⁶² Harsányi ugyanis pénzügyi tanácsosként dolgozott, akárcsak a regénybeli fiatal költő, a beszélő nevű Divéky Tamás, illetve őt is egy ideig *vidéki* visszavonultságba száműzték körülményei.⁶³ De a korban népszerű bölcseszavak az író több más művére is hatottak. Az „*okos*” ember címet viselő tanulmányban például konkrétan Nietzsche tanai fedezhetők föl: „A tucateMBER sohasem érti meg a nagy elméket, de készséggel ballag utánuk mindenkor, mikor tucattársaival már összenézett és megértette szemhunyorágaikból, hogy hajlandók vele együtt megindulni, – ha egyszerre lépnek ki valamennyien.”⁶⁴

Komjáthy költészete ugyancsak befolyásolta Harsányi gondolkodását, akit *A kristálynézők* című regényben néven is nevez: „Minek látja például Komjáthy Jenőt? Már

ami a képzeletét illeti? [– kérdezi Fábíán Divéky Tamást...] – Elszabadult léggömbnek, mely még légkörünkől is kivág, és a világűrben csatangol. Égig érő növénynek, amelynek gyökere a felhőkben van, nem a földön, nem a mi szívünkben.”⁶⁵ A *Komjáthy-kultusz* című esszében szintén megjelenik az égbe (világűrbe) való kiszakadás motívuma, valamint az égig érő növény (vagy fa) metaforája: „Nagyszerű hangok a Komjáthy Jenő hangjai, de mindig üveghangok; fölséges harmóniák és diszharmóniák, de basszus nélkül valók. Olyan ez a poézis, mint valami óriási inga, mely csak szélső kilengéseikor villan föl az űrben. Erre is, arra is látjuk roppant messzeségében, de sohasem érezzük, mikor suhan el láthatatlanul a földnek légkörében. Mondhatnám égig érő fának is, melynek, ha van gyökere, a fellegekben van.”⁶⁶

A *kristálynézők* című regényben nemcsak a Komjáthy-kultuszra, hanem többek között a Gödöllői Művésztelep alkotóira is találunk utalásokat. A Harsányi-műben szereplő Bimbó utcai művészársaság tagjairól írja Rónay György: „Thoroczkai [a festő] nem más, mint Körösfői-Kriesch Aladár, akivel Harsányi Kálmán barátságban is volt, [...] Takáts Sándor – még jellegzetes járásával is – Nagy Sándor, [...] Haller Ödön, a nagy építész Lechner Ödön, [...] Zsibó Ferenc, a fiatal szobrász Sidló Ferenc.”⁶⁷ Harsányi Bodor Aladárhoz címzett levele ugyancsak azt igazolja, hogy az író kapcsolatban állt a gödöllőiekkel. Utóbbiakra ismételtelen erős hatást gyakorolt az újgnoszticizmus és az életreform-mozgalom sokszínűsége.⁶⁸ „Az 1890-es évek végén Párizsban Nagy Sándor festő, a gödöllői műhely későbbi alapítóinak egyike, a Biblia, Tolsztoj, Schmitt Jenő műveinek olvasásába, a teozófia és a buddhizmus tanulmányozásába merült. [...] Valószínűleg látogatta a Rózsakeresztesek tárlatait, melyeken Gustave Moreau, Puvis de Chavannes és a preraffaeliták követői és tanítványai szerepeltek” – mutat rá Gellér Katalin.⁶⁹ A festő később személyesen is megismerkedett, sőt baráti viszonyt is ápolt Schmitt-tel, illetve Komjáthy verseihez készített illusztrációkat, melyekkel kapcsolatban a művészettörténész megjegyzi: „Nagy Sándor Komjáthy illusztrációin is feltűnik egy Buddha-szobor, s elképzelhető az illusztrációk teozófiai olvasata is.”⁷⁰

Amikor Harsányi megtudta, hogy Bodor a családjával együtt Pestre költözött, a következőket írta neki: „Elsősorban is belevetnélek benneteket egy kis ember-tengerszembe, egy jó és mély emberekből álló zárt társaságba, ahol úgy éreznék magatokat, mint hal a vízben. Lehetetlen, hogy ifj. Aladár meg ne szeresse idősb Aladárt és vizont. Bodor – Körösfői-Kriescht, Körösfői-Kriesch – Bodort. És Nagy Sándort és Sidló Ferit és Hudi Mariskát és többé-kevésbé az egész társaságot, mely felváltva hol itt hol ott minden hónapban egyszer-kétszer összekerül.”⁷¹ Körösfői-Kriesch művészetének szentelt esszéjében ugyancsak hasonló gondolatokat fogalmazott meg, így levelezése és értekező munkássága kölcsönösen kiegészíti egymást: „Körösfői Kriesch Aladár is átszűrte magán az egész emberi kultúrát. Nincs az egyetemes művelődésnek olyan nagy szelleme, akit ne ismert volna s alig akad olyan, akit ne a maga eredeti igéiben ismert volna meg.”⁷²

A kristálynézők kulcsjelenetét a főhős, Balogh Fábián „spirituális kísérletének” leírása adja. Balogh olyan „mágikus” kristállyal rendelkezik, amely képes szemléelőjét hipnotizálni, és idegen világokba röptíteni. Fábián meg van róla győződve, hogy utazásai valódiak, s nem saját lelkének kivetüléseit látja, hanem a *valóságot*. Ha ketten egyszerre ugyanazt látnák, bebizonyíthatná igazát. Mónika, a Thoroczkai-társaság egyik tagja rá is áll a kísérletre, s belenéz a kristályba Fábiánnal. Júlia, Fábián korábbi felesége azonban bosszút akar állni, amiért egykori férje mostani szeretőjét – épp a fiatal Divéky Tamást – elijesztette tőle. Júlia egyetlen „kincsétől” akarja megfosztani a főhóst: a kristályba vetett hitétől. Megkéri Mónikát, játssza el, hogy ő is ugyanazt látja, mikor pedig Fábián már nyugtázta sikerét, a lány leplezze le a csalást. A sikertelen kísérlet után a férfi persze összeomlik, megőrül, és Budapest helyett egy álomvárosba képzeletben magát. Tragikumát – és egyúttal a „spiritualizmus leleplezését” – volt felesége így foglalja össze: „Csak arról kell meggyőzni, hogy a kristály a maga, hogy minden világa ő maga, hogy minden csak az ő művészete, ami föltárul előtte, és már vissza is adta őt a világnak, visszaadta nekünk, magadnak, önmagának.”⁷³

A kristálynézésről több tanulmány is megjelent a korban: kutatták a delejező hatást, összefüggésben az álomfejtésekkel – nem véletlen, hogy Freud szerepe sem elhanyagolható az életreform-mozgalmak és az újgnoszticizmus tekintetében –, valamint annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy képes-e az emberi tudat a „metafizikai” szintet is érzékelni, illetve olyan jelenségeket észlelni, melyekről nincs közvetlen tapasztalata. A regény megjelenését (1914) követően, 1924-ben fordítják le Schopenhauer *Parerga és Paralipomena* címen összegyűjtött kisebb írásait. Ezek között szerepel a *Kísérlet a szellemlátásról s mi azzal összefügg* című szöveg, melynek egyik passzusához a következő jegyzetet fűzi a fordító, Liebermann Pál: „Legújabb megfigyelések is igazolják, hogy a vízzel telt pohárba vagy üveggolyóba tekintés elősegíti az alvalátóképeségek működését. Innen a »kristálynézés« is.”⁷⁴ Az *Égi Világosság* című folyóiratban szintén közöltek cikket a kristállyal történő delejezésről. Paul Joire tanulmányában – melyet a *Psychische Studien* nyomán ültettek magyarrá – olyan kísérletekről szól, melyekkel a kristályban „látott” élmények valódiságát próbálták igazolni. Konklúziójában megállapítja: „a kristályban látott kép eredetét nem tulajdoníthatjuk sem a tudatalatti emlékezet, sem valami többé vagy kevésbé tudott gondolat befolyásának.”⁷⁵ Húsz évvel később, ugyanabban a folyóiratban, Szikossy Ferenc újra foglalkozik a kérdéssel. Számára a kristály már nem élettelen tárgy, hanem a „valósággal állandóan fluktuálva hol erősebben, hol kevésbé intenzíven égő” létező.⁷⁶

Noha rövidebb áttekintésem mindössze néhány alkotó újgnosztikus hatásokat mutató tevékenységére, illetve munkásságuk egy-egy szeletének bemutatására korlátozódott, talán így is sikerült érzékeltetnem, hogy az életreform-mozgalmak és az azokkal szorosan összefüggő újgnoszticizmus erőteljes hatást gyakoroltak a korszak művészeire. Összegzésként megállapítható, hogy még olyan szerzők alkotásaiban is kimutatható az ezoterikus tanok jelenléte, akikről korábban nem sejtette az irodalomtörténet, hogy szellemi fejlődésüket többé-kevésbé befolyásolta a gnózzissal való

megismerkedés. Nem zárható ki, hogy a nevezett eszmeáramlatok és az irodalmi élet, valamint az irodalmi és/vagy értekező szövegek kapcsolatainak alaposabb feltárása a korszak irodalmának részbeni újraértelmezését is eredményezheti.

JEGYZETEK

- 1 Kosztolányi Dezső: Szini Gyula. *Nyugat*, 1917. dec. 1. 860. p.
- 2 Németh András: Életreform-törekvések az Osztrák–Magyar Monarchiában és hatásuk a korabeli művészeti, művelődési és pedagógiai reformokra. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint művészeti színtér. I. Az aranykor társadalmá és a művészetek*. Szerk. Sármány-Parsons Ilona – Szegő György. Budapest, 2017, Műcsarnok–MMA. 56. p.
- 3 Lengyel Béla: *Nietzsche magyar utóköra*. Budapest, 1938, Lengyel Béla kiadása. 70. p.
- 4 „Madame Tercsi: Excusez, madame, én csak véritable fein dolgot tartok az üzletemben. Én Nietzschével azt tartom... / Titkárné: Nietzsche? / Madame Tercsi: Én Nietzschével azt tartom, hogy »echte Wahre, echte Freunde«. / Doktorné: Ismeri maga azt a Nietzschét? / Madame Tercsi: Óhhh, nagyságos asszonyom... / Igazgatóné: Hogy kérhet maga egy rongyos kalapért ötszáz frankot?» Reveur.: A Chantecler-kalap. Tanulság férjek számára. *A Hét*, 1910. febr. 27. 139. p.
- 5 Lehotai. [Kosztolányi Dezső]: Zarathustra. *A Hét*, 1907. dec. 8. 824. p.
- 6 Babits Mihály: Futurizmus. *Nyugat*, 1910. ápr. 1. 487. p.
- 7 „Neverthet egész bátran, de igaz, a mit irok; nevezheti ez írás a nyílt levelező lapok, vagy a vizsgálat előtti filozopter-melancholiának is, mégse szégyenlem, hogy megírtam önnek, Zarathustra Gyula.” Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyulának, Szabadka, 1905. aug. 31. In *Kosztolányi Dezső Levelezése 1. 1901–1907. Kritikai kiadás*. Szerk. Buda Attila. S. a. r. uő. – Józán Ildikó – Sárközi Éva. Pozsony, 2013, Kalligram. 416. p. [A továbbiakban: KDL1.]
- 8 Tarjányi Eszter: *A szellem örvényében. A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*. Budapest, 2002, Universitas. 132. p.
- 9 A mű vádirat a korabeli keresztény teológia ellen, amit a cenzúra be is tiltott, s végül Chicagóban, 1925-ben adták ki újra. Schmitt szerint az emberi szellem örök és egylényegű Istennel, a kereszténység azonban szolgálkéségre nevel. Komjáthy vonatkozó sorai: „Én régóta figyelemmel kísérem az Ön működését, és Krisztus-könyve kedvesen és emelöleg hatott rám. [...] Sokat hallottam Ön felöl kedves jó uram, de hallomásból csak zavaros képet kaphatok; [...] Kár, hogy filozófiai pályaművét nem olvashattam, így csak az apostol, a próféta lebeg a szemem előtt, de nem látom tisztán a gondolkodót.” A hagyatéki anyagra hivatkozva idézi Nagy Attila Kristóf: *Szellemi bonctan. Komjáthy Jenő költészetének batástörténeti elemzése*. Budapest, 1992, Széphalom Könyvműhely. 195. p.
- 10 Pl. Wallace, Alfred Russel: *Miracles and Modern Spiritualism*. Lásd bővebben Tarjányi: *A szellem örvényében...* i. m. 133. p.
- 11 Lásd még Tarjányi: *A szellem örvényében...* i. m. 134. p.
- 12 A *Pisztisz Szophia* kopt nyelven íródott, ismeretlen eredetű kézirat, keletkezése a Kr. u. III. századra tehető. Gnosztikus írásmű, melynek mágikus erőt tulajdonítottak. 1772-ben vásárolta meg Londonban egy Askew nevű orvos, halála után a dokumentum a British Museumba került, s a tudós C. G. Woide nevezte el később *Pisztisz Szophiának*. 1851-ben publikálták, amikor latinra is lefordították.
- 13 Eisemann György: Szophia mítosza Komjáthy Jenő lírájában. In *Ősformák jelenidőben*. Budapest, 1995, Orpheusz Kiadó. 108. p.
- 14 Komjáthy Jenő: Elmélyedés. In uő.: *Vers és próza. Összegyűjtött művek*. Budapest, 1989, Szépirodalmi. 186. p.
- 15 A levél nem maradt fenn, létezéséről az alábbi forrás alapján tudunk: „» – Kosztolányinak ma írtam Komjáthyról, és felszólítottam, adja ki fordítását.« – írja Mohácsi Hegedűs-Bite Gyulának.” Sárközi Éva: Életrajzi kronológia. In *KDL1*. 815. p. Lásd még Kunszery Gyula: „A Tűz fia”. Egy fejezet a

- XX. századi költészetünk prae-nyugatos korszakából a Komjáthy Jenő Társaság „irattára” alapján. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967/2. 199. p.
- 16 Mohácsi Jenő: Utazásom Adyhoz. *Nyugat*, 1937/ápr. 282. p.
- 17 Lásd bővebben H[egedüs-Bite]. Gy[ula].: Komjáthy Jenő-Társaság. *Az Új Század*, 1905/nov. 118. p.
- 18 Babits Mihály: Az irodalom halottjai. *Nyugat*, 1910. máj. 1. 606. p.
- 19 Babits Mihály: *Halálfiái. Kritikai kiadás*. I. köt. S. a. r. Szántó Gábor András – Némediné Kiss Adrienn – T. Somogyi Magda. Budapest, 2006, Argumentum. 361. p.
- 20 Kosztolányi első, Budapesten megjelent írása (verse) nem a *Tűz*ben szerepelt, hanem a *Budapesti Napló*ban, 1901-ben. Lásd Kosztolányi Dezső: Egy sír. *Budapesti Napló*, 1901. okt. 26. 11. p.
- 21 Mohácsi: Utazásom Adyhoz... i. m. 282. p.
- 22 Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Budapest, 1905. nov. 2. In *KDLI*. 423. p.
- 23 Németh: Életreform-törekvések... i. m. 64. p.
- 24 V. Szabó László: Gnózis és kultúra viszonya Schmitt Jenő Henrik gondolatvilágában. In *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Szerk. Garaczi Imre – Szilágyi István. Veszprém, 2010, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. 458. p.
- 25 Kosztolányi Dezső: Négyesy László. *Új Idők*, 1933. jan. 22. 113–114. p.
- 26 Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézának, Budapest, 1904. máj. 19. In *KDLI*. 99. p.
- 27 Lásd pl. a *Theosophicus énekek* két szakaszát. Lásd még Földes Györgyi: Istenek, óriások meg a világ. A lét szimbólumai a *Theosophicus énekek*, az *Isten kezében*, az *Isten fogai közt* és az *Isten gyertyája* című versekben. *Új Dunatáj*, 2008/2–3. 64–73. p.
- 28 Schmitt Jenő Henrik ekkor az Úri utca 58. szám alatt lakott, a Budai Várnegyedben. Lásd Schmitt Jenő: *A szellemi vallás katekizmus*. Budapest, 1896, Buschmann F. Könyvnyomdája.
- 29 Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek, Szekszárd, 1904. júl. 21-e előtt. In *KDLI*. 123. p.
- 30 „A »tolsztojánus« ugyan már régen elment – Schmitt Jenőt hallgatni, egy másik kávéházba –; s már vacsoraidő volt”; „Schmitt Jenő például, a filozófus, akihez néha szintén eljártak, épúgy legenda volt köztük, mint Gyula: s talán nem kevésbé fantasztikus.” Babits: *Halálfiái*... i. m. 428., 484. p.
- 31 Babits: *Halálfiái*... i. m. 426. p.
- 32 Mohácsi: Utazásom Adyhoz... i. m. 284–285. p.
- 33 „Szívesen üdvözli most szerdán az »Akadémiában«”. Schmitt Jenő Henrik levele Juhász Gyulának, [Budapest, 1906. ápr. 9.]. In Juhász Gyula: *Összes Művei. Levelezés I. 1900–1922*. S. a. r. Belia György. Budapest, 1981, Akadémiai. 91. p. „Emlékszem egy juhászgyulára [...] aki az Akadémia Kávéházban szürsörcsle a feketét, amit beavatottak gnoszticizmusnak hívniak”. Juhász Gyula levele Babits Mihálynak, Máramarosziget, [1906. okt. 27 után]. In Juhász: *Összes Művei. Levelezés I...* i. m. 129. p.
- 34 Az 1905-ös forradalomról van szó, ami II. Miklós orosz cár uralkodása alatt, az orosz–japán háború okozta éhínség következtében tört ki.
- 35 Juhász Gyula: Trockijjal egy asztalnál. In uő.: *Összes művei 6. Prózaírásk 1918–1922*. Budapest, 1969, Akadémiai. 86–87. p.
- 36 Forster, Rudolf: *Das Spiel, mein Leben*. Berlin, 1967. 203–215. p.
- 37 Buzinkay Géza: Mit olvastak egy bécsi kávéházban 1913-ban? *Somogy megye múltjából*, 1992. 328. p.
- 38 „Egyszer elvittem magammal az Akadémia kávéházba, ahol a gnosztikusok, theozófusok, »kommunisták«, anarkisták tartottak összejöveleket, ahová én elég gyakran eljártam. Az egész társaságra az nyomta rá a bélyeget, hogy többé-kevésbé találkoztak a Gnózis terén. Ezenkívül: majdnem mindenki tolsztojánus volt. Zavaros, ellentmondó, de nagyon érdekes társaság volt ez, sok gondolkodó fővel és gondolatkeltő vitákkal.” Farkas László: A „Virágfakadás”. In *Juhász Gyula 1883–1937*. Szerk. Paku Imre. Budapest, 1962, Magvető. 74. p.
- 39 Csáth Géza: A költő megtérése. In uő.: *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák*. Szerk. Szajbély Mihály. Budapest, 1994, Magvető. 62–64. p. Ezúton köszönöm Szajbély Mihálynak, hogy fölhívta a figyelmem a novellára.

- 40 Ifj. Brenner József [Csáth Géza]: *Napló. 1906–1911*. Szerk. Beszédes Valéria. Szabadka, 2007, Életjel. 104. p.
- 41 Lásd bővebben Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, 2017, Osiris. 369–371. p.
- 42 „Az 1875-ben alakult Nemzetközi Társulat Főtanácsának 1880-ban lett tagja Vay Ödön báró, akinek felesége H. P. Blavatsky egyik unokatestvére volt.” Szegedy-Maszák Mihály közlése.
- 43 Saint-Germain gróf a 18. század egyik leghíresebb kalandora volt. Alkimista, herbaista, kémikus, diplomata, feltaláló, költő, zeneszerző, festő, orvos, látnok volt egy személyben, akinek mágikus cselekedeteket is tulajdonítottak. Többek között azt állította magáról, hogy olyan elixírt talált föl, aminek köszönhetően nem öregszik. Szabadkőműves és rózsakeresztes mesterként egyaránt hivatkoznak rá.
- 44 „Cooper-Oakley könyve aztán 1912-ben meg is jelent Milánóban, azt a feltételezést megfogalmazva, hogy Saint-Germain II. Rákóczi Ferenc természetes fia volt.” Tarjányi: *A szellem örvényében...* i. m. 97. p.
- 45 Tarjányi: *A szellem örvényében...* i. m. 98. p.
- 46 Tarjányi: *A szellem örvényében...* i. m. 20. p.
- 47 Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. Kritikai kiadás. Szerk. Tóth-Czifra Júlia – Veres András. Pozsony, 2011, Kalligram. 118. p. A vonatkozó jegyzeteket Bíró-Balogh Tamás készítette.
- 48 Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Budapest, 1938, Révai.
- 49 Tarjányi: *A szellem örvényében...* i. m. 19. p.
- 50 (MB.) [Mikos János]: A spiritizmus feladata. *Rejtelmes Világ*, 1897. okt. 3. 2. p. A szöveghelyre Tarjányi Eszter kötete hívta föl a figyelmet. Lásd Tarjányi: *A szellem örvényében...* i. m. 12. p.
- 51 A *Rejtelmes Világ* című spiritiszta folyóirat (1897–1900) rendszeresen közölte az országban működő szellemidézők körök szeánszainak jegyzőkönyveit, valamint Tábori Kornél szintén foglalkozott spiritiszta társaságok föltérképezésével, s az idővel megjelenő családokat is leleplezte. Híres volt László László esete az 1920-as évek elején, aki hipnotizálás segítségével többeket befolyásolt, sőt nem egy ízben öngyilkosságra is rábírt. Lásd bővebben Tábori Kornél: *Pesti spiritiszták*. Budapest, 1924, Tolnai Világlapja Kiadása.
- 52 „A levelezés alapján megállapítható, hogy több mint egy éven át dolgozott regényén, (legalább) 1925. szeptemberétől (legalább) 1926 szeptemberéig”. Kosztolányi Dezső: *Édes Anna. Kritikai kiadás*. Szerk. Veres András. Pozsony, 2010, Kalligram. 584., 638. p.
- 53 A szegedi Móra Ferenc Múzeum irodalmi gyűjteményében található levelet közli Lengyel András: Domokos László és Kosztolányi Dezső. Kiadatlan levelek. *Üzenet*, 1980/jan. 19. p.
- 54 Domokos László: A szellem élete. Az evangéliumi tanítás a huszadik század világosságában. Budapest, 1928, [Sylvester Nyomda].
- 55 „Drága jó Lacim, szép, megindító könyvedet hálással köszönöm. A villamosbeli kijelentésemet félreértetted. Agnosticus vagyok, de nem fennhéjázó. Szeretem a latin világosságot, de barátjaimat [sic!] még jobban szeretem.” Közli Lengyel: Domokos László... i. m. 19. p.
- 56 *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1967, Akadémiai. 389. p.
- 57 Az adatok forrása Granasztóiné Rózsaffy Lucy – egykori tanítvány és családi alapon ismerős – visszaemlékezése. Hangfelvétel, 1997. Az adatokért ezúton mondok köszönetet Granasztói Olgának.
- 58 Lásd bővebben Tarjányi: *A szellem örvényében...* i. m. 104. p.
- 59 Kosztolányi: *Édes Anna...* i. m. 225. p.
- 60 Lásd Kosztolányi Dezső: *Aranyársarkány. Kritikai kiadás*. S. a. r. jegyz. Bengi László – Parádi Andrea. Pozsony, 2014, Kalligram.
- 61 A hagyatéki anyagnak így megmaradt részét magángyűjtő bocsátotta a Kosztolányi Kritikai Kiadón dolgozó kutatócsoport (MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport) rendelkezésére, melynek akkor magam is tagja voltam. A műnek más magyar fordítása nem ismert, továbbá azt sem tudtuk kideríteni, ki küldte Kosztolányinak a gépiratot. Elképzelhető, hogy épp Domokos László.
- 62 Rónay György: Egy szecessziós regényünkről. *Vigilia*, 1973/11. 744. p.

- 63 Várhegyi Miklós hasonló következtetésre jut: „A regény hőséneke mását első pillantásra fölismerjük: maga az író ez a tétlen álomlátó. De nemcsak Balogh Fábiánba oltott bele vonásokat a maga énjéből, hanem a mellékszereplő Divéky Tamásba is, aki a pénzügyminisztériumban rovatokat ad össze s csak loppal mer áldozni műzsájának.” Várhegyi Miklós: Harsányi Kálmán élete és munkássága. Budapest, 1935, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. 30. p.
- 64 Harsányi Kálmán: *Az „okos” ember*. In uő.: *Ember, írások, problémák*. Budapest, 1929, Győző Andor. 31. p.
- 65 Harsányi Kálmán: *A kristálynézők*. Utószó Bodnár György. Budapest, 1993, Pesti Szalon Könyvkiadó. 70. p.
- 66 Harsányi Kálmán: A Komjáthy-kultusz. In Harsányi: *Ember, írások, problémák...* i. m. 11–12. p.
- 67 Rónay: Egy szecessziós regényünkről... i. m. 745. p.
- 68 Lásd még Németh: Életreform-törekvések... i. m. 74–76. p.
- 69 Gellér Katalin: Schmitt Jenő Henrik és a gödöllői műhely kapcsolata. *Katedrális*, 1991/1. 28. p.
- 70 Gellér: Schmitt Jenő Henrik... i. m. 32. p.
- 71 Harsányi Kálmán levele Bodor Aladárnak, Budapest, 1912. dec. 13. MTAK Kézirattára, Ms993.
- 72 Harsányi Kálmán: Emlékezés Körösfői Kriesch Aladáról (1921). In Harsányi: *Ember, írások, problémák...* i. m. 135. p.
- 73 Harsányi: *Ember, írások, problémák...* i. m. 234–235. p.
- 74 Schopenhauer: Kísérlet a szellemlátásról s mi azzal összefügg. Ford. Liebermann Pál. In *Parerga és Paralipomena. Kiseb filozófiai írások*. II. köt. Budapest, 1924, Világirodalom Könyvkiadóvállalat. 158. p. A szöveghelynél, amelyhez a jegyzet társul Schopenhauer Photius-t idézi, aki Damascius-ról szóló cikkelyében az alábbiakat mondja: „egy szent nő, egészen megfoghatatlan, istenségben részes (v[agy]. isteni rendelésből való) természetű: mert tiszta vizet öntvén egy üvegkehelybe, látta benn a kehelyben, a vízen áttekintve, az eljövendő események megjelenő alakjait és megmondta őket előre a látomásból, úgy a mint bizonyosan be kellett következniök; s nem maradt rejtve előlünk a dolog beigazoltatása.”
- 75 Joire, Paul: Kristálylátományok. A *Psychische Studien* nyomán. *Égi Világosság*, 1915/febr. 97. p.
- 76 Szikossy Ferenc: A kristályok delejes hatásai. *Égi Világosság*, 1935/nov. 521. p.



BUJI FERENC

Srí Arulparánanda Szvámigal és a meg nem különböztetés bölcssége

Ó Siva, Kegyelem Óceánja,
ki a végtelen öröm táncát járod
a Színtiszta Tudat tágas csarnokában,
messzetúl a gondolatok síkján...

Tájumánavar

Egy az Eggyel, egy az Egyből, egy az Egyben, és
mindörökké egyetlen Egy.

Eckhart mester

- I. A Coomaswamyk
- II. A Ponnambalamok
- III. A történelmi kontextus
- IV. Rámaszvámí Pillai
- V. Tillaináthan szvámí
- VI. Arulparánanda
- VII. A mester és tanítványai
 - 1. Ramanathan Ponnambalam
 - 2. Arunachalam Ponnambalam
 - 3. Edward Carpenter
- VIII. Mahászamádhi
- IX. A Jó és a Rossz Tudásának Fája
- X. A modern tudomány
- XI. *Avivéka*
- XII. A meg nem különböztetés bölcssége
- XIII. A tér három fokozata
- XIV. Befejezés

Srí Arulparánanda a XIX. századi Dél-India és Ceylon (a mai Srí Lanka) egyedülálló személyisége, valahol a vallás és a politika metszéspontjában, aki azonban még saját hazájában is tökéletesen ismeretlen. Ismeretlen annak ellenére, hogy a korabeli ceyloni politika két leginkább meghatározó személyiségére, láthatatlanul ugyan, de túlbecsülhetetlen hatást gyakorolt. Srí Arulparánanda nevével először Edward Carpenter, a Magyarországon jószerivel ismeretlen, de az angolszász világban jól ismert szociális gondolkodó indiai útirajzában (*From Adam's Peak to Elephantia. Sketches in Ceylon and India – 1892*) találkoztam. Ez a könyv indította

ezt az izgalmas „szellemi nyomozást”, amelynek során nemcsak Arulpa-ránanda különleges személyiségének és életének eddig ismeretlen oldala tárult fel, hanem számos olyan összefüggés is, melynek szálai jóval túl-nyúlnak az Indiai szubkontinensen.

I. A COOMARASWAMYK

1947. augusztus 22-én a Bostoni Szépművészeti Múzeum (Boston Museum of Fine Arts) keleti és muszlim gyűjteményének kurátora 70. születésnapja alkalmából elmondott beszédében megemlítette, hogy a tradicionális-szakraális művészet iránti érdeklődése természetes módon vezette el az összehasonlító vallástudomány és a metafizika területére. Az ünnepelt az az Ananda K. Coomaraswamy (1877–1947) volt, aki már fiatalon beírta magát az egyetemes művészettörténet legnagyobb kutatói közé *Mediaeval Sinhalese Art* (1908) és *The Arts and Crafts of India and Ceylon* (1913) című munkáival, hogy ne is említsük a *Rajput Painting* (1916) című monográfiáját, amely az első tudományos beszámoló volt az északnyugat-indiai rádzsasztáni művészetről, valamint *The History of Indian and Indonesian Art* (1927) című munkáját, amelyben szisztematikusan mutatta be az indiai szubkontinens és a kulturális befolyási övezete alá tartozó területek művészetét.¹

Coomaraswamy eredendően azonban nem művészettörténész, hanem geológus volt, és számos munkája jelent meg e területen is. Figyelme azonban az ásványokról gyorsan a lelőhelyek tőszomszédságában található műemlékek felé fordult, majd az ezek hátterében meghúzódó, az adott társadalom legmélyebb gyökereit alkotó metafizikai gondolkodás került figyelme középpontjába. Rendkívüli erudícióról és elmélyültségről valló tanulmányok és könyvek sorozatában irányította olvasói figyelmét az egyes vallások mögötti metafizikai réteg univerzalitására, egy valódi *philosophia perenniste*. Mircea Eliade szerint Coomaraswamy „az évszázad legtanultabb és leginkább kreatív gondolkodású tudósainak egyike”, és Coomaraswamy már Eliade Romániában kiadott legendás folyóiratának, a *Zalmoxis*nak az első számába is publikált egy tanulmányt („The Philosophy of Medieval and Oriental Art”). Aligha vonható kétségbe, hogy Ananda K. Coomaraswamy Ceylon (1972 óta Srí Lanka) történetének világviszonylatban is az egyik legnagyobb hatású személyisége volt.

A 70. születésnapján elmondott beszédében azonban nemcsak életútjáról beszélt, hanem bejelentette, hogy feleségével együtt szándékában áll hazaköltözni Indiába, és búcsút vett amerikai munkatársaitól és barátaitól.

Nem hagytak érintetlenül azok a vallásfilozófiák, amelyeket tanulmányoztam, s amelyekhez a művészettörténeten keresztül jutottam el. *Intellige ut credas!*² Az én esetemben legalábbis az értelmi megragadás magában foglalta a hitet. És számomra most jött el az ideje annak, hogy az aktív életmódot felcseréljem egy olyan életmódra, amelyben a kontempláció kapja a nagyobb szerepet, s amelyben, reményeim szerint, közvetlenebb és teljesebb tapasztalatot tudok majd szerezni annak az igazságnak legalábbis egy részéről, amelyet mind ez ideig elsősorban logikai módon ragadtam meg.³

Coomaraswamy beszéde 1947. augusztus 22-én – pontosan születésének 70. évfordulóján – hangzott el, a sors azonban nem engedte teljesülni tervét, mert születésnapja után alig két hétre, 1947. szeptember 9-én szívinfarktusban elhunyt.

Bár Coomaswamy arról beszélt, hogy *hazatér* Indiába, ő azonban nem Indiában született, hanem az akkor még a Brit Birodalom részét képező Ceylonban,⁴ a főváros melletti Kollupitiyában (ma már Colombo külvárosa). Nem sokáig maradt azonban Ceylonban, angol édesanyja ugyanis nem bírta a helyi klímát, és ezért úgy döntött a család, hogy az anya gyermekével együtt visszatér Angliába, s amint hivatali teendői engedik, férje is csatlakozik hozzájuk. A család újraegyesülése azonban megghiúsult, ugyanis Coomaswamy édesapja nem sokkal ezt követően meghalt. Így a kis Ananda kétévesen félárva maradt.

Ananda oktatásáról eleinte édesanyja és édesanyjának férjzetlen nővére gondoskodott, majd 12 éves korában az előkelő gloucestershire-i Wycliffe College-ba került, ahol a klasszikus nyelvek mellett izlandiul is tanult (később az Edda egyik kiemelkedő részét, a Völuspát angolra fordította).⁵ Ezt követően 20 éves korában tanulmányait a Londoni Egyetemen (University of London) folytatta, ahol három év múlva botanikából és geológiából kiváló minősítéssel megszerezte a természettudományok baccalaureusa (Bachelor of Science) fokozatot.

Természetesen egyszerű ceyloniként ilyen tanulmányi lehetőségek nem álltak volna rendelkezésére. Édesanyja, Elizabeth Clay Beeby azonban egy komoly indiai és ceyloni kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező kenti arisztokrata család sarja volt. Coomaswamy nevének egyik eleme, a K. – Kentish – pontosan erre a kenti származásra utal. Így neveltetésében és tanulmányaiban anyai őseinek nemcsak angol, hanem arisztokrata volta is meghatározó volt. Coomaswamy azonban az angol nevelés ellenére sem feledkezett meg atyai őseinek távol-keleti származásáról, és az egyetem elvégzése után nem sokkal geológiai kutatásai miatt a Ceyloni Ásványtani Felmérés vezetőjévé nevezték ki (1903–1906). Ennek az időszaknak a termése részint a *Mineralogical Survey of Ceylon* két kötete, részint pedig egy új, különlegesen nagy sűrűségű (9,7 g/cm³) ásvány felfedezése. Egy magánlevelében Marie Curie azt javasolta az ifjú Coomaswamynak, hogy az ásványt felfedezőjének neve után „coomariit”-nak nevezze el, ő azonban az „uraninit” nevet adta neki (később az ásvány magas tóriumtartalma miatt a „torianit” nevet kapta). Már ez a fiatalkori eset is jól mutatja Coomaswamy később egészen határozott formákban megjelenő beállítottságát, személyiségének háttérbe szorítását az általa képviselt eszmékkel szemben. Ideje nagy részét ekkoriban a Szubkontinens és Anglia között osztotta meg. A Londoni Egyetemen 1906-ban, 23 éves korában – és első ceyloniként – megszerezte geológiából a természettudományok doktora (Doctor of Science) fokozatot.

Geológiai és mineralógiai kutatásai során azonban Coomaswamy figyelme – mint ahogy fentebb már szó volt róla – egyre inkább a tradicionális művészet irányába fordult. Legelső művészettörténeti munkája, a *Photographs of Minor Sinhalese Arts* négy kötete (1903) után sorra jelentek meg hasonló tematikájú munkái, úgy-hogy kiterjedt művészettörténeti kutatásai miatt 1917-ben felajánlották neki a Bos-

toni Szépművészeti Múzeum egyik kurátori állását (Keeper of Indian and Mohammedan Art), amit Coomaswamy el is fogadott. Így negyvenéves korában az Egyesült Államokba költözött, s élete végéig ott is maradt: soha többé nem ment vissza Angliába, és Ceylonba is csak egyszer látogatott el.⁶ A múzeum keleti gyűjteménye jórészt az ő munkássága révén jött létre.

De Coomaswamy nemcsak anyai őseinek köszönhetette, hogy ilyen különleges életpálya jutott osztályrészéül. Édesapja semmilyen értelemben nem volt rangon aluli társa feleségének: az első ceyloni, sőt az első ázsiai származású volt, akit Angliában lovaggá ütöttek (1874). Sir Mutu Coomaswamy (1833–1879) kora egyik meghatározó politikai személyisége volt, akit 1861-ben választották a Ceyloni Törvényhozó Tanács tagjává.⁷ A Törvényhozó Tanács abban az időben a legmagasabb politikai testületnek számított Ceylon szigetén, vagyis Lankán (a szanszkrit *lanka* jelentése „sziget”), melyben helyi származásúak is részt vehettek, és gyakorlatilag kormányzati funkciót töltött be. A testület tizenhat taggal rendelkezett, akiknek többsége azonban brit származású volt, és a született ceyloniak – szingalézek, tamilok, mókók – csak kisebbséget alkothattak a testületen belül. E testület tagja volt Mutu Coomaswamy tizennyolc éven keresztül, egészen 1879-ben bekövetkezett haláláig.

Sir Mutu azonban nemcsak a ceyloni politikai életnek volt meghatározó személyisége, hanem – egyik hosszabb európai tartózkodása során (1862–1865) – Angliában is a legmagasabb körökbe volt bejáratos. Gyakori vendége volt a viktoriánus Anglia egyik legnagyobb hatású politikusának, Lord Palmerstonnak, de baráti viszonyt ápolt John Russellel, Alfred Tennysonnal és Matthew Arnolddal is.⁸ Benjamin Disraeli, a korabeli Anglia másik legnagyobb hatású politikusa⁹ pedig 1874. augusztus 6-án személyesen kísérte a királyi palotába a lovaggá ütési ceremóniára, és utolsó, befejezetlen regényének a *Falconet*-nak egyik szereplőjét, Kusinarát Mutu Coomaswamyról mintázta. Európai tartózkodása során Coomaswamy számos előadást tartott a hinduizmusról és a védánta-bölcseletről. Sir Mutu volt az első ázsiai, akit az egyik hagyományos londoni ügyvédi kamara (Inns of Court) a tagjai (*barristers*) közé fogadott.¹⁰

Mutu Coomaswamy azonban nemcsak politikai vonatkozásban volt meghatározó személyisége a brit Ceylonnak, hanem egyrészt komoly affinitással rendelkezett a ceyloni, tágabban pedig az egész hindu-buddhista kultúra iránt is, másrészt pedig kiváló nyelvérzéke révén (angol, tamil, szingaléz, páli, görög, latin) otthonosan mozgott az egyetemes kultúra területén is. E tekintetben elsősorban nem saját munkái, hanem fordításai révén járult hozzá a hinduizmusról való ismereteink elmélyítéséhez. Két hagyományos drámai munkát is átültetett angolra: a *Hariscandrát* tamilból, a *Dhátávamsát* pedig páliból.¹¹ Lefordította angolra és jegyzetekkel látta el a páli kánon egyik legrégebbi darabját, a *Szutta Nipátát*, valamint angol prózára fordította az egyik legjelesebb tamil költő és misztikus, Tájumánavar 152 himnuszát.¹²

Sir Mutu Coomaswamy 1875-ben, 42 éves korában vette nőül a tehető kenti arisztokrata család akkor 23 éves sarját, Elizabeth Clay Beebyt. Az esküvői szertartást nem kisebb méltóság celebrálta, mint az Anglikán Egyház első – *primus inter pares*

– embere, a canterburyi érsek. A korabeli beszámolók szerint Elizabeth nemcsak előkelő származású és nagyon szép volt, hanem igen művelt is. Gyermekek, Ananda két évre rá született. Nem sokkal ezt követően Elizabeth betegsége miatt ő és a kis Ananda elhajózott Angliába azzal, hogy férje nemsokára követi őket. Mutu Coomaswamy azonban soha többé nem látta viszont gyermekét és feleségét: négy év házasság után, 46 éves korában, pontosan azon a napon, amikor Ceylonból Angliába kihajózott volna, 1879. május 4-én veseelégtelenség következtében elhunyt.

Mutu Coomaswamy úgyszintén nem minden családi háttér nélkül került a ceyloni politikai élet élére. Édesapja, Arumugampillai Coomaswamy (1783–1846) 1833-tól, vagyis a Törvényhozó Tanács megalapításától kezdve haláláig a „Tamil Szék” birtokosa volt, ami azt jelenti, hogy a Sziget tamil – és mór¹³ – közösséget ő képviselte a Törvényhozó Tanácsban.

II. A PONNAMBALAMOK

Nem követjük tovább a Coomaswamy család idők homályába vesző történetét, hiszen e tanulmány nem családtörténetet kíván adni. Arumugampillai Coomaswamynak második feleségétől egy fia és egy leánya született. A fiú a már említett Mutu Coomaswamy. Leánytestvérét, Sellachchi Coomaswamyt Arunachalam Ponnambalam (1814–1887), a Coomaswamy családhoz hasonlóképpen komoly múlttal rendelkező Ponnambalam család sarja vette nőül. Arunachalam Ponnambalam komoly hivatali karrier várományosa volt, de mivel e téren akadályokba ütközött, kereskedelemmel kezdett foglalkozni. Minthogy azonban a kereskedelem sem hozta meg számára a várva várt sikert, végül a vallásban találta meg lelke békéjét, és kora egyik meghatározó vallási aktivistájává vált. Három gyereke született, mindhárom fiú – és mindhárman túlbecsülhetetlen politikai és kulturális szerepet játszottak a modern Ceylon kialakulásában. A három testvér Coomaswamy, Ramanathan és Arunachalam.¹⁴ Mivel édesanyjuk korán meghalt (a legidősebb fiú is még csak 6 éves volt ekkor), a három fiút anyai nagyanyjuk, Mutu Coomaswamy édesanyja nevelte fel,¹⁵ Mutu pedig – aki ekkoriban még gyermektelen volt – gyakorlatilag saját fiaiként kezelte őket, s ők is második apjuknak tekintették nagybátyjukat.

A három testvér közül a legkevésbé sikeres a legidősebb volt, *Ponnambalam Coomaswamy* (1849–1905). Általános vélemény szerint azonban éppen neki voltak a legkiválóbb képességei: határozott, elszánt és kiváló intellektuális képességekkel rendelkező férfiú volt, aki ráadásul nagyon jól ismerte a tamil klasszikus irodalmat. 1893-tól 1898-ig, egy cikluson keresztül volt a Törvényhozó Tanács tagja a ceyloni tamil közösség legfőbb képviselőjeként. Coomaswamy autonóm személyiség volt, és egyetlen megmaradt fényképén is látszik jellemének nemessége és rendíthetetlen-sége. Honfitársaitól a „Hultsdorf Oroszlánja”¹⁶ *epitheton ornans*t kapta, mivel a Tanácson belül a leghatározottabban ő képviselte a tamil érdekeket a brit érdekekkel

szemben. Emiatt aztán szembe is kerül a brit gyarmati hatóságokkal, akik nem támogatták a Törvényhozó Tanácson belüli tagságának meghosszabbítását. Részint kompromisszumokra nem hajló beállítottsága, részint viszonylag korai halála miatt nem tölthetett be olyan kiemelkedő szerepet a formálódó Ceylon történelmében, mint testvérei.

Politikai értelemben a három testvér közül a legnagyobb tekintélye a középsőnek, *Ponnambalam Ramanathan*nak volt (1851–1930). Ramanathan kiegyensúlyozottabb és kevésbé „offenzív” személyiség volt, mint a bátyja, és eredményeit elsősorban ennek köszönhette. Míg Coomaswamy határozott nacionalista attitűddel lépett a politika porondjára, öccse elsősorban morális politikus volt. Tanulmányait a nagyhírű colombói Royal College-ban kezdte, majd a madrasi egyetemen jogot tanult. A Törvényhozó Tanácsban 1879-től ő képviselte a Sziget tamil lakosságát. 1886-ban feleségével együtt öt hónapos európai tanulmányútra indult, és ebből az alkalmából az egyik legtekintélyesebb londoni ügyvédi kamara, az Inner Temple felajánlotta neki a tagságot *honoris causa*, melyet öelötte csak két ember kapott meg: a kor egyik híres amerikai ügyvédje és a walesi herceg, a leendő VI. Edward király. 1892-ben lemondott tanácsnoki tisztségéről, mert őt nevezték ki a legfőbb államügyész-helyettesnek, mely a legmagasabb igazságügyi poszt volt, amit helyiek betölthettek a gyarmati angol kormányzatban, s amelyet egészen 1906-ig gyakorolt. A kormányzó, Sir James London őt bízta meg a Törvényhozó Testületnek előterjesztett iratok előkészítésével és kidolgozásával. Ramanathan helyreállította az egyik colombói templomot, mely jelenleg is a főváros egyik fő nevezetessége, s amely ma már a „Sri Ponnambalam Vanesar Kovil” nevet viseli. 1881-ben megalapította a Postatakarékpénztárt (Post Office Savings Bank), mely Ceylon első, saját alapítású bankja volt. Mint nagybátyját, Mutu Coomaswamyt, 1921-ben őt is lovaggá ütötték. 1913-ban leánykollégiumot, 1921-ben pedig fiúkollégiumot alapított: mindkettő az első hindu iskola volt Ceylonban, a fiúkollégium épülete pedig a későbbi egyetem alapjává vált. Öccsével együtt oroszlánrésze volt a Ceyloni Egyetem (University of Ceylon) megalapításában: ő hívta életre az egyetem alapítását előkészítő bizottságot. 1922-től újra a Törvényhozó Tanács tagjává választották, és egészen haláláig töltötte be e posztot (a második ciklusban az északi tamil területek képviselőjeként). Beszédeit később megjelentették, de számos, főként vallási témájú könyvet is írt: *The Gospel of Jesus According to St. Matthew* (1898); *An Eastern Exposition of the Gospel of Jesus according to St. John* (1902); *The Culture of the Soul among Western Nations* (1906); *The Spirit of the East Contrasted with the Spirit of the West* (1906). Szanszkritból tamilra fordította és részletes kommentárokkal látta el a Bhagavad Gítát (1914). Ramanathan gyakorlatilag hasonló szerepet játszott a ceyloni politikában, kultúrában és gazdaságban, mint Magyarországon Széchenyi István.

Ponnambalam Arunachalam (1853–1924)¹⁷ úgyszintén a colombói Royal College-ban kezdte és a madrasi Presidency College-ban folytatta tanulmányait, de ösztöndíjas hallgatóként a cambridge-i egyetemen szerezte meg jogi diplomáját. Nagybátyja, Mutu Coomaswamy révén, aki jól ismerte a kor brit világának számos notabilitását, Arunachalam is bejáratos lett a legmagasabb körökbe. Ebből az időből

fakad élethosszig tartó barátsága a kor egyik neves szociális gondolkodójával és írójával, Edward Carpenterrel. Hazatérve ügyvédi pályára akart lépni, de Mutu Coomaraswamy a frissen diplomázott Arunachalamot a közszolgálat felé irányította. A Sziget több városában is törvényszéki feladatokat látott el, és kiváló munkájára a legfelső bíróság elnöke is felfigyelt. 1888-tól 1902-ig a Nyilvántartási Hivatal vezetőjévé nevezték ki, és a nyilvántartási rendszert olyan magas szintre emelte, hogy az még az európai országokban is példátlan volt. Az 1901-es népszámlálás az ő szervezésében és vezetésével folyt le, mely egyúttal a Sziget etnológiai, társadalmi és gazdasági viszonyairól is pontos képet adott. Négy kötetben, *The Census of Ceylon* címen jelentette meg a népszámlálás eredményeit. Mint ahogy két bátyját, úgy őt is beválasztották a Törvényhozó Tanácsba, ahol 1906-tól 1913-ig foglalta el a Tamil Széket. A Korona érdekében végzett kiemelkedő szolgálataiért 1913-ban V. György király a Buckingham Palotában lovaggá ütötte. 1906-tól a Ceyloni Egyetem megalapítását előkészítő társaság elnöke és a Mezőgazdasági Társaság elnökhelyettese volt. 1915-ben megalapította a Ceyloni Társadalmi Szolgálat Szövetséget (Ceylon Social Service League), melynek első elnöke lett, majd 1917-ben a Ceyloni Reform Szövetséget (Ceylon Reform League): az elsővel a ceyloni lakosság általános életkörülményein kívánt javítani, míg a másodikkal Ceylon társadalmi-politikai önrendelkezése irányában egyengette az utat. Ez utóbbi célt szolgálta az 1919-ben ünnepélyes keretek között megnyitott Ceyloni Nemzeti Kongresszus, melynek első elnökévé őt választották. 1919-ben létrehozta az első ceyloni szakszervezetet. Közben tudományos kutatómunkájának elismeréseképpen a nagy múltú Királyi Ázsiai Társaság (Royal Asiatic Society) Ceyloni Ágának elnökévé választották, úgyszintén elsőként a ceyloniak közül. Számos tanulmánya és fordítása jelent meg a Sziget hindu vallásosságának különféle aspektusaival kapcsolatban.

A három Ponnambalam-fiú Ceylon legképlékenyebb időszakának három meghatározó személyisége volt, akiknek emlékét a mai Srí Lankán mind a mai napig kultikus tisztelet övezi. Joggal fogalmazott úgy a középső testvér életrajzírója, hogy „soha nem fordult még elő, hogy három testvér olyan kiemelkedő és meghatározó közéleti szerepet játszott volna [egy ország életében], mint Mudaliyar Ponnambalam három fia”¹⁸ Ramanathan és Arunachalam azonban 1888-ban megismerkedett valakivel, s ez a találkozás olyan rendkívüli hatással volt a két testvérré, hogy attól fogva már nem ugyanazok az emberek voltak, mint korábban. Mielőtt azonban még kitérnénk erre a kiemelkedő, de a külső szemlélő számára mégis rejtve maradó eseményre, illetve arra a különleges emberre, aki a kor e két nagyformátumú ceyloni politikai személyiségét olyan radikálisan megváltoztatta, vissza kell térnünk röviden Mutu Coomaraswamyhoz, mert e különleges találkozás gyökerei az ő politikai szerepéig nyúlnak vissza.

III. A TÖRTÉNELMI KONTEXTUS

A brit gyarmatosítás előretolt ágense a Kelet-Indiai Társaság (East India Company) volt. A társaságot a Brit Korona alapvetően kereskedelmi célok érdekében hozta létre

pontosan 1600. december 31-én, de az egyre inkább egy önálló politikai-katonai nagyhatalommá nőtte ki magát, és részint szerződésekkel, részint gazdasági fölnyene által, részint pedig háborúk révén fokozatosan uralma alá hajtotta az egész történelmi Indiát (amelynek határai jóval túlterjedtek a mai India határain).¹⁹ Az uralmuk alá hajtott területeken azonban eleinte meghagyták az eredeti közigazgatási és politikai rendet, vagyis az egyes uralkodók ugyanúgy gyakorolhatták hatalmukat, mint korábban, és csak fokozatosan igyekeztek teljessé tenni hatalmukat az adott államalakulatok fölött. Ennek egyik legfőbb eszköze az úgynevezett Doctrine of Lapse volt, melyet talán „Átszállási Elvnek” lehetne fordítani, s amelynek az a lényege, hogy ha egy királyság uralkodója egyenes ági fiú leszármazott nélkül halt meg, akkor királysága személyes vagyonával egyetemben rászállt a brit Kelet-Indiai Társaságra, illetve később a Brit Koronára.

A Ceylonhoz legközelebb eső kelet-indiai terület a tandzsávúri Maráthá Királyság²⁰ birtokában volt. A királyság utolsó előtti rádzsája, II. Szerfódzsi 1799-ben ismerte el a Kelet-Indiai Társaság fennhatóságát annak fejében, hogy egy kritikus helyzetben visszasegítették a trónra, és 1800-ban jött létre a már brit fennhatóság alá tartozó Tanjorei Körzet (District of Tanjore).²¹ Szerfódzsi ugyan kénytelen volt lemondani arról, hogy önálló hadsereget tartson, és adót is kellett fizetnie a „Tiszteletreméltó Társaságnak” (mint ahogy gyakran a Kelet-Indiai Társaságot nevezték), de királyságán belül megőrizhette korábbi hatalmát és jogait. Utódja – és egyben fia –, a tandzsávúri Maráthá Királyság utolsó rádzsája, a Bhonszle dinasztia utolsó királyi sarja, II. Sivádzsi 1832-ben követte apját a trónon.²² A rádzsza azonban 1855. október 29-én hirtelen úgy halt meg, hogy nem született egyetlen egyenes ági fiú örököse sem (csak egyetlen leánya volt),²³ nem adoptált fiúgyermeket, és nem volt fivére sem – vagyis nem volt senki, akire örökiül hagyhatta volna a rádzsaságot. Hogy a szenior özvegy Maharáni („királyné”), Kámáksi Báí Szahiba elkerülje a trón megüresedését, egy nappal később, 1855. október 30-án „III. Szerfódzsi” néven adoptálta a néhai rádzsza – első lányától származó – fiúunokáját.²⁴ A Korona azonban nem fogadta el az adoptációt, és érvényesítette jogait: a Doctrine of Lapse alapján 1856. április 16-án anektálta királyságot, egy évvel később pedig a néhai rádzsza privát tulajdonát is lefoglalták egészen a *regaliáig* (koronázási jelvényekig) elmenően.²⁵

Az özvegy királyné, a Maharáni szorult helyzetében segítséget keresett, valamiféle kapcsolatot az angol kormányhoz, hogy fogadják el legitim örökösként az adoptált gyermeket. Olyan közvetítőt kellett találnia, akinek komoly befolyása van a brit parlamenti körökben, s aki ugyanakkor szimpatizál monarchista törekvéseivel is. Úgy gondolta, hogy aki e kényes ügyben eljárhatna, az csakis a szomszédos Ceylon tamil politikai vezetője, Mutu Coomaraswamy lehetne. S csakugyan, erre semmiképpen nem találhatott volna megfelelőbb embert önála. A ceyloni tamilok egyébként is házójuknak érezték a tandzsávúri körzetet és általában Délkelet-Indiát. Már csak egy feladata volt: fölvenni Mutu Coomaraswamyval a kapcsolatot és megnyerni ügyüknek. Ennek érdekében a néhai rádzsza bizalmasát és főtanácsadóját, Rámaszvami Pil-lait kérte fel. Mutu Coomaraswamy fogadta az északról érkező küldöttet, és úgy

döntött, hogy megpróbál közbenjárni annak érdekében, hogy a britek elfogadják az adoptációt és visszahelyezzék a trónra a Bhonsze dinasztia ifjú, trónfosztott leszármazottját. Próbálkozása azonban rajta kívül álló okokból kudarcba fulladt, ugyanis a néhai rádza fiatalabb özvegye úgyszintén közbenjárt a brit parlamentben annak érdekében, hogy *ne* az adoptált gyermek – a rádza első lányának gyermeke – legyen a trónörökös, hanem a rádza második leánya.²⁶ Így aztán a britek, kihasználva a királyi családon belüli viszályt, mindent hagytak a régiben.²⁷ Mutu Coomaswamy ilyen módon csak annyit tudott elérni, hogy a Maharáni – a királyi családdal együtt – több privilégiumát is visszakapta, ezenkívül komoly jóvátételi összeget és tekintélyes életjáradékot is kapott. Mutu Coomaswamy közbenjárását a Maharáni azzal hálálta meg, hogy egy elefántcsontból és aranyból készített Natarádza-szobrot küldött neki, mely Sivat mint kozmikus táncost ábrázolja.

IV. RÁMASZVÁMI PILLAI

És ez az a pont, ahol vissza kell térnünk két főhősünkhöz, a két Ponnambalam testvérhez, Ramanathanhoz és Arunachalamhoz, illetve ahhoz az emberhez, aki a két testvért 1888-ban felkereste, s akiknek hatására egész lényük gyökeresen megváltozott. Ez az ember nem más volt, mint az, aki körülbelül 30 évvel korábban a Maharáni küldöttként Mutu Coomaswamyt is felkereste: Rámaszvami Pillai (Ramaswamy Pillai). Ekkor azonban már nemcsak küldöttként jelent meg, hanem a legvégső emberfeletti beteljesedés (*móksa*) birtokosaként – és tanítójaként.

Rámaszvami Pillai születési évét nem ismerjük, de amikor az 1888-ban újra megjelent Ceylonban, 70 éves körüli volt, s így 1820 körül születhetett,²⁸ feltehetőleg Tandzsáúrbán. Mint a rendkívüli emberek esetében gyakran, születését jelek előzték meg. Édesanyjának először lánya született. A kislány azonban még néhány éves korában komoly betegségbe esett. Édesanyja kitartóan ápolta, ám a gyermek állapota nemhogy javult volna, de folyamatosan romlott. Egyik alkalommal, amikor édesanyja a kimerültségtől elaludt, álmot látott: Muruhan, a háború és bölcsesség istene jelent meg előtte az aszkéták okkersárga viseletében, a haja koronaként *rudrása*-szemekkel ékesítve,²⁹ kezében dárdával. Az édesanya a kislányra mutatott, és azt mondta: „Nézd, Uram, milyen állapotban van!” Az istenség erre visszakérdezett: „Bolond asszony, *ezt* nevezed te gyerekek?! Mostantól számítva a hatodik hónap múlva a méhedbe fog lépni az én egyik hívem. Ő lesz a te gyereked!” Amint álmból felébredt az édesanya, kislányát halva találta ágyában. Muruha isten szavainak megfelelően hat hónap múlva férjétől gyermeke fogant. A gyermek megszületett és szépen cseperedett, 16 éves korától fogva pedig elmélyült imádója lett Muruha istennek. Egy napon, amikor a tandzsáúri Brihadísvara Csóla-templomban volt, elaludt, és akárcsak édesanyja, álmot látott. Álmban Muruha isten jelent meg neki okkersárga öltözetben, trónján ülve, szent hamuval meghintve, haja koronaként *rudrása*-szemekkel ékesítve, *risikk* és *sziddhák*kal körülvéve. Az ifjú azonnal odament az istenséghez, földre borult előtte,

az istenség pedig, ahogy az a saiva iratokban megszokott, lábát az előtte lévő ifjú fejére helyezte, szent hamuval dörzsölte be, majd miután nyelvére betűket írt, ekképpen szólt hozzá: „Majd eljövünk hozzád, hogy beavassunk.” Az álmot követően Rámaszvami Pillai szinte minden erőfeszítés nélkül sajátította el a szakrális tudományok különböző formáit, a saiva, a sziddhánta és védánta bölcséletet és a *sziddhák* rejtett tanításait. A szakrális tudás – *scientia sacra* – azonban nem elégítette ki az ifjút, és egy idő múlva feltámadt benne a szomjúság a végső, abszolút tudásra, a *dzsnyánára*. Egyik alkalommal, amikor a Tandzsávúrtól 30 kilométerre fekvő Kumbakónam felé tartott,³⁰ hogy teljesítsen egy világi megbízást,³¹ Muruha beváltotta ígéretét, s megjelent előtte mestereként egy földi *guru*, Tillaináthan szvámí formájában. Az érett lelkek azonnal felismerik mesterüket, s így volt ezzel Rámaszvami Pillai is.³²

V. TILLAINÁTHAN SZVÁMÍ

Tillaináthan szvámí alakja meglehetősen homályba vész, de valami azért mégiscsak kirajzolódik róla. Gazdag hajótulajdonos kereskedőcsaládból származott, a Bengáli-öböl valamelyik városából, nem messze Tandzsávúrtól. Miután elérte a *móksát*, vagyis a végső megszabadulást, felszámolta minden világi kötődését, javait szétosztotta, és erdei remetének állt. Ahogy már az ilyenkor lenni szokott, anyja és testvérei mindent elkövettek annak érdekében, hogy visszatartsák, de eredménytelenül. 1857 és 1872 között többször is megjelent Tandzsávúrban, de ezt követően senki sem látta.

Az egyetlen esemény, amely fényt vet Tillaináthan személyiségére, egy sajátos történelmi esethez kapcsolódik. Az angol gyarmatosítók elleni 1857–1859-es úgynevezett szipojlázadás³³ közepette a felkelés egyik vezetője, a kánpuri csapatok parancsnoka, India egyik legnagyobb szabadsághőse, Nana Szahib (1824–1857 [eltűnésének éve]) elbujdosott. Nana Szahib a Maráthá Birodalom *pésvájának* (főminiszter), II. Nadzsi Raónak (1775–1851) volt az adoptált fia, s egyúttal a Maráthá trón várományosa.³⁴ A brit hatóságok az adoptációt ezúttal sem fogadták el – viszont Nana Szahib sem nyugodott bele a trón elvesztésébe: a kánpuri lázadó csapatok élére állt. Miután egy vesztes csatát követően elbujdosott, a brit hatóságok mindent elkövettek, hogy kézre kerítsék, de soha nem találták meg. Egyes feltételezések szerint önmagát aszkétának „álcázva”³⁵ India különböző nagy kiterjedésű erdősegeiben rejtőzködött.³⁶ Joggal gyanakodtak arra, hogy Tandzsávúr felé is elvetődhetett, hiszen Tandzsávúr is Maráthá királyság volt. Éppen ezért az összes tandzsávúri aszkétát előállították, abba a reményben, hogy megtalálják közöttük Nana Szahibot. 1862-ben vagy 1863-ban Tillaináthanra is sor került, és a kumbakónami helyettes rendőrbíró elé vitték. Azonnal fölmérték, hogy Tillaináthan nem lehet a körözött Nana Szahib, viszont a megjelenése láttán közölték vele, hogy a kormány rendelete értelmében ezentúl illendő módon kell öltözködni. A rendőrbíró azonban jóindulattal volt Tillaináthan irányában, és sejtve, hogy nem fog engedelmessé válni, egy jómódú tamil kereskedőt bízott meg azzal, hogy ebben a kritikus helyzetben kezeskedjen

Tillaináthanért. Ahogy azonban a kereskedő meglátta Tillaináthant, vonakodott engedelmessé válni a parancsnoknak, mivel látta, hogy ő semmit nem kérhet számon egy szentként tisztelt és messze fölötté álló személyiségtől, különösen nem a hindu szokásokkal szöges ellentétben. Erre Tillaináthan megjegyezte a kereskedőnek: „Nagyon helyes! Nem volna tanácsos jótállnod értem. Maga az angol kormány sem tudna jótállni azért, aki a kormányokat teremti és elpusztítja.”³⁷ Majd én jótállok magamért.” Ezt követően elengedték. Miután azonban a parancsnok felettesei tudomást szereztek az eljárásról, a helyettes rendőrparancsnokot megrótták engedékenysége miatt, és kiküldték Tillaináthanhoz a felügyelőt tíz tamil szolga kíséretében, hogy előállítsák. Tillaináthan először nem volt hajlandó beleegyezni semmiféle vizsgálódásba, de miután a felügyelő azt mondta neki, hogy ha üres kézzel tér vissza, akkor elbocsátják, engedett – „csak hogy a felügyelőnek semmi bántódása ne essék”. A felügyelő Kumbakonamból a tíz szolga kíséretében a 40 kilométerre fekvő Tandzsávúrba, a Tanjorei Körzet főtisztviselőjéhez (District Collector), G. Lee Morrishoz vitte őt.³⁸ Morris azonnal rendreutasította Tillaináthant hiányos ruházata miatt, mely véleménye szerint egy félkegyelműre vallott. Tillaináthan azonban közölte Morrissal, hogy ő a félkegyelmű, ha nincsen tisztában azzal, hogy számára mint aszkéta számára éppen ez az adekvát öltözködés – és elmagyarázta neki az életszakaszok hindu tanítását, illetve a hozzájuk kapcsolódó öltözködési szokásokat.³⁹ Végül Tillaináthan közölte Morrisszal, hogy tudatlansága miatt büntetésben fogja részesíteni. „Mit akarsz tenni?” – kérdezte a meghökkent főtisztviselő. „Ha nem teszel igazságot, el foglak égetni” – közölte Tillaináthan. Erre a körülöttük álló tamil szolgák egytől-egyig halálosan megremültek, mert úgy gondolták, hogy Tillaináthan be is tudja váltani fenyegetését. Morris ekkor arra utasította a felügyelőt, hogy olvassa fel Tillaináthanak a Beszámíthatatlansági Törvényt (Lunacy Act), de a felügyelő keze olyannyira remegett, hogy képtelen volt kibetűzni a szöveget. Erre Tillaináthan jóindulatúan odafordult hozzá azzal, hogy ne féljen, ő majd részletesen elmagyarázza a törvényt – s így is tett, kimutatva Morrissnak, hogy az egyáltalán nem vonatkozik az ő esetére, viszont igenis vonatkozik a főtisztviselő eljárására, akit emiatt bolondnak kell nyilvánítani. Erre Morris nem tudott egyebet tenni, szabadon engedte.

Mivel azonban eljárás módja miatt őt is szemrehányások érték, George Thomas Beauchamp bíróval együtt (akire előzetes információi alapján már komoly hatást gyakorolt Tillaináthan személyisége) felkereste a *dzsnyánit* abban a házban, ahol Tandzsávúrban tartózkodott, azzal a ki nem mondott szándékkal, hogy őrizetbe vegyék. Ennek érdekében megfelelő rendőri kíséretet is vittek magukkal. Miután megérkeztek, Tillaináthan megkérdezte tőlük, hogy szerintük az angol hatóságoknak van-e felhatalmazásuk arra, hogy vele szemben eljárjanak. Morris azonban közölte, hogy erről a kérdésről nem kívánnak filozófiai vitát nyitni, s ha kell, akkor a törvény erejét fogják alkalmazni. Erre Tillaináthan azt kérdezte, hogyan tudnának erőt alkalmazni vele szemben. „Mevannak a magunk törvényei, és vannak embereink, akik azokat be is tartatják” – közölte Morris. „Nekem is megvannak a magam törvényeim, és ezek védelmében nagyobb erőket tudok mozgósítani, mint ti” – válaszolt fenyegetően

Tillaináthan. Erre megint otthagyták, s ettől fogva az angol hatóságok már jobbnak látták nem bolygatni többé az ügyet, minden bizonnyal azért is, mert rájöttek arra, hogy egy köztiszteletben álló szent ember letartóztatása pusztán vallási alapú renitenciája miatt beláthatatlan következményekkel járt volna.⁴⁰

Tillaináthan szvámí valóban elég különleges személyiség volt, aki semmibe vette a konvenciókat, s akit éppen ezért egy angol gentleman könnyen nézhetett elmeháborodottnak: egy alkalommal például az utca kellős közepén feküdt le aludni, komoly forgalmi problémákat okozva, míg egy másik alkalommal egy pária kutyájával evett egy tálból.⁴¹ Talán legkülönösebb vonása azonban az volt, hogy annyira átélte azonoságát az univerzummal, hogy a különböző természeti jelenségekről egyes szám első személyben beszélt, azonosítva magát a széllel, a villámmal, a napsütéssel. Arunachalam ekképpen írja le őt: Tillaináthan szvámí „vérbeli aszkéta volt. Tehetős kereskedőként élete virágjában hátat fordított otthonának, erdők és hegyek között barangolt, mint a Természet igazi gyereke, mint ahogy a szentimentális európaiak neveznék, én viszont inkább a Természet Urának nevezném őt – mert hiszen nem vált-e ő eggyé az Isten-térrel?⁴² S ha éppen valamilyen városban járt, akkor sem viselkedett másképpen. Mosdatlanul és mezítelenül járt-kelt.⁴³ Király és pária, ember és kutya nem jelentett számára különbséget. Éppoly méltósággal és közömbösséggel hajtotta fejét nyugalomra egy homokkupacon, mint egy palotában. Ünnepezték vagy imádták, becsmérelték vagy durván bántak vele: nem jelentett számára különbséget. Nagyszerű példánya ő a *homo* nemnek, igazi király az emberek között. Külső megjelenése szerint bolond, ám ha a helyzet úgy kívánta, s négy szemközt beszélhetett legkedvesebb tanítványával, szájából a bölcsesség folyama áradt. Ilyenkor nem az ember volt az, aki beszélt, hanem Isten szólt belőle közvetlenül és teljes tisztaságában, szabadon mindazoktól a hétköznapi körülményektől, amelyek bennünket, közönséges halandókat fogva tartanak.”⁴⁴

VI. ARULPARÁNANDA

Rámaszvámí Pillai ezzel a Tillaináthan szvámival találkozott a Tandzsávúrból Kumbakonamba vezető úton – s azonnal felismerte benne mesterét. Mestere beavatta őt tudásába, és beavatásakor az „Arulparánanda” nevet kapta tőle. A név a „kegyelem” jelentésű tamil *arul* szóból, illetve a „transzcendens” jelentésű szanszkrit *pará*, és a „boldogság” jelentésű, ugyancsak szanszkrit *ánanda* szavakból áll össze. Körülbelüli jelentése ekképpen: „a kegyelem transzcendens boldogsága”. A beavatás (szkt. *diksa*) azonban csak első lépése egy hosszú spirituális utazásnak. Arulparánanda ettől fogva három éven keresztül mestere mellett maradt – mint ahogy a mester is tanítványa mellett. Idejük egy részét Tandzsávúrból töltötték, másik részében viszont Dél-India szent helyei között vándoroltak, vagy éppen erdei visszavonultságban éltek, hogy Arulparánanda zavartalanul adhassa át magát a gyakorlásnak, vagyis – Tillaináthan/Arulparánanda terminológiájával – a jógának.⁴⁵ Ez utóbbival kapcsolatban je-

gyezte meg Arulparánanda: „Tanulási időszakomban gyakran vezetett utam egész éjjel sűrű erdőségeken keresztül, és sokszor találkoztam vadállatokkal, de sosem bántottak – mint ahogy ténylegesen nem is tudnak ártani egy jóginak.”⁴⁶ Amikor éppen Tandzsávúrban tartózkodtak, a lehetőségekhez képest felesége is mindent megtett annak érdekében, hogy férje zavartalanul adhassa át magát a jógának – ami rá nézve természetesen a veszéllyel járt, hogy férje sikerrel járja a jóga útját, s akkor az aszkéták szokásához híven előbb-utóbb elhagyja (Tillaináthan szvámí esetéből kiindulva is minden oka megvolt arra, hogy így gondolja). Ez alatt az időszak alatt természetesen Arulparánanda kivonta magát mindenféle társadalmi kötelezettség alól, de ezeknek már a miatt a szótlansági időszak miatt sem tudott volna eleget tenni, amelyet a mester írt elő tanítványának. Ideje nagy részét mestere felügyelete mellett önmagába mélyedve töltötte.

Bár Arulparánanda nem volt olyan radikális személyiség, mint mestere, de azért éppen elég különleges volt ahhoz, hogy az érzékenyebb emberekre nagyon erős hatást gyakoroljon. Mindenekelőtt igen magas szinten egyesítette magában a világi és a spirituális-metafizikai műveltséget. Ne feledkezzünk meg róla, hogy Arulparánanda a tandzsávúri Maráthá királyság utolsó rádzsájának alkalmazásában egy kétmillióos ország első emberének volt a bizalmasa és tanácsadója, és a rádza halála után az özvegy Maráháni órá bízta a legkényesebb politikai küldetést! Maga az a tény, hogy egy ilyen posztra érdemesnek találtatott, világosan mutatja, hogy már viszonylag fiatalon különösen nagy műveltséggel rendelkezett, melyet – mint láthattuk – nem egészen természetes módon szerzett. A rádza tanácsadójaként minden bizonnyal olyan jellegzetesen világi területeken is komoly jártasságot szerzett, mint a politika, államvezetés, jog és pénzügyek. Egy ilyen magas rangú tanácsadói poszt betöltéséhez azonban nemcsak tudás és tájékozottság kell, hanem egy kellőképpen kiegyensúlyozott, józan és reális gondolkodásmód és *gyakorlatias* személyiség is. Ugyanakkor Tandzsávúr nagyhírű kulturális központ is volt, és a Maráthá uralkodók szinte mindegyike nagy pártfogója volt a művészeteknek és a tudományoknak. Tandzsávúr különösen a zene és a táncművészet vonatkozásában magasodott ki a többi rádzsaság közül, legkülönlegesebb jellegzetessége azonban egyedülállóan gazdag könyvtára volt, amely háromszáz év szorgalmas gyűjtőmunkájának eredményeképpen jött létre. Különösen az utolsó rádza elődje, a különleges nyelvtelenséggel megáldott és európai mércével mérve is rendkívül műveltnek számító II. Szerfódzsi gyarapította nagyarányokban a könyvtárat.⁴⁷ A Saraswati Mahal Könyvtár körülbelül hetvenezer – szanszkrit, tamil, maráthi, telugu – kéziratát 1928-tól kezdődően ötvenkét kötetben adták ki.⁴⁸ Ha valaki, akkor tehát éppen Arulparánanda volt az, akinek – mint a rádza főtanácsadójának – e könyvtárba szabad bejárása volt. A könyvtár tamil anyagának nagyjából kétharmadát tradicionális orvoslással foglalkozó könyvek tették ki, s mint ahogy Edward Carpenter megjegyezte, Arulparánanda e területen is otthonosan mozgott, és a környezetében élők gyakran fordultak hozzá orvosi tanácsokért. Feltehetőleg még mielőtt elérte volna a *dzsnyánát* és a *móksát* – vagyis az abszolút metafizikai megismerést és a végső szabadságot –, már megkapta környezetétől az *Ilakkanam* („grammatikus”, „nyelv-

tantudós”) *epitheton ornans*, ami nem annyira a mai „nyelvész” hivatást takarja, mint inkább a bibliai „írastudóé”: az *ilakkanam* az, aki otthonosan mozog a régi tamil nyelven írt ősi – elsősorban a tradicionális tudományokkal foglalkozó – iratokban, illetve a szent könyvekhez kapcsolódó kommentár-irodalomban.⁴⁹ Míg Carpenter azt mondta róla, hogy úgy érezte magát mellette, mintha egy háromezer évvel ezelőtti védikus *risi* társaságában volna, addig Arunachalam úgy jellemezte, mint aki „messze a legműveltebb és legkulturáltabb ember volt, akit valaha is ismertem”, és akinek éppoly kiváló érzéke volt a gyakorlati kérdésekhez, mint bármilyen bonyolult jogi problémához.⁵⁰

Visszatérve Arulparánanda spirituális gyakorlataira mestere mellett, kitartó erőfeszítése meghozta gyümölcsét: „Egy napon a tanítvány azt vette észre, hogy gondolatai kialudtak. Egy pillanatra a feledés állapotába jutott – de aztán ezt a fátylat is sikerült felemelnie, és lényét átjárta egy határtalan és mindent fénybe borító dicsőséges tudat, mely átölelte s túláradt rajta. [...] Ebben a tudatban isteni tudás nyílik meg, de híjával van minden gondolatnak. Ez a *szamádhi*, az egyetemes »én vagyok« állapota” – mint ahogy Carpenter előadja a végső beteljesedést Arulparánanda elbeszélése alapján.⁵¹ Ekkor Arulparánanda „szeme egy olyan régióban nyílt fel, amely nem ismert sem nappalt, sem éjjelt, s amelyben különleges és csodálatos dolgokat szemlélhetett”.⁵² Ettől fogva élete külső körülményeitől függetlenül belső alapállapota – mint ahogy ő maga mondta – „*szandósam, szandósam eppótham*” („boldogság, szakadatlan boldogság”) volt. Amikor elérte a végső célt, a legfelső tudást (*dzsnyána*) és a legfelső szabadságot (*móksa*), mestere azt mondta neki: „Nincs különbség erdő és ház között. Maradhatsz az otthoni életben is.”⁵³ Arulparánanda ettől fogva ideje nagy részét otthonában, családjá körében, de magába mélyedve, a *szamádhi* állapotában töltötte – viszont bárki fordult hozzá bármilyen problémával, mindenkinek a rendelkezésére állt. A *dzsnyána* elérése a rádza halálának és a királyság megszűnésének időszakában történhetett, s így „hivatali” kötelezettségei is megszűntek. Megmaradt azonban szoros kapcsolata a rádza családjával, különösen a szenior Maharánival, akinek lelki vezetője volt, de aki világi ügyekben is igénybe vette a szolgálatait: például a már említett ügyben is őt küldte Mutu Coomaswamyhoz.

VII. A MESTER ÉS TANÍTVÁNYAI

Ramanathan életrajzírója, Vythilingam szerint Arulparánanda második (ismert) ceyloni útja mögött is az özvegy királyné állt, ugyanis elmondása szerint a királyi család konszenzusra jutott az örökös személyét illetően, és a Maharání újra elküldte Arulparánandát, de immár Mutu Coomaswamy unokaöccséhez, Ramanathanhoz abban az ügyben, hogy az angol kormányhatóságoknál járjon közben a néhai rádza unokájának ügyében.⁵⁴ Ez azonban teljesen valószínűtlen, tekintve, hogy a Maharání 1885-ben, három évvel Arulparánanda második dél-indiai útja előtt meghalt, és akit a család és a világ örökösként számontartott, az a rádza egyetlen életben maradt

leánya volt.⁵⁵ És ne feledkezzünk meg egy nagyon fontos dologról: a két küldetés között harminc év telt el! Aminek még lett volna némi realitása közvetlenül a rádzsa halálát követően, harminc évvel később mindenféle politikai realitását elvesztette. Ráadásul Ramanathan sem utalt soha arra, hogy Arulparánanda valamiféle politikai céllal kereste volna fel őt; éppen ellenkezőleg, kifejezetten *nem* politikai ügyben kereste fel. Nem tudjuk tehát, hogy miért jelent meg Arulparánanda első küldetése után harminc évvel, 1888-ban újra Ceylonban, hacsak nem éppen azért, ami történt: hogy Ceylon két tamil politikai vezetője, elsősorban azonban Ramanathan a jóga útjára lépjen. Nem elképzelhetetlen, hogy még maga Arulparánanda is csak valami homályos ösztönzésnek engedve kereste fel Ramanathant, ugyanis Arunachalam egyik levelében úgy fogalmaz Carpenternek vele kapcsolatban, hogy „eljött ide hozzánk, idegenekhez, ő sem tudta, miért”.⁵⁶ Csak annyit tudhatunk biztosan, hogy 1888-ban Szukhasztánban, Ramanathan mindenféle kényelemmel felszerelt pompás rezidenciájában⁵⁷ egyszer csak megjelent egy különös látogató. Bár Ramanathamban kezdettől fogva jelen volt a vallás mélyebb rétegei iránti érdeklődés, első pillanatban ő is a hatalom embereinek jellegzetes attitűdjével reagált, kérdőre vonva mezítlábas látogatóját, hogy ki ő és hogyan merészeli őt otthonában zavarni. Arulparánanda azonban ellentmondást nem tűrő hangnemben közölte vele, hogy ő azért jött, hogy megváltoztassa az életét. Ramanathan bizalmatlanul nézte mezítlábas látogatóját, de volt valami a megjelenésében és megnyilvánulásában, ami félelemmel és tisztelettel töltötte el. Végül hirtelen felismerve saját vétkeinek súlyát, könnyes szemekkel kért bocsánatot viselkedése miatt. Ettől fogva tanítványává vált ismeretlen látogatójának. Öccsével, Arunachalammal találkozáva azonnal közölte vele, hogy milyen különös embert ismert meg, és néhány nap múlva már Arunachalam is Arulparánanda tanítványa volt. Arunachalam pedig a legelső alkalommal értesítette levelben legjobb barátját, Edward Carpentert, hogy megtalálta azt az embert, aki végre nem vakon tapogatózik a sötétben, hanem valóban *lát*.

Ők hárman – Ramanathan, Arunachalam és Carpenter – voltak azok, akik tanítványaivá váltak Arulparánandának, és akik valamilyen formában – direkt vagy indirekt módon – írott nyomát is hagyták ennek a viszonyoknak. Azért kell külön kiemelni, hogy „valamilyen formában”, mert a Ponnambalam testvérek nyilvános megnyilatkozásaikban – ellentétben Vythilingam véleményével⁵⁸ – voltaképpen egyetlen konkrét utalást sem tettek Arulparánandára. Arulparánandával való mester–tanítvány kapcsolatukat abszolút magánügyként kezelték, s ha barátaiknak, rokonainak vagy – később – tanítványaiknak fel is tárták tudásuk és odaadásuk voltaképpeni forrását, publikált műveikben ezt soha nem tették.⁵⁹ Ezt azonban az ő esetükben semmiképpen sem szabad a hálátlanság megnyilvánulásának tartani; éppen ellenkezőleg: annyira szent volt számukra Arulparánanda személye és a vele való kapcsolatuk, hogy úgy gondolták, nem szabad azt a nagyközönség elé tárni. A keleti ember még a XX. században is megőrizte érzékenységét a magasrendű tudás ezoterikus aspektusa iránt. Amikor Paul Brunton megpróbált rávenni egy tamil tantrikus jógit arra, hogy tudását tárja fel, így válaszolt neki:

Vajon a királyok kirakják-e drágaköveiket közszemlére az országúton? – kérdi. – Nem, elrejtik a kincseskamrájukba, mélyen lenn, palotájuk pinceboltjaiban. A mi tudományunk egyike a legnagyobb kincseknek, amelyekkel az ember egyáltalán rendelkezhet. Kínáljuk talán vásárra a bazárban akármilyen jöttmentnek? Akiben él a vágy, hogy ezt a kincset megszerezze – ám hadd keresse. Ez az egyetlen út, de ez a helyes út. Szövegeink ismételten hangsúlyozzák a titoktartás szükségességét, míg mestereink a fontos tanításokat csupán kipróbált tanítványainkkal közlik, akik már legalább néhány éven át hűségeseknek bizonyultak. A miénk az összes jogák közt a legtitkosabb út; tele van komoly veszélyekkel, nemcsak magára a tanítványra, hanem másokra nézve is. Gondolja, hogy nekem talán szabad volna egyebet, mint a legelemibb elveket föltárnom ön előtt, vagy akár csak ezeket is, a legmesszebbmenő meggondolás nélkül?

Valahogy így lehettek ezzel a Ponnambalam fivérek is: mint ahogy Arunachalam fogalmaz – az Evangéliumra utalva –, „ők [a *dzsnyánik*]nem hirdetik ezt [a tanítást] háztetőkről”.⁶⁰ Ennek ellenére – vagy éppen ezért – láthatatlanul, de annál markánsabban jelen van Arulparánanda nyoma minden egyes megnyilatkozásukban, és ez nemcsak spirituális munkáikra vonatkozik, hanem politikai tevékenységükre és beszédeikre is. S amikor Ramanathan egyik munkájában arról értekezik, hogy a *dzsnyánik* mennyire rejtett életet élnek, majd utána mintegy mellékesen megjegyzi, hogy „esetenként az is előfordul, hogy maga a szent az, aki a kereső ajtaján kopogtat” – akkor nyilvánvalóan az Arulparánandával való találkozása lebeg a szeme előtt.

1. Ramanathan Ponnambalam

Legnagyobb hatással Arulparánanda éppen őrá, Ramanathanra volt, akinek a részéről viszont semmiféle közvetlen utalással nem rendelkezünk a *dzsnyánira*. Mindezenre ő maga formálisan is tanítványává vált Arulparánandának, és a „Rámanáthánandar” beavatási nevet kapta tőle.⁶¹ Sőt, olyan komolysággal sajátította el a mesterétől tanultakat, hogy bizonyos értelemben saját öccse, Arunachalam is úgy tekintett rá, mint mesterére.⁶² Arulparánandával való megismerkedése után Ramanathan tulajdonképpen két végletet egyesített egyetlen személyben: egyrészt Ceylon vezető politikusa volt, sőt Ceylon történetének az egyik legkiemelkedőbb államférfija – s ugyanakkor egy olyan ember, akit a *dzsnyána* joga útján járva már csupán egyetlen dolog foglalkoztat: a végső abszolút metafizikai tudás megszerzése. Eleinte minden szabadidejét mestere mellett töltötte vagy Ceylonban (Kurunégala), vagy Dél-Indiában (Tandzsávúr), majd Arulparánanda halála után minden szabad idejében a szent iratokat tanulmányozta és a kontemplációt gyakorolta. Miközben az államügyeket intézte, senki nem tudta róla, hogy egy titkos jógival folytat eszmecserét, és csupán felszínét látja egy személyiségnek. Természetesen miután megjelentek spiritualitással foglalkozó művei (melyekben tehát soha egyetlen utalást sem tett Arulparánandára), és előadásokat tartott e témában,⁶³ már honfitársai előtt is világhosszá vált, hogy érdeklődésében új elem jelent meg. Belső átalakulását Arunachalam a csodálat szavaival írja le egy Carpenternek szóló levelében: „Te találkoztál a testvéremmel néhány évvel ezelőtt Angliában. Ha most látnád őt, meg tudnád ítélni a változást. Micsoda magas spirituális és intellektuális szintre jutott el! Mennyire kiegyensúlyozott, boldog és

bölcs! És olyan őszinteség és bátorság van benne, amit semmi nem tud megzavarni. Semmitől sem fél, semmire sem vágyik. Mennyire megértő és szeretetteljes lett! Magatartásának és arcának fenséges igézete pedig a nyugalomnak és a belső békének a visszatükröződése.”⁶⁴

Ramanathan 37 éves volt, amikor találkozott Arulparánandával. Az elkövetkezendő 42 évben élete a politika és a spiritualitás között telt el, és valószínűleg a modern korban ‘Abd al-Kader algériai emír (1808–1883) mellett ő volt az, aki e kettőt egyszerre és a legmagasabb fokon művelte.⁶⁵ Utolsó pillanatáig, 79 éves koráig a legmagasabb állami tisztségeket töltötte be – s utolsó pillanatáig nem szűnt meg küzdeni a spirituális tökéletességért. Amikor elérkezett utolsó betegsége, s ő már érezte, hogy közeleg a vég, visszavonult, és tíz napon keresztül szótlanul, csukott szemekkel jógaülésben mélyedt magába. Amikor már nem bírta ülni, kényvtárszobájába vitette magát. Utolsó pillanatáig tudatánál volt. Halálának napját nemzeti gyásznappá nyilvánították, a hivatalok és az állami munkahelyek zárva tartottak. Ramanathan testi maradványait Colombóból Jaffnába, ősei származási helyére vitték, s a testet keresztbe tett lábakkal, kontemplációs pózban leopárdbőrre helyezve temették el egy *szamádbiban*, amely csak spirituálisan magasrendű személyiségeknek jár ki.⁶⁶

Ramanathan írott életművének egyik különlegessége az volt, hogy az Arulparánanda révén elsajátított tudását a keresztény Szentírás egyes részleteinek kommentálására használta fel, bemutatva, hogy megfelelő fénybe állítva ezek a könyvek a *dzsnyána* lényegét tárják föl. Kétségtelen, hogy fölöttébb szokatlan módszere ez az „írasmagyarázatnak”, de Ramanathan igen magas szinten egyesítette kommentárjaiban a tudományos alaposágot és a spirituális orientációt, méghozzá anélkül, hogy túlzottan ezoterikus magyarázatokkal állt volna elő.⁶⁷ Nem kétséges, hogy ezek a magyarázatok ennek ellenére csak lazán vannak összhangban a Szentírás adott könyveinek tényleges szándékával, azonban nagyon is rávilágítanak a Szentírásnak arra a centrális elemére, amely nélkül az megmarad a társadalmi vallásosság síkján. E kommentárok nyilvánvalóan azzal a sajátos „missziós” szándékkal születtek, hogy keresztény olvasóik előtt megnyissák saját vallásuk mélyebb rétegeihez vezető utat. Paradox módon Ramanathannak igen kevés olyan műve van, amelyek a *dzsnyána* lényegét közvetlenül tárnák föl. Az egyik ezek közül egy rövid tanulmány, amely még 1895-ben született (vagyis néhány évvel Arulparánanda halála után), de amely csak 1903-ban jelent meg a *Siddhanta Deepika* című folyóiratban;⁶⁸ a másik egy még szűkebb rétegnek szóló kommentárja Srí Sivanár *Náná dzsiva váda kattalai* című hagyományos saiva munkájának.

2. Arunachalam Ponnambalam

Míg Ramanathan bizonyos körökben egyfajta spirituális mesterré vált (anélkül, hogy önmagát valaha is *guruként* kezelte volna), öccse, Arunachalam az Arulparánandától kapott impulzust és saját belső spirituális izzását tudományos-vallástudományi művek objektivitása mögé igyekezett rejtetni.⁶⁹ Hozzá lehet tenni, hogy nem sok sikerrel, ugyanis gyakran előfordult, hogy még kifejezetten politikai beszédeiben is jól

érezhetően átütött mesterének tanítása és értékrendje – melyet hallgatósága időnként valószínűleg kissé értetlenkedve fogadott. Szerencsére azonban megmaradtak Edward Carpenternek írott – de csak halála után publikált – levelei, amelyekben nyíltan kifejezésre juttatta, mit jelent, illetve mit jelentett számára Arulparánanda. És Arunachalamnak megvoltak a kiváló írói képességei is ahhoz, hogy szépen és ugyanakkor kellő intenzitással meg is tudja fogalmazni ezt: „Ő ha itt volnál, hogy találkozz s beszélj azzal az egyetlen emberrel, aki lát, s nem vakon tapogatózik a sötétben! Neki köszönhetem azt a felbecsülhetetlen áldást, melyet az Istenbe vetett hit jelent, s melyet az angol oktatás az elmúlt húsz évre elrabolt tőlem, és ő tett képessé arra is, hogy átlépjek vallásunk misztériumainak küszöbén, melyet önteltségemben és a materiális Nyugattól született ostobaságomban, a számomra érthetetlen formákkal és szertartásokkal szembeni türelmetlenségemben csak félvállról vettem. Mindeddig fogalmam sem volt arról, miféle szent igazságok rejlenek e formák mögött, s hogy az utóbbiak csupán előkészületül szolgálnak annak a lépcsőnek a magasabb fokaihoz, amelyeknek első fokára most Isten kegyelme és az általa küldött *guru* helyezett.”⁷⁰ Akárcsak Ramanathan, Arunachalam is többször és hosszabb időre meglátogatta mesterét Tandzsávúrban, hogy tanuljon tőle. „Eljöttem ide – írja következő levelében Carpenternek –, hogy egyedül legyek a Mesterrel, akiről utolsó levelemben írtam neked, és aki először emelte föl számomra annak a fátyolnak egy sarkát, mely a mindenség misztériumait rejt. Két hét múlva azonban vissza kell térnem Ceylonba, és ennek a tudata egyre jobban zavar. Úgyhogy meg kell szabadítanom magamat ettől a rabságtól, legalább egy időre, hogy szabadon és zavartalanul járhasam saját utamat. Remélem, hogy jövőre visszatérhetek Tandzsávúrba, hogy legalább egy évet a Mester közelében tölthessek.”⁷¹ Természetesen egy olyan magas rangú államférfinak, mint Arunachalam, nem volt könnyű időről időre megoldania, hogy szabadá tegye magát. Azokban az időszakokban, amikor hivatali kötelezettségei Ceylonhoz kötötték, Arulparánanda levelek révén igyekezett pótolni azt az űrt, amit tanítványában személyes jelenlétének hiánya okozott. Levelei kétségeket sem hagynak a tekintetben, hogy megfogalmazzuk valóban birtokában volt a végső tudásnak:

Az embernek tisztában kell lennie azzal, hogy az a tudat, amely – a vágy viharától tépázva – a feleséget, gyermeket és a többit „enyémnek”, a testet, érzékeket, lelki képességeket és a többit „én”-nek tekinti: *dzsiva*; hogy a háborítatlan tudat, mely a tudatot az összes megnyilvánult dologban, a feleségben és gyerekekben, hangyában és elefántban, s önnön magában is az egyetlen Sivamnak tekinti: *Sivam*.⁷² A tér, mely a korszókat és házakat betölti, egy. Amik a megkülönböztetéseket előidézik, azok a különféle külső burkoknak megfelelő gondolatok, úgymint *bráhmana*, *avarna*,⁷³ király, koldus, palota, kunyhó. De a tér nem ismer megkülönböztetést, s ekképpen a tiszta zavartalan tudatban sincs különbözőség. Ezért mondatott kegyesen a *Tirukural*-ban:⁷⁴ „Aki szétzúzza az »én« és az »enyém« önteltségét, olyan világba fog lépni, mely fölötte áll még az istenekének is.” Tájumánavar pedig így fogalmazott: „Mikor, ó mikor fogom végre felismerni igazságát ama tanításnak, hogy a megismerő megismerése az igazi gazdagság?!”⁷⁵ A *Sivadzsnyána Sziddhárban* pedig ez áll:⁷⁶ „Megszabadítva magadat a tudástól és a tudatlanságtól, megismerő és megismerés nélkül ismerve meg a kegyelem által a Megismerőt.”⁷⁷ E szövegek értelmét alaposan meg kell fontolni.⁷⁸

Arunachalam mélységes belső kötődését Arulparánandához mi sem mutatja jobban, mint az az úr, ami a halálával támadt benne. A haláleset után két hónappal így írt Carpenternek: „Már egy ideje nagyon szeretnék neked írni, hogy megosszam veled azt a nagy csapást, amely a mi drága mesterünk elvesztésével szakadt rám. Természetesen tudom, hogy ő valójában nem vezett el számunkra, hanem mindig jelen van, s készen áll arra, hogy segítségünkre legyen. De mégsem vagyok képes felfogni ezt igazán. Annak a testiségnek az elvesztése, amelyben megismerhettük őt, betöltetlen ürességet hagyott maga után, s mindig arra kell gondolnom, mikor fogom újra látni kedves arcát, mikor fogom újra hallani azokat a kedves szavakat, melyek telve voltak vigasszal, segítőkészséggel és erővel. Mennyire kegyes volt hozzám Isten, hogy mesterem hatása alá vont engem! S ó jaj, mennyire értelmetlen voltam én öreá, s milyen messze vagyok attól a céltól, melyet mindig elém állított, s amely felé jelenléte, bátorítása és tanácsai révén vezetett!”⁷⁹ Hét évvel Arulparánanda halála után még mindig nagyon mély érzéseket hívtak belőle elő azok az emlékek, amelyek mesterének földi tartózkodásához kapcsolódtak. Amikor egy alkalommal hivatali kötelességei Kurunégálába szólították, vagyis abba a városba, ahol Ceylonban két hónapot töltött együtt Arulparánandával (és Carpenterrel), így ír a feltoluló emlékekről: „Reggel fölmentem a Kaccseri mögötti Nagy sziklára, és két boldog órát töltöttem ott a mesterre gondolva s rád, sóvárogva arra a szabadságra, amely Suka *risi*é volt.⁸⁰ Minthogy még mindig a Tér, Idő és Okság e börtönében vagyok, Kurunégala nagyon kedves a szívemnek, sőt a legkedvesebb hely a földön, mert itt lehetünk együtt a mesterrel. ... Hogyan is feledkezhetnék meg a mi drága mesterünkről, a sétáinkról a falusi utak mentén, az ottani beszélgetéseinkről?! Hogyan is feledkezhetnék meg a házról, melynek mennyezete patkányok és kígyók küzdőtere volt, s hogy amikor hármásban felmentünk a sziklára, mennyire megelőzött bennünket, s miközben mi teljesen kimerültünk, ő mintha csak fáradhatatlannak tűnt volna?!⁸¹ Milyen jó ilyen emlékeket őrizni azokról a boldog hónapokról! Csak egyetlen dolgot bánok – de hogy mennyire mélyen, azt aligha lehet elmondani: ott kapta meg azt a halálos lázat, amely miatt testi jelenléte és inspirációja elveszett számunkra.”⁸²

Bár Arunachalam több tanulmányt is írt, melyek a spiritualitás, metafizika és filozófia határvidékein mozognak, irodalmi munkásságának legfőbb darabjai a tamil saiva költészet – mindenekelőtt Tájumánavar – különösen érzékeny fordításai. E fordítások mögül átsüt az a mélységes szeretet, az a különleges bensőséges viszony, amely őt a saiva spiritualitás e gyöngyszemeihez fűzte.

Akárcsak bátyja, Arunachalam is élete végéig aktív politikus maradt. 1923 telén szokásához híven hosszabb zarándoklatra indult, hogy felkeresse Dél-India szent helyeit. A madurai Mínaksi-templomkomplexumban érte utol a vég, 1924. január 9-én.⁸³

3. *Edward Carpenter*

Míg Ramanathan és Arunachalam soha egyetlen nyilvános megnyilatkozásában nem utalt Arulparánandára, Edward Carpenter (1844–1929) ha nem is egy önálló

könyvet, de egyik könyvében (*From Adam's Peak to Elephanta*) egy négy fejezetből álló nagy fejezetet szentelt neki („A visit to a Gñáni”), amely azután önálló könyv formájában is megjelent (*A Visit to a Gñáni*). Carpenter a kor neves és elismert szociális gondolkodója volt, aki a civilizáció, demokrácia, spiritualitás, szexualitás és homoszexualitás fontos problémáival foglalkozott. Arunachalam még angliai egyetemi éve alatt kötött vele életre szóló barátságot. Carpenter 1890-ben Arunachalam meghívására ment Ceylonba, hogy találkozzék Arulparánandával, de kihasználva az alkalmat Ceylon és India számos nevezetes helyét bejárta, és utazásáról könyvet írt. Nem kétséges, hogy őrá is igen nagy hatással volt Arulparánanda, bár minden bizonnyal korántsem akkorával, mint a Ponnambalam fivérekre. Sajátosképpen ő, a kritikus és józan nyugati író – s nem a két „rajongó” tamil testvér – volt az, aki a legplasztikusabb és legkoherensebb képet adta Arulparánanda tanításáról, illetve arról a – részint saiva-sziddhánta, részint advaitin – doktrinális-praxeológiai kontextusról, amelyen belül Arulparánanda is megfogalmazta tanítását. Legközvetlenebb és legszisztematikusabb forrásunk tehát Arulparánandáról éppen Carpenter ceyloni-indiai útleírásának fent említett négy fejezete. S ahogy Paul Brunton-nak gondviselészerű szerepe volt abban, hogy Ramana Maharsit megismerje a világ, épp ily gondviselészerű szerep jutott Edward Carpenternek is Arulparánanda megismertetésében.⁸⁴ Carpenter specifikus helyzetét külön megerősíti az, hogy a fiatal Arulparánandának Tillaináthan szvámí előre megmondta, hogy lesz egy angrézi (= angol) tanítványa. S bár Arulparánanda hatása Carpenterre korántsem volt olyan mély, mint a Ponnambalam fivérekre, élete végéig kitartott, ugyanis egy majd' 30 évvel későbbi előadásában/tanulmányában az upanisadokról pontosan ugyanazokat a gondolatokat vetette papírra, amelyeket Arulparánanda nyomán a *Visit to a Gñáni*-ban megfogalmazott.⁸⁵

Ahogy Carpenter Arulparánandát jellemzi, világosan mutatja, milyen komoly hatást gyakorolt rá. Kezdetől fogva olyannak látta, mint akiben van valami „rejtélyes és emberfeletti”:⁸⁶ „Nehezen akartam elhinni, hogy a XIX. században vagyok, s nem egy három- vagy négyezer évvel korábbi időszakban, a védák bölcsei között; s valóban, minél jobban megismertem a *Gurut*, annál erősebben gyökeret vert bennem a meggyőződés, [...] hogy általános megjelenésében, öltözetében, lelki beállítottságában és a többi tulajdonságában alighanem rendkívüli mértékben emlékeztetett azokra az ősi tanítókra, akiknek hagyománya Indiában mind a mai napig tovább él.”⁸⁷ Carpenter külön kiemeli Arulparánanda „pillantásának átható intenzitását, arckifejezésének mélységes nyugalmat és *recueillement*-ját [kontemplatív attitűdjét]”:⁸⁸ „Miközben áthatóan eleven szemével és az arcára kiülő *illumination*nal – mélységes belső misztikus fényvel – külsőleg egy látnok benyomását keltette, a felszín mögötti világot a boldogság érzése uralta.”⁸⁹ Carpenter külön is megfigyelte, hogy Arulparánanda „erőtéljes és profetikus stílusa” valamiféle „gyermekies attitűddel” társult.⁹⁰ „Szemmel látható erővel, rendíthetetlenséggel és intenzitással párosuló szelídsége és kedvessége; szemének intenzív figyelme, mely olyan volt, akárcsak egy látnoké; szóbeli megnyilatkozásainak és arckifejezésének jóindulatú kisugárzása és alakjának nyugalma és

méltósága; derűt és nyugalmat árasztó lénye – mely szükség esetén nagy energiával párosult: mindezek olyan tulajdonságai voltak, amelyek hatása alól nem tudtam kivonni magam. De talán semmi sem tett rám olyan mély benyomást, mint jellemének és férfias kisugárzásának legfontosabb jellegzetessége: viselkedésének tökéletes egyszerűsége. Nincs, mi ennél kevésbé lenne zavarba hozható, ami ennél keresetlenebb volna, ami közvetlenebbül csak az adott kérdést tartaná szem előtt, ami a görcsösség minden formájától ennyire mentes volna! Időnként kis kunyhójában ült kanapéján, nem ritkán mezítláb, maga alá húzott lábakkal; néha egy széken ült az asztal mellett; néha a beszélgetés eleveiségében muszlinja észrevétlenül lecsúszott a válláról, hogy egy még könnyedebb – légies, de semmiképpen nem lesoványodott – alakot mutasson; ha felállt, egy magas és méltóságteljes alakot láthatott maga előtt az ember; de ami minden pillanatban áthatotta, az a nyugalom és a jóindulat, valamint a feszélyeztettségnek az a hiánya, ami csak az állatok sajátja, s az emberi lények esetében egészen kivételes tulajdonságnak számít. Ez volt az, ami azt a benyomást keltette, mintha nagyon közel állna ahhoz, akivel éppen együtt van, s mintha csak azok a hétköznapi korlátok, amelyek elválasztják embert az embertől, nála leomlottak volna; s ha a meg nem különböztetés volt az, amely belülről mozgatta, akkor ennek külső megnyilvánulásai fölöttébb csodálatra méltók voltak.”⁹¹

Ami azonban Carpentert leginkább meglepte, az nem Arulparánanda „rendkívüli belső energiája” volt, nem „a nyelv feletti tökéletes uralma” és „egyedülálló koncentrációs képessége”, valamint hogy „előadásait szinte vég nélkül tudta illusztrálni olyan példákkal, amelyeket ismereteinek kimeríthetetlennek látszó tárházából merített”⁹² – hanem az, hogy amint eleget tett annak a feladatnak, amit a külvilág támasztott vele szemben, mintha csak tökéletesen elfelejtette volna azt, amit addig csinált, s elméje azonnal „visszatért a befelé fordulásnak és az elmélyedésnek abba az állapotába [...], amely [Arulparánandának] láthatólag a rendes állapota volt”⁹³ Ami azonban nemcsak meglepte, hanem – saját bevallása szerint – meg is hökkentette Carpentert, az Arulparánandának egy olyan vonása volt, amely látszólag teljesen ellentétben áll az eddig említettekkel: szinte teljes mértékben hiányzott a körülötte lévő dolgok és személyek iránti *érdeklődés* – „nem mintha az egyes esetekben ne lett volna figyelmes és segítőkész (mert hiszen, mint említettem, az volt), hanem inkább arról lehetett szó, hogy természetének az a része, amely az aktuális világban tartotta, már annyira elvékonyodott, hogy a körülötte lévő emberek, vagy akikkel esetenként foglalkozott, de még a külső természet színváltozásai is éppen csak a lehető legkisebb reakciót váltották ki belőle.”⁹⁴ ... Nyilvánvalóan ahhoz, hogy valaki Arulparánanda jellemének e szubtilis és gyakran paradoxnak tűnő sajátosságait észrevegye, egy író emberismeretével kellett rendelkeznie.

JEGYZETEK

- 1 Magyar nyelven megjelent könyvei: *Hinduizmus és buddhizmus; Akixcañña: Önmegsemmisítés; Idő és örökkévalóság; Keresztény és keleti művészetfilozófia*. Ezen kívül közel húsz tanulmánya jelent meg magyarul (a bibliográfiát 2008-ig bezárólag lásd Buji Ferenc [szerk.]: *Metaphysicum et politicum*, p. 111–113.). Coomaraswamyról lásd Horváth Róbert: „Utószó. Vallástörténetészek fejedelme: A. K. Coomaraswamy”, valamint Marco Pallis: „Egy sorsdöntő szellemi találkozás: A. K. Coomaraswamy és R. Guénon”.
- 2 (Latin) Értsd meg, hogy hidd!
- 3 „A. K. Coomaraswamy 70. születésnapján elmondott beszéde”, p. 73.
- 4 Ceylon 1802-től 1948-ig brit koronagyarmat volt, 1948-tól 1972-ig pedig Nemzetközösség tagja.
- 5 *Völuspa. Done into English out of the Icelandic of Elder Edda*.
- 6 Ebben komoly szerepe volt annak is, hogy az angol gyarmati uralommal szembeni megnyilatkozásai miatt a Brit Birodalom területén *persona non grata* volt. Amint függetlenné vált India (1947. augusztus 15.), Coomaraswamy egy hétre rá, 70. születésnapján elmondott beszédében (1947. augusztus 22.) azonnal kinyilvánította hazatérési szándékát – Indiába, s nem Ceylonba, Ceylon ugyanis csak Coomaraswamy halála után fél évvel, 1948. február 15-én nyerte el függetlenségét.
- 7 Mutu Coomaraswamyval kapcsolatban lásd Raja Singam: *The Life and Writings of Sir Mutu Coomaraswamy*, valamint M. Vythilingam: *The Life of Sir Ponnambalam Ramanathan I*. p. 107–131. („Sri Muthucoomaraswamy” című fejezet).
- 8 Viscount of Palmerston (1784–1865) és John Russell (1792–1878) brit miniszterelnökök; Alfred Tennyson (1809–1892) költő, Matthew Arnold (1822–1888) költő és kultúrkritikus.
- 9 Benjamin Disraeli (vagy más írásmóddal D’Israeli / 1804–1881) zsidó származású brit miniszterelnök, író.
- 10 A hagyományos angol ügyvédi kamarákba (*Bar*) korábban csak keresztényeket és zsidókat vettek föl.
- 11 *Arichandra, the Martyr of Truth. A Tamil Drama*, illetve *The Dathavamsa, or the Hitrory of Tooth-Relic of Gotama Buddha*. Az előbbi Viktória királynőnek ajánlotta, s a dráma előadása Londonban olyannyira megérintette a királynőt, hogy attól fogva a könyvet a Biblia mellett nachtkaszniján tartotta.
- 12 *Sutta Nipāta, or, Dialogues and Discourses of Gotama Buddha*, valamint *The Poems of Tāyumanavar from the Tamil*.
- 13 Sri Lanka körülbelül egytizede az iszlám követője, és az iszlám világ egyik legfontosabb szent helye a sziget második legmagasabb pontja (2243 m), az Ádám-csúcs (Sri Páda – „Tiszteletreméltó Láb” avagy „Szent Lábnyom”). A csúcson található lábnyom alakú bemélyedés a muszlim hit szerint Ádám lábnyoma, aki a Paradicsomból kiűzve itt érintette először lábával a mi földi világunkat. A hegycsúcs egyúttal szent helye a hinduknak, buddhistáknak és keresztényeknek is, akik szerint a Lábnyom Szent Tamás apostoláé, vagy egy másik verzió szerint az etióp királyné egyik magas rangú istenfélő (a zsidó vallást korlátozottan gyakorló) eunuchjáé, Simeon Bakhoszé (posztriblikus név), akit Fülöp diakónus térített meg (vö. Apostolok Cselekedetei 8:27 k. – a magyar fordítások valamilyen oknál fogva feltűnően ignorálják a tisztviselő herélt voltát).
- 14 Voltaképpen volt még egy fivérük, Padmanaba, de ő még gyermekkorában meghalt.
- 15 Arunachalam megemlíti (*Light from the East*, p. 69.), hogy nagyanyja, aki több kulturálisan és politikailag meghatározó személyiséget is adott Sri Lankának, „saját anyanyelvén egyetlen szót sem tudott olvasni vagy írni”.
- 16 Hulstsdorf (helyesebben Hulftsdorp) jelenleg Colombo egyik elővárosa, mely szokatlan nevét a holland Kelet-Indiai Társaság egyik hősi halált halt táborköréről, Gerard Pieterszoon Hulfttól (1621–1656) kapta.
- 17 Ponnambalam Arunachalammal kapcsolatban lásd BrendonGoonerate: *Sir Ponnambalam Arunachalam (1853–1924). The Sir Ponnambalam Arunachalam Memorial Oration* (2009. január 19.); M. Vythilingam: *The Life of Sir Ponnambalam Ramanathan II*. p. 483–548. (a „Sir Ponnambalam Arunachalam” fejezet); valamint Thalgodapitiya: „Sir Ponnambalam Arunachalam (1853–1924)”, in: Ponnambalam Arunachalam: *Studies and Translations*, p. I–XXI.
- 18 M. Vythilingam: *The Life of Sir Ponnambalam Ramanathan I*. p. 460.
- 19 Hogy csak egyetlen példát említsünk a határok elmozdulására: Buddha születési helye (Kapilavasztu) jelenleg nem Indiába, hanem Nepálba esik.
- 20 A britek csupán *principality*-nek, vagyis hercegségnek avagy fejedelemségnek tekintették és nevezték.
- 21 Tanjore (magyarosan Tandzsúr) Thanjavur (magyarosan Tandzsávúr) nevének angolos változata volt.
- 22 A rádzsáság történetével kapcsolatban lásd Subramanian: *The Maratha Rajas of Tanjore*.
- 23 Legalábbis feleségeitől; ágyasaitól ugyanis hat fia és tizenegy leánya volt.
- 24 A rádzsának összesen húsz felesége volt. Első feleségét még trónra lépése előtt vette el (1827), a másodikikat trónra lépésekor (1832), a harmadikat egy évvel később (1833), a többi tizenhetet pedig halála előtt három évvel (1852) *egyetlen napon* – nyilván az utódlás reményében.

- 25 Bár a British Raj (*rádzs* [hindi]: „uralom”), vagyis a Brit Korona uralma hivatalosan 1858-ban vette kezdetét (vagyis csak ekkortól fogva volt India brit koronagyarmat), a megelőző évtizedekben már elkezdték visszaszorítani a Kelet-Indiai Társaság jogkörét és hatalmát.
- 26 Első lánya ugyanis ekkorra már halott volt.
- 27 A részletekkel kapcsolatban lásd *Case of the Ranees* [= Maharáni] of *Tanjore*, továbbá More: *Reports of Cases Heard and Determined by the Judicial Committee*, p. 476–547. („India, the Secretary of State in Council on, v. Kamachee Boye Sahaba” című fejezet).
- 28 Vagyis amikor teljesítette első ceyloni misszióját 1858-ban, körülbelül 35-40 éves lehetett.
- 29 Az Eleocarpus Ganitrus bogyója, melyet a kolduló szerzetesek viselnek, s egyúttal az olvasó – az indiai „rózsafüzér” – szeméiül szolgál.
- 30 Kumbakonám Dél-India egyik fontos zarándokhelye, egyúttal pedig kulturális központja.
- 31 Mint tudós ember, ekkoriban már bizonyára a rádzsa, II. Sivádzsi szolgálatában állt.
- 32 Az életrajzi részekkel kapcsolatban lásd P. Arunachalam: *Light from the East*, p. 57–60. Rámaszvámi Pillai és Tillaináthán szvámi találkozása valamikor az 1850-es évek első felére eshetett, amikor II. Sivádzsi még életben volt.
- 33 A „szipoj” vagy angolosan „sepoy” szó a „lovaskatona” jelentésű perzsa-urdu „szipáhi” szó torzított változata (és semmi köze a magyar „szipoly” vagy „szipolyoz” szavakhoz). A lázadást a brit hadsereg indiai származású katonái indították el.
- 34 A *pésva* gyakorlatilag a rádzsának megfelelő rangot jelentett a Maráthá királyságokban, vagyis a *pésva* tényleges uralkodó volt.
- 35 Az indiai aszkéták gyakran jóformán meztelenek.
- 36 Nana Szahibbal kapcsolatban lásd Ch. E. Ganter: *Nana Szahib. Egy indiai felkelés regénye* – különösen az utolsó fejezetet: „Tigris az őserdőben” (p. 411–415.).
- 37 Vö. Krisztus Pilátushoz intézett szavaival: „Nem volna fölöttem hatalmad, ha onnan felülről nem kaptad volna” (János evangéliuma 19:11).
- 38 Mivel Morris 1862 áprilisától 1863 májusáig töltötte be e tisztet, az esetnek arra az időszakra kellett esnie.
- 39 A négy életszakasz (*ásrama*) a tanuló, a családő, az erdei remete és a vándorremete.
- 40 A történet forrása Edward Carpenter: *A Visit to a Gñáni*, p. 6–8.
- 41 Minden kor és hely szent emberei között bőségesen fordultak elő efféle esetek. Amikor például Jacopone da Todit (1230k–1306) meghívták egy ünnepségre, mindenki legnagyobb megrökönyödésére meztelenül és négykézláb jelent meg, hátán egy számár málhanyergével, szájában zablával, s így poroszkált az illusztris társaságban egyik vendégtől a másikig. Lásd Evelyn Underhill: *Jacopone da Todit*, p. 64.
- 42 Isten-tér, tulajdonképpen *chit-ákása* (*cidákása*), vagyis a mindeneket átfogó Isteni Valóság.
- 43 Voltaképpen ez a taoista – főként csuang-ce-i – „szabad kóborlás”. Lásd Csuang Ce: *A virágzó délvidék igaz könyve*, I. p. 5–10. (a „Szabad kóborlás” című fejezet).
- 44 P. Arunachalam: *Light from the East*, p. 44–45.
- 45 Arulparánanda terminológiája szerint a végső cél felé haladó neve „jógi”, míg a célba érté „*dzsnyáni*”.
- 46 Edward Carpenter: *A Visit to a Gñáni*, p. 13.
- 47 II. Szerfódzsi tagja volt a Royal Asiatic Societynek, és tamil anyanyelvén kívül otthonosan mozgott a telugu, szanszkrit, urdu és perzsa nyelv területén is, sőt hosszabb európai tartózkodása során elsajátította a görög, latin, angol, francia, német, dán és holland nyelvet is – s mindezt a XVIII. század végének és a XIX. század elejének egyik dél-indiai rádzsája!
- 48 *A Descriptive Catalogue of The Sanskrit/Tamil/Marathi/Telugu Manuscripts in the Tanjore Mahārāja Serfoji's Sarasvati Mahāl Library*.
- 49 Az *ilakkanam* tradicionális funkciójával kapcsolatban lásd Paula Richman: *Extraordinary Child*, p. 266.
- 50 Edward Carpenter: *A Visit to a Gñáni*, p. VII. valamint P. Arunachalam: *Light from the East*, p. 43.
- 51 Edward Carpenter: *A Visit to a Gñáni*, p. 34.
- 52 Edward Carpenter: *A Visit to a Gñáni*, p. 39.
- 53 P. Arunachalam: *Light from the East*, p. 60.
- 54 M. Vythilingam: *The Life of Sir Ponnambalam Ramanathan* I. p. 328.
- 55 Lásd ezzel kapcsolatban William Hickey: *The Tanjore Maharatta Principality in Southern India*, p. 138–184. („The present Princess of Tanjore” című fejezet).
- 56 Chamu Kuppaswamy (ed.): Edward Carpenter and Ponnambalam Arunachalam, s. p.
- 57 Mutu Coomaraswamy mindhárom unokaöccsének – s egyúttal nevelt gyermekének – egy-egy fenséges rezidenciát adományozott Colombóban, és Ramanathanét „Szukhasztán”-nak („a boldogság földje”), Arunachalamét pedig „Ponklar”-nak „keresztelte” (a „ponklar” szó értelmét nem sikerült kiderítenem). Moncure Daniel Conway (1832–1907), a kor neves emersoniánus humanistája – és egyúttal Mutu Coomaraswamy egykori barátja (Sir Mutu az ő londoni imaházában több előadást is tartott a hindu filozófiáról, s az ő egyik fogadásán ismerkedett meg későbbi feleségével, Elizabeth-tel) –, aki 1884-ben megfordult mind Ramanathan,

mind Arunachalam rezidenciájában, úgy írja le ezeket, mintha egy varázsvilágba került volna, s minden pillanatban attól kellett volna tartania, hogy egyszer csak megjelenik egy turbános varázsló, csettint egyet, s minden eltűnik – ő pedig újra a ködös Londonban találja magát. Ramanathan villájában járva azon morfondírozott, hogy vajon „San Francisco és Velence között” talált-e, egyetlen jó hotel-t”, amely Szukhasztánhoz fogható volna, Arunachalam Ponklárjában pedig földi megvalósulását látta annak, ami egykoron Szádi *Gulisztánjának* („Rózsakert”) olvasása közben tárult lelki szemei elé– de csak addig, amíg meg nem jelent a színen Arunachalam fiatal szingaléz felesége, attól fogva ugyanis Conway számára a gyönyörű környezet már csak keretül szolgált valakinek, aki még jobban elbűvölte (*My Pilgrimage to the Wise Men of the East*, p. 143. és 113.).

- 58 *The Life of Sir Ponnambalam Ramanathan* I. p. 330.: „[Ramanathan] hálásan ismerte el, hogy mindazt, amit tanult, szeretett mesterének lábainál sajátította el. A két testvér sosem szűnt meg hirdetni a világnak, milyen rendkívüli mértékben lekötelezettjei [Arulparánandának].”
- 59 A még Arunachalam életében született *A Visit to a Gñamiban* (voltaképpen egy fejezete a *From Adam's Peak to Elephanta. Sketches of Ceylon and India* című útikönyvnek) Carpenter – nyilván Arunachalam kérésére – meg sem említi annak a barátjának a nevét, akinek hívására ment Carpenter Ceylonba, s aki Carpenter és Arulparánanda minden egyes beszélgetésénél jelen volt két hónapon keresztül mint beszélgetőtárs és tolmács. Sőt Arunachalam még akkor is elrejtí személys kapcsolata Carpenterrel és Arulparánandával, amikor közvetlenül utal rájuk: „Az egyik nagy élő angol írt a gondolkodás uralásáról és kioltásáról, ahogy azt Indiában gyakorolják, ezeknek a gyakorlatoknak a különleges értékéről a nyugati emberek számára, akiket a gondolat láza tart uralom alatt, és a spirituális tapasztalatok némelyikéről, amit elértek [*A Visit to a Gñáni*]. Az egész könyv [*From Adam's Peak to Elephanta*] olvasásra érdemes, mivel az egyetlen nyugati beszámoló Indiáról, mely az indiai élet nagy jelentőségű, mégis rejtett áramlatának ismeretét mutatja” (*Studies and Translations*, p. 11.). Ugyanakkor Carpenter Arunachalam halála után a család kérésére publikálta Arunachalam leveleit, amelyek viszont tele vannak a mester iránti odaadás legmélyebből fakadó megnyilvánulásaival.
- 60 Chamu Kuppuswamy(ed.): Edward Carpenter and Ponnambalam Arunachalam, s. p. Vö. Máté evangéliuma 10:27: „Amit a fületekbe súgnak, azt hirdessétek a háztetőkről!”
- 61 Ezt a nevet valójában sohasem használta nyilvános megnyilatkozásaiban, ellenben „Sri Paránanda” (*sic!*) néven két könyvet is kiadott: *The Gospel of Jesus According to St. Matthew* (1898), valamint *An Eastern Exposition of the Gospel of Jesus According to St. John* (1902). Az előbbi egyik dedikált példányán, mely jelenleg a Cornell University könyvtárában található, a következő autográf szerepel: „My full name is Ponambalam Rámanáthan” (*sic!*) – vagyis: „Teljes nevem Ponambalam Rámanáthan”. A „Paránanda” név nyilván az „Arulparánanda” rövidített változata, és azt jelzi, hogy Ramanathan műveiben mestere szellemét képviseli.
- 62 Egyik levelében így ír Carpenternek: „Boldog vagyok, habár érdemtelenül, hogy Mesteremnek és testvéremnek, Ramanathannak, az élő emberek e két legjobbjának és legnagyobbikának szeretetét és vezetését élvezem.” Egy másik levelében pedig – alighanem úgyszintén testvérere célozva – azt mondja, hogy „ismerek, ha csak egy embert is, aki a mi *gurunk* vezetése alatt nagyon közel jutott [a végső célhoz]” (Chamu Kuppuswamy [ed.]: Edward Carpenter and Ponnambalam Arunachalam, s. p.).
- 63 1905–1906-ban Ramanathan amerikai előadókörúton vett részt, melyen számos előadást tartott a hindu spiritualitás különböző vonatkozásairól, de a keresztény spiritualitás „dzsnyánikus” értelmezéséről is. Az egész amerikai előadókörúttal kapcsolatban lásd Lilávati: *Western Pictures for Eastern Students. Being a Description of the Chief Incidents of a Journey Made by that Distinguished Scholar, Statesman, and Sage, Sri P. Rámanáthan, K.C., C.M.G., from Ceylon to the United States of America in 1905-1906*[Nyugati képek keleti tanítványoknak. A kiváló tudós, államférfi és bölcs, Sri P. Rámanáthan K.C., C.M.G. Ceylonból az Amerikai Egyesült Államokba tett 1905–1906-os utazása fő eseményeinek leírása]. A könyv szerzője Ramanathan kísérője, titkárja és tanítványa, az ausztrál származású Miss R. L. Harrison – 1906-tól pedig „Leelawathy Ramanathan” néven felesége –, aki 1942-ben a hindu és ceyloni kultúra érdekében végzett fáradhatatlan munkájáért *honoris causa* doktori címet kapott azon a Ceylon University-n, melynek alapítását néhai férje kezdeményezte.
- 64 P. Arunachalam: *Light from the East*, p. 46. Arunachalam így fejezi be: „Jőjj barátom, lásd őt, lásd a Mestert! Ítéld meg a dolgot gyümölcseről” (Kuppuswamy [ed.]: Edward Carpenter and Ponnambalam Arunachalam, s. p.).
- 65 Az emír spirituális aspektusával kapcsolatban lásd Chodkiewicz (ed.): *The Spiritual Writings of Amir 'Abd al-Kader* – különösen pedig Chodkiewicz kiváló bevezető tanulmányát (Introduction, p. 1–24).
- 66 A *szamádbhi* mint egy spirituálisan magasrendű ember sírja természetesen a legmagasabb tudatállapotot jelentő *szamádbhi* kifejezésből származik.
- 67 Az efféle elrugaszkodott írásmagyarázatoknak iskolapéldáját adják Rudolf Steiner evangélium-értelmezései. Lásd különösen a János-evangélium magyarázatát.
- 68 A *Siddhanta Deepika* egy 1897 és 1914 között havonta megjelenő folyóirat volt, mely elsősorban a saiva-sziddhánta – a dél-indiai saiva vallásbölcselet – misztikus filozófiáját volt hivatott bemutatni. Szerzői közé tartozott Arunachalam és Ananda K. Coomaraswamy is. Ramanathan írása később, némileg módosított for-

- mában és teljesen más címmel („On the Key of Knowledge or the Fundamental Experiences of the Sanctified in Spirit”) megjelent *The Culture of the Soul among Western Nations* című kötetében is.
- 69 Így például egy alkalommal, amikor számos meghatározó személyes spirituális élményét felidézi, egyetlen utalást sem tesz Aruparánandára (lásd *Studies and Translations*, p. 119kk).
- 70 *Light from the East*, p. 31–32.
- 71 *Light from the East*, p. 34–35.
- 72 A dél-indiai saiva-rendszerben gyakran használják a Siva semlegesnemű formáját, a „Sivam”-ot.
- 73 Pap és kaszton kívüli, vagyis a hindu kasztrendszer legmagasabb és legalacsonyabb tagja.
- 74 Az aszketikus érényekről szóló fejezet 6. verse. Thiruvalluvar, II–V. századi tamil szent didaktikus költeménye, az egyik legismertebb tamil irodalmi alkotás.
- 75 *Light from the East*, p. 52–53.
- 76 Arulnandi Sivácsárja, XIV. századi tamil költő-filozófus verses filozófiai főműve, a saiva-sziddhanta-rendszer egyik legkorábbi átfogó bemutatása.
- 77 A mondat Nallaswami Pillai fordításában így hangzik: „Eltávolítva értésből fakadó tudatlanságodat, s Isten kegyelme által érzékelés nélkül érzékelve a Legmagasabb Értelmet a maga legmagasabb mivoltában, s látva Őt látás nélkül és az *anaharakaranák* [mentális kognitív funkciók] és az *avasathák* [érzések] együttállása nélkül...” (*Śivajñāna Siddhijñār of Aruyandi Śivāchārya*, p. 236. – Szupaksa 8:30). E nevezetes mondat az alacsonyabb és magasabb tudás/megismerés egymáshoz való viszonyát taglalja.
- 78 Chamu Kuppuswamy(ed.): Edward Carpenter and Ponnambalam Arunachalam, s. p. A *Sivadzsnyána Sziddhar* mondatát nehezen értelmezhető volta miatt Arunachalam nem közölte.
- 79 *Light from the East*, p. 50.
- 80 A *Jóga Vászistha* egyik szereplője. Lásd – Arunachalam fordításában – *Studies and Translations*, p. 29–37. Lásd továbbá *A halhatatlanság virágfüzére*, p. 159–166. („Tizenegyedik beszélgetés” című fejezet).
- 81 Carpenter is megjegyezte, hogy Arulparánanda hetven éves kora és mozgásszegény életmódja ellenére (napja nagy részét mozdulatlanul, kontemplációba merülve töltötte) meglepően fiatalos – és fiatalos mozgású is – volt, mintha csak valamiféle rejtett forrásból merítette volna energiáját.
- 82 *Light from the East*, p. 71–73.
- 83 Annak ellenére, hogy két unokatestvéréhez hasonlóan Ananda Coomaraswamy élete is a spiritualitás, a metafizika és a tradicionális művészet jegyében telt, úgy tűnik, hogy ő semmit sem tudott Arulparánandáról, de – különösen amerikai tartózkodása alatt – a ceyloni rokonságával való kapcsolata is igen limitált lehetett. Leveleiben is mindössze egyszer és egyetlen rövid mondatban említi unokatestvérét, Arunachalamot, akkor, amikor haláláról értesül (*Selected Letters of Ananda K. Coomaraswamy*, p. 377).
- 84 Hogy Arulparánandát Carpenter könyve nyomán – tudomásunk szerint – nem kereste fel senki, annak egyik oka minden bizonnyal az lehetett, hogy a *dzsnyáni* a könyv megjelenését (1892) követő évben (1893) meghalt.
- 85 *The Teaching of the Upanishads*. Ezúttal nem említette Arulparánanda nevét.
- 86 *A Visit to a Gñáni*, p. 62.
- 87 *A Visit to a Gñáni*, p. 63. India „spirituális termékenysége” – ellentétben a Nyugattal – a XX. századra sem merült ki, s ezt olyan személyiségek mutatják, mint például Ramana Maharsi (1879–1950), Ánandamaji Má (1896–1982) vagy Niszargadatta Mahárádzs (1897–1981). Hogy a XXI. század mit hoz, azt még nem tudjuk, de Arulparánanda szerint – mint ahogy Carpenter értelmezi szavait – „sosem volt olyan kor, amelyben az isteni tudás ne létezett volna”, s hogy „mindig volt egy India (*Gñana Bhumi*, vagyis a Bölcsesség Földje, szemben a Nyugattal, a *Bhóga Bhumival*, vagyis az Élvezet Földjével), s mindig voltak védák és upanisadok (illetve nekik megfelelő könyvek), amelyek létéről az isteni tanítók gondoskodtak” (*A Visit to a Gñáni*, p. 51–52.).
- 88 *A Visit to a Gñáni*, p. VIII.
- 89 *A Visit to a Gñáni*, p. 15.
- 90 *A Visit to a Gñáni*, p. 2.
- 91 *A Visit to a Gñáni*, p. 49–50. Arunachalam ugyanebben az értelemben emeli ki Arulparánandával kapcsolatban „előadásmódjának páratlan megvilágító erejét”, valamint „jellemének tisztaságát és emelkedettségét, melyet semmi sem tud megrendíteni” – s hogy „a szenvedély szeszélyei, amelyek még az úgynevezett lángelmék intellektusát is beárnyékolják, őt nem zavarták meg,” s így „a belső isteni fény tisztán és zavartalanul ragyogott elő belőle” (*Light from the East*, p. 43.).
- 92 *A Visit to a Gñáni*, p. 2–3. Gondoljunk csak bele, ezek egy olyan ember megállapításai, aki maga is korának egyik legkiválóbb és legműveltebb intellektuálja volt!
- 93 *A Visit to a Gñáni*, p. 14.
- 94 *A Visit to a Gñáni*, p. 15.